

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

**XORIJIY TILLAR FAKULTETI
NEMIS FILOLOGIYASI KAFEDRASI**

MAXMUDOVA MUATTAR MAXSATILLOYEVNA

JAHON ADABIYOTI

Oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun

O‘QUV QO‘LLANMA

**“Durdona” nashriyoti
Buxoro – 2024**

UO‘K 82.09(100)(075)

83.3(0)ya73

M 32

Maxmudova, M.M.

Jahon adabiyoti [Matn] : o`quv qo`llanma / M.M. Maxmudova .- Buxoro:
Sadridin Salim Buxoriy, 2024.-116 b.

KBK 83.3(0)ya73

Ushbu o`quv qo`llanma Oliy o`quv yurtlarining o`qituvchi va talabalari uchun mo`ljallangan bo`lib, o`quv qo`llanmada Jahon adabiyoti fanining predmeti, asosiy tushunchalari, maqsadi va vazifalari hamda jahon adabiyotining antik davridan tortib, zamonaviy adabiyotga qadar bosqichlarni batafsil yoritadi. Turli davr va oqimlarning o`ziga xos xususiyatlari, xususan mashhur shoir va yozuvchilarining hayoti va ijodining muhim tomonlari ko`rsatib o`tilgan hamda mashhur asarlarning qisqacha tahlili ham berilgan.

Taqrizchilar:

D.H. Karimova, Nemis filologiyasi kafedrasida dotsenti, PhD

S.N. Nayimov, Buxoro muhandislik-texnologiya instituti Xorijiy tillar kafedrasida mudiri, f.f.n., dotsent

O`quv qo`llanma O`zbekiston Respublikasi Oliy ta`lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 29-maydagi 194-sonli buyrug`iga asosan nashr etishga ruxsat berildi. Ro`yxatga olish raqami 194-444.

ISBN 978-9910-04-736-7

KIRISH

Jahon adabiyoti fani talabalarga badiiyat namunalarini individual, milliy va umuminsoniy jihatlarini ilmiy tahlil qilishni; badiiy adabiyot va jahon adabiyotining millat va jamiyat ravnaqidagi o'rnini va ahamiyatini anglab yetishni; badiiy asarni idrok qilish hamda uni filologik nuqtai nazardan tahlil va tadqiq etish malakasini hosil qilishni o'rgatadi. Ushbu fan talabalarga jahon adabiyoti durdonalari hamda ularning jamiyat ijtimoiy hayotidagi o'rnini haqida ma'lumot beradi. Chet tillari bo'yicha yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashning muhim omili jahon adabiyotidan yetarli bilimga ega bo'lishdir. Bu fan jahon adabiyotining eng yaxshi namunalari bilan tanishtirishga yordam beradi, xalqaro adabiy aloqalarning mazmuni va o'rnini tushunishga yordam beradi. Mazkur fanni o'qitishdan maqsad shuki, badiiy adabiyot va adabiy-nazariy tafakkur tadrijining shaxs va jamiyat hayotidagi o'rnini va ahamiyatini ko'rsatib berish, talabalarning adabiy estetik tafakkurini yuksaltirish ilmiy mushohadaning vujudga kelishi va nazariy tahlili, shuningdek tahlil ko'nikmalarini hosil qilish, faol ijodkorlik ruhi va ma'suliyatini shakllantirish hamda badiiy adabiyotga jamiyat tarixi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, insonni ezgulik va ma'naviy barkamollikka boshlovchi g'oyalar hamda inson ruhiyatiga aloqador eng pok tuyg'ular va kechinmalarni in'ikosi sifatida munosabatda bo'lishga o'rganish shuningdek, ushbu ijod namunalarini adabiy-estetik xamda ilmiy-nazariy nuqtayi nazar tahlil va talqin qilish malakasini hosil qilishdan iborat. "Jahon adabiyoti" kursi o'qitilishi davomida talabalar ushbu davrlarda yashab ijod etgan shoir va yozuvchilar haqida erkin fikrlay va gapira olish ko'nikmalariga ega bo'lishlari kerak. Adabiyot yo'nalishlari muammolari, adabiy janrlar rivoji, adiblarning ijodiy uslubi muammolariga ham alohida e'tibor qaratiladi. Adabiy-estetik qadriyatlarning milliy va umumbashariy jihatlarini badiiy adabiyotning hamda jahon adabiyotining millat hamda jamiyat ravnaqidagi o'rnini talabalarga tushuntirish, ularda badiiy asarni chuqur tushunish, tahlil etish malakasini hosil qilishi, jamoatchilikni Jahon adabiyotidagi mazmun va shakl, mavzu va g'oyaning mohiyati bilan tanishtirishga ko'maklashish, jamiyatning ma'anaviy

manzarasini adabiy-nazariy tafakkur orqali aks ettirishga, bozor iqtisodiyoti jarayonida badiiy adabiyotning mablag‘ va qiymat keltiruvchi hodisaga aylanib ketishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun amaliy ko‘rsatmalar beradi. Fanning tilshunoslik, folklor, estetika, falsafa, psixologiya, san‘atshunoslik, sotsiologiya kabi fanlardagi umumiy qonuniyatlar bilan bog‘liqligi kuzatiladi. Ushbu qo‘llanma talabalarning jahon adabiyoti haqidagi bilimlarini kengaytirish va rivojlantirishga mo‘ljallangan bo‘lib, unda jahon adabiyoti davrlari haqida ma’lumotlar berilgan.

DURDONA

QADIMGI SHARQ ADABIYOTI

Yaqin-yaqin vaqtlargacha bashariyatning madaniyat o'chog'i G'arb, qadim Yunoniston, qadim Rim deb kelindi va shunday talqin etildi. Ming yillar mobaynida shu qarashga suyanilib, adaniy, ma'naviy, ilmiy ishlar yurgizildi. Ijtimoiy fanlar bo'yicha tadqiqotlarning indallosi mazkur qarash bo'ldi. Albatta, buning o'ziga yarasha asosli sabablari bor bo'lib, ilmning qo'li yetib brogan joy - Zevs rahnomaligida ilohlar makon tutgan Olimp tog'ini o'z bag'riga olgan Yunoniston edi. Ammo keyingi, qariyb, bir asr davomida yangi arxeologik qazishmalarda qo'lga kiritilgan topilmalar natijasida ilgari surilayotgan ilmiy fikrlar yuqoridagi qarashning umri bitganligini, ilk madaniyat o'chog'i antik madaniyat emas, balki Sharq ekanligini ko'rsatmoqda. U ham bo'lsa, shumerlar dunyosi, shumerlar madaniyati, shumerlar adabiyotidir. Shumer tamadduni hozirgi Iroq territoriyasida joylashgan ikki daryo oralig'ida paydo bo'lgan. Bu daryolarning nomi Dajla (Tigr) va Frot (yefrat)dir. Lekin olimlarni o'ylatgan bir narsa bor edi, u ham bo'lsa, shunday katta tamaddunni barpo etgan xalk, shaharlar qaerga g'oyib bo'ldi? Chindanam, ular qaerga ketishgan? Undan ham qizig'i, Shumerlar qaerdan kelishgan? Ular kim o'zi?.. Yuqorida nomlari zikr etilgan tadqiqotlar bashar ahlining tarix haqidagi qarashlariga jiddiy tahrirlar kiritadi, uni o'ylashga, fikr yuritishga chorlaydi. U ham bo'lsa shuki, dunyo tamaddun o'choqlaridan biri, balki eng qadimiysi bu Shumerlar madaniyati hamda Shumerlarning qadim ajdodlari turkiy qavmlardir. Ayniqsa, Toir Eftining "Shumerlar va etruslar – insoniyat tamadduni ibtidosidagi qadimiy turkiylar" nomli tadqiqotida bugun Markaziy Osiyoda yashayotgan o'zbeklar, qozoqlar, turkmanlar, qirg'izlar, Kavkazdagi ozarbayjonlar, Turkiyadagi turklar va boshqa turkiy qavmlar bilan Shumerlarning ildizi bir ekanligi to'g'risidagi fikr har tomonlama himoya qilinadi. Buning neqadar haqiqat ekanligini hali yangidan yangi ilmiy tekshirishlar aytib beradi, lekin nima bo'lganda ham Shumerlar madaniyatining borligi va u hozirgacha topilgan madaniyatlar ichra eng qadimiysi ekanligining o'ziyoq uning barcha madaniyatlarning sarchashmasi mavqyeiga olib chiqadi.

O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidovning "O'zbekim" qasidasida shunda satrlar bor:

Tarixingdir ming asrlar
 Ichra pinhon o'zbekim.
 Senga tengdosh Pomiru,
 Oqsoch tiyonshon o'zbekim.

Xalqi tarixidan faxr hissini tuygan, uni behad sevgan shoir bu she'ri bilan "Ey o'zbekim, sening tarixing ko'hna Pomiru Tiyonshonga teng!" demoqda. Ammo she'r yozilgan payt – sobiq Sho'rolar imperiyasi davrida Shumerlar haqida ko'p gapirilmas, Shumerlarning turkiy qavmlarga aloqasi haqida boz ustiga lom-mim deyilmas edi. Shuning uchun ham "O'zbekim" qasidasida tarixning Shumerlar qismiga e'tibor qilinmaganini to'g'ri tushunish lozim. Shunday ekan, shoir Erkin Vohidov "O'zbekim" qasidasini bugun yozganda, Shumerlarni chetlab o'tmasligi haqiqatga yaqin. Chunki she'rda tilga olingan O'rxun-yenisey obidalari eramizning 7 asrlariga to'g'ri keladi, Shumerlar tarixi esa eramizdan oldingi 4000 - yillarga borib taqaladi. Oradagi farq juda katta. Bugungi sana bilan Shumerlar ilk paydo bo'lgan davr orasidagi farq esa, olimlarning qayb etishicha, qariyb 6000 yilga teng.

Xo'sh, qanday asoslarga tayanilib, Shumerlar turkiylarning ajdodi degan inqilobiy fikr maydonga tashlanmoqda? Tilga. Shumerlar va turkiy tillar orasidagi qarishdoshchilikka. Ma'lumki, sobiq Sho'ro davrida Shumer tilining turkiy tillar bilan solishtirilishiga qarshilik qilib kelingan edi, bu qarash hozirgacha postsovet territoriyasida saqlanib qolgan. "Nima uchun?" degan savol tug'iladi. Balki qadim tamaddunning ildizlari bilan turkiy xalqlar ildizlaridagi qarindoshlikni, demakki, turkiylarning dunyoga ilk madaniyat bergan xalqlardan bo'lib chiqishini qabul qilish birdaniga oson kechmagandir. Lekin, baribir, oyni etak bilan yopib bo'lmaydi. Nihoyat, ming-ming yillar osha bo'lsa-da, bu borada dadil ilmiy fikrlar o'rta tashlandi: AQSh va Ovrupa olimlari bunday to'siqlarni yengib o'tib, ilk bor bu ishga qo'l urdi, Shumer-etruslarning turkiylardan kelib chiqqanini isbotlaydigan qator dalillarni ilmiy jamoatchilikka ma'lum qildi. Etruslar Italiya madaniyatiga asos solgan xalq ekanligini, yana Shumerlar, etruslar va qadimgi Misr xalqlarining ruhiy aloqadorligi haqida ham kitobda so'z yuritiladiki, ularning bari turkiy xalqlar tarixining naqadar ajabtovurligiyu teran tomirlarga egaligidan xabar beradi.

Javoharlal Neru 1955 va 1961-yillarda O'zbekistonga kelganida olgan taassurotlarini "Hindistonning kashf etilishi" kitobida qoldirgan edi. Kitobda aytilgan quyidagi ma'lumotga e'tibor qiling: "Mening asl urug'— aymog'im kelib chiqishi jihatidan kashmirlik hisoblanadi. Kashmirga bundan 4300 yil avval O'rta Osiyodan kelganlar sug'orma dehqonchilikni yo'lga qo'yib, yangi yerlar ochganlar, ekinzorlarni tashkil etib, xo'jalik yuritishni yo'lga qo'yanlar va bu bilan dunyo tamaddudini rivojiga katta hissa qo'shganlar. Bu haqda olimlarimiz tomonidan chuqur kuzatishlari asosida ko'plab asarlar yozilgan"⁴. Chindan ham shumerlar hozirgi iroq territoriyasida joylashgan ikki daryo oralig'ida eramizdan oldingi 4 va 3ming yillik oralig'ida o'z madaniyatiga asos solib, taxminan m.o. 1750 yillargacha hukm surgan. Keyin tashqi kuchlar ta'sirida sekin-asta parchalangan. Bu parchalarning bir qismi Misrga, bir qismi Hindistonga, bir qismi esa Italiyaga o'tib ketadi. Bir qismi ikki daryo oralig'ida qoladi. Javoharlal Neru aytayotgan 4300 yil oldingi O'rta Osiyoliklarning ta'siri 4000- 5000 yil nari berisida shumerlarning dunyoga o'tkazgan ta'sirini yodga soladi.

Dunyoda birinchi yozuv Shumer mixxatlari hisoblanadi. Mixxatlar loydan yasalgan g'ishtchalar (tablitsalar)ga bitilgan. U keyingi 100 yil ichida topilgan. Manbalar Bobil (Vavilon) madaniyati tilidan tashqari bus-butun holda Shumerlardan (mixxatlardan) ko'chirilgani aytiladi. Demak, Bobil dunyoga madaniyat berdi, deganda bu madaniyat asli Shumerlarga oidligi endi dunyoga ayon bo'lib qoldi. Shumerlar deyarli hamma narsani ilk bor yaratganlar. Dunyoning yaratilishi haqida miqlar to'qishgan, dehqonchilik, chorvachilik, ustachilikni kashf qilishgan. Qum va tuproqdan g'ishtlar yasab, imorat solishni eplashgan. Yana savdo-sotiqni, ayirboshlashni, o'rmonchilikni puxta egallashgan, urush va tinchlik, sulh va uning shartlarini, er va xotin haqlarini yaxshi tushunib, kerak bo'lganda ularning huquqlarini hozirgi notarial idoralarda amalga oshirilganidek, qonun bilan himoyalab qo'yishgan, deyiladi manbalarda.

QADIMGI MADANIYAT. ANTIK DAVR ADABIYOTI

"Antik" soʻzi yunon tilidan olingan boʻlib, "qadimgi" degan maʼnoni bildiradi. har bir xalq madaniyati, xususan, adabiyotining antik davri mavjud. Biroq turli xalqlarda bu bosqich kishili k tarixining turli davrlariga toʻgʻri keladi. Turli xalqlar adabiyotining antik (qadimiy) davri oʻzaro mushtarakliklarga ega boʻlish bilan birga, xususiy jihatlariga ham ega. Turkiy xalqlar jahonning eng qadimiy madaniyat egalaridan biridir. Oʻzbek xalqi boy adabiy merosga ega. Bu madaniy yodgorliklarni yaratgan ota- bobolarimiz, ularning yashagan joylari, urf-odatlar, tili va boshqalar har birimizni qiziqtiradi. Qadimgi madaniyat rang-barang shaklda bizgacha yetib kelgan. Ogʻzaki va yozma adabiyot, tasviriy sanʼat, meʼmorlik, ilm-fan va boshqalarda namoyon boʻladi bu yodgorliklar. Qadimgi Turonning tarixi va madaniyati haqida grek, xitoy, hind, arman va boshqa tarixchilarning kitoblarida Avesto, Bexustun, Bundaxishn, Oʻrxun-Enasoy yodgorliklari kabi turli manbalarda, Beruniy, Narshaxiy va boshqa olimlar hamda tarixchilarning asarlarida maʼlumotlar saqlanib qolgan. Olimlarimiz, ayniqsa, qadimshunoslarimiz Markaziy Osiyoning qadimgi moddiy va maʼnaviy madaniyati yodgorliklarini izlab topdilar va topmoqdalar. S.Tolstov rahbarligidagi Xorazm, Y.Fulomov va V.Shishkin rahbarligidagi Varaxsha, M.Masson rahbarligidagi Termiz va Janubiy Turkmaniston va boshqa ekspeditsiyalar bu jihatdan katta ahamiyat kasb etadi. Markaziy Osiyo kishilik madaniyati tarixining eng qadimgi beshiklaridan biridir. Eramizdan avvalgi birinchi ming yillik oʻrtalaridagi Markaziy Osiyoning hududi Baqtriya, Xorazm, Soʻgʻdiyona, Margʻiyona, Parfiya, Amudaryoning quyi oqimi, Zarafshon vohalari, Parkana Fargʻona va boshqa joylarni oʻz ichiga olgan. Bu joylarda massagetlar, Xorazmiylar, sugʻdlar, parfiyanlar va boshqalar yashar edilar. Mana shu qabilalar hozirgi Markaziy Osiyo xalqlarining ota-bobolaridir. Qadimgi Markaziy Osiyoda turli kult va dinlar mavjud edi. Tabiat hodisalariga nisbatan dualistik qarash, ularni yaxshi va yomon, doʻst va dushman kuchlariga ajratish zaminida Mitra quyosh xudosi Anaxita yer-suv maʼbudasi va boshqa kultlar paydo boʻldi. Bu kultlar eramizdan avvalgi birinchi ming yillikda vujudga kelgan zardushtiylk diniga qoʻshilib ketadi. Qadimgi

Markaziy Osiyoda qisman bo'lsa-da, Ellin Xudolari Zevs, Afina, Poseydon, Appolon va boshqalar kulti, budda dini, moniy dini, yahudiy dini, nasroniylik va boshqalar tarqalgan edi. Arab xalifalari istilosidan keyin islom dini asosiy din bo'lib qoldi. Eramizdan avvalgi birinchi ming yillikda Markaziy Osiyo aholisining ko'pchiligi eron tillari guruhiga kiruvchi shevalarda gaplashgan. Keyinroq turkiy tillar guruhi ham kengroq tarqala boshlaydi. Markaziy Osiyo xalqlari yozuvining tarixi qadim zamonlardan boshlanadi. Eramizdan oldingi birinchi ming yillik o'rtalarida Eron, Markaziy Osiyo va boshqa o'lkalarda oromiy yozuvi keng tarqala boshlaydi. Aleksandr Makedonskiy istilosidan keyin esa Markaziy Osiyoga grek yozuvi kirib keladi. Oromiy yozuvi negizida Avesto, xorazm, so'g'd, kushan, O'rxun-Enasoy, uyg'ur va boshqa yozuvlar vujudga kela boshlaydi. Asosan xorazm va so'g'd yozuvlari qo'llanilgan. O'rxun-Enasoy yoki «Turkiy-run» deb nomlangan yozuv eramizning birinchi asrlarida V asrgacha vujudga keldi. U bilan oldinma - keyin uyg'ur yozuvi ham paydo bo'ldi. Markaziy Osiyoda qadimdan ilm-fan ham taraqqiy etgan. So'g'd kalendari, Beruniy asarlaridagi ma'lumotlar va boshqa manbalar qadimgi Markaziy Osiyoda ilm-fanning ayrim sohalari, ayniqsa, astronomiya taraqqiy etganini ko'rsatadi. Shohlar saroyidagi astronomlar sayyoralar dunyosini tekshirganlar, fizika, matematika, falsafa, tibbiyot bilan shug'ullanganlar. Qadimgi davrda Markaziy Osiyoda me'morchilik Tuproqqal'a, Dalvarzin, Varaxsha, Oqtepa va b. qo'rg'onlar, san'at va boshqa sohalar ham rivojlangan. Markaziy Osiyo xalqlari boy og'zaki ijod namunalariga ega. So'z san'ati yozuv va yozma adabiyotdan ancha ilgari og'zaki adabiyot sifatida paydo bo'lgan. Og'zaki yodgorliklar bizga qadar tarix kitoblari, ilmiy asarlar, yozma yodgorliklar va boshqa manbalar orqali yetib kelgan. Antik tarixchilardan Gerodot, Kteziy, Polien, Xares Mitilenskiy va boshqalarning kitoblarida xalq og'zaki ijodi ayrim asarlarining mazmuni hikoya qilib qoldirilgan. O'rta asr tarixchilaridan Hamza Isfahoniy, Tabariy, Mas'udiy, Beruniy, Saolibiy asarlarida ham og'zaki ijod namunalari mavjud.

«Devonu lug'otit turk»da qadimiy qo'shiq, lirik she'r va maqollardan namunalar mavjud. Qadimgi og'zaki adabiyot yodgorliklari miflar, afsonalar, qahramonlik eposi, qo'shiqlar, lirik she'rlar va boshqa turdagi adabiy asarlardan iborat. Xalq tafakkuri va ijodining mahsuli bo'lgan afsona va miflar sharoit va voqealardan

kelib chiqadi. Markaziy Osiyo va Eron xalqlari orasida qadimiy davrlardan keng yoyilgan afsonalardan biri «Kayumars»dir. Kayumars haqidagi asosiy manba «Avesto». Uning mufassal bayoni, turli nusxalari haqidagi ma'lumotlar «Tarixi Tabariy»da berilgan. «Shohnoma», Navoiyning «Tarixi mulki Ajam» asarlarida bu afsona uchraydi. Kayumars-Gaya Martan. U Axura Mazda tomonidan yaratilgan va ho'kiz- odam qismlaridan iborat. Beruniy Kayumars haqidagi afsonani bayon qilgan. Izoh: afsona bayon qilinib, tahlil etiladi. Jamshid to'g'risidagi afsona. Jamshid «Avesto»da Yima. U adolatli, yer yuzini kengaytirgan, chorvani, turli qushlarni ko'paytirgan, kishilarni balolardan saqlagan, uy-joylar qurib, ariqlar chiqargan hukmdor sifatida tilga olinadi. Firdavsiy, Beruniy, Navoiylar Jamshid to'g'risida qiziqarli ma'lumotlar beradilar. Prof. N.Malla e v «Alisher Navoiy va xalq ijodiyoti» kitobida (T., 1974) Jamshid haqida mulohazalar yuritadi. Xalqimizning sevimli bayrami Navro'z ham Jamshid nomi bilan bog'lanadi. N.Mallayevning fikricha, yetti yuz yil hukmronlik qilgan Jamshid zamonasida kishilar Ahrimanning zulmidan qutiladilar, muhtojlik, kasallik va o'lim yo'qolib ketadi. Jamshid yer yuzini uch barobar kengaytiradi, chorva mollari va turli qushlarni ko'paytiradi. Siyovush afsonasi. Eron shahzodasi Siyovush va Turon podshohi Afrosiyob o'rtasidagi munosabatlar ushbu afsonada o'z ifodasini topgan. Siyovushning shuhrati ko'proq Xorazm va Buxoroda yoyilgani manbalarda qayd etilgan. Uning ildizlari «Avesto»da uchraydi. S.Tolstov xabaricha, Siyovush miloddan oldingi XIII asrda Xorazm davlatiga asos solgan. U Beruniy ma'lumotiga suyanagan.

O'ZBEK XALQ DOSTONLARI

Urug'chilik jamiyatining yemirilishi va sinfiy jamiyatga o'tish, Baqtriya, Sug'diyona va Xorazmda davlatlarning paydo bo'lishi, axmoniylarning harbiy-ma'muriy jihatdan birlashuvlari, Aleksandr Makedonskiy davlati, Grek-baqtriya podsholigining vujudga kelishi eramizdan oldingi VII asrdan to eramizning IV asrigacha bo'lgan juda katta tarixiy davrni o'z ichiga oladi. Bu davr epik xa rakterli mifologik qahramonlik ustun bo'lgan qadimgi og'zaki muzikali poetik ijodning yuzaga kelishi bilan mashhurdir. Qahramonlik afsonalari, epik

qo'shiqlar O'rta Osiyo xalqlarining o'z mustaqilliklari uchun olib borgan mardonavor kurashlarining bo'yoqdor tasvirlari bilan to'la. O'z xalqining ozodligi yo'lida jonini qurbon qilgan cho'pon Shiroqning mislsiz jasorati, vatanga bo'lgan muhabbati to'g'risida hikoya qiluvchi Sak afsonalaridan parchalar bizning kunlarimizgacha saqlanib kelgan. Masalan, Rustam va uning janglari, malika Taxminaga bo'lgan muhabbati, tanimagan otasi qo'lida qatl qilingan o'g'li Suxrobning o'limi to'g'risida hikoya qiluvchi qo'shiqlar mustaqil marosim tomoshalariga aylanib ketgan. Keyinchalik bu qo'shiqlar tojik xalqining ajoyib dostonida— «SHohnoma»da o'z aksini topdi. Rustam, Siyovush va boshqa bahodirlar to'g'risida afsonalar turkumi yaratildi. Xudolarga sig'inish bilan bog'liq bo'lgan turli xil marosimlarda ham qo'shiq aytilgan. Bu haqda Avestoda bayon qilingan. Avesto gimnlari (yashtlar)ning o'zi rechitativ tarzida ijro etilgan. Gimnlar xor bo'lib aytish mumkin bo'lgan band va takrorlanuvchi naqoratli yarim nasriy, yarim vaznli rivoyatlardan iborat bo'lgan. Xudolarga sig'inish bilan bog'liq bo'lgan marosimlarda muqaddas olov atrofida qo'shiq aytilgan, raqs tushilgan. Xalqning bayram marosimlari, masalan: bahorda kun va tunning baravarlashuvi — Navro'z keng tarqalgan edi. O'rta asr yozuvchilari musiqaning mehnat marosimlaridagi roli, insonning musiqani olam tuzilishi bilan tabiatdagi o'lish va tirilish haqidagi ma'lumotlar bilan bog'lashga bo'lgan intilishlarini ham ko'rsatib o'tganlar. O'zbek xalqining musiqa merosida dostonlar maxsus tarmoqni tashkil etadi. Ular mavzu jihatdan rang-barang bo'lib, mazmunlarining umumiyligiga binoan ma'lum turkumlarga birlashadi. Masalan, «Go'ro'g'li» dostonlar turkumi qirqdan ortiq to'la tugallangan hamda mustaqil ijro etiladigan ishqiy-romantik dostonlardan iborat bo'lib, ularda didaktik mavzu ham alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda «Alpomish», «Avazxon», «Kuntug'mish», «Ravshan», «Oshiq G'arib» va boshqa ko'pgina dostonlar keng tarqalgan. Dostonlarni avloddan-avlodga og'zaki an'anada yetkazib kelayotgan hamda o'z shoirona va musiqa ijrochilik qobiliyatlari bilan har bir doston ijrosiga yangicha tus bag'ishlab kelayotgan shaxslar xalq orasida baxshi (yoki shoir) deb nom olgan ma'lum maktab sohibi bo'lmish dongdor ustoz namoyandalardir. Ergash Jumanbulbul o'g'li, Fozil Yo'ldosh o'g'li, Po'ltan shoir, Abdulla shoir va boshqalar ana shunday doston ijrochilaridan edi. O'zbek dostonlari boshqa ko'pgina

xalqlardagi kabi faqat epik she'riy asargina bo'lmasdan, ularda nasr ham muhim o'rin tutadi. Syujet rivojida voqealarning borishini tasvirlovchi nasriy, ya'ni proza qismi janglar mazmuni, tabiat go'zalliklari, u yoki bu obrazning alohida e'tiborga loyiq fazilatlarini tasvirlovchi poetik qism bilan almashinib turadi. Dostonlar ijro etilganda nasriy (proza) qismi, odatda, hikoya tarzida ma'lum artistik mahorat bilan aytiladi va ba'zan rechitativ tarzida kuylanishi ham mumkin. Ammo she'riy bo'limlari doimo kuylanib ijro etiladi va bu yerda baxshi (yoki shoir)ning ustaligi ishlatiladigan bir necha kuyning har birini mantiqiy rivojga mos keltirishida ham ko'rinadi. SHunisi diqqatga sazovorki, O'zbekistonning deyarli barcha lokal (mahalliy) tumanlarida dostonlar maxsus bo'g'i ovozda (Xorazmni mustasno etganda) do'mbira jo'rligida (Xorazmda dutor yoki an'anaviy ansambl jo'rligida) rechitativ deklamatsion (Xorazmda kuychan) ohanglar bilan ijro etiladi. Bu, ayniqsa, hozirgi kunda ham doston aytib kelayotgan Qashqadaryo va Surxondaryoning yirik baxshilari va ular maktabiga sodiq yosh iste'dodlar ijrosida yorqin ko'rinadi.

Surxondaryo-Qashqadaryo dostonlari. Ushbu voha dostonchiligi juda qadimiy, ayni paytda hozirga qadar yaxshi saqlangan mahalliy udum va an'alariga ega. U o'ziga xos adabiy-nasriy, she'riy, shuningdek, musiqiy-ijodkorlik xislatlar bilan ta'riflanadi. Doston voqealarining bosqichma-bosqich, salobatli bayon etilishi jarayonida so'zli va sof cholg'u kuylar katta o'rin tutadi. Shuningdek, uning ijrosi davomida muntazam ravishda aytiluvchi har-xil mazmundagi qo'shiqsimon namunalar "noma" deb yuritiladi. Nomalar dostonchi tomonidan do'mbira cholg'usi jo'rligida yo'g'on, bo'g'i tabiatli, shu boisdan "ichki" deb ataluvchi ovozda ijro etiladi. Har bir doston o'nlab turlicha holat va kayfiyatlarni ifodalovchi noma va kuylardan tuziladi. Ijrochi muayyan voqelik vaziyatidan kelib chiqib, o'z ijro bisotida bor musiqiy namunalarni tanlab, o'rinli ishlatadi. Doston tarkibidagi aksariyat kuy va nomalar kichik hajmli, oddiy tuzilmali shaklu-shamoyillardan iboratdir. Ularda foydalanilgan musiqiy tovushlar ko'lami, vazn-usullari jihatdan biroz chegaralangandek tuyulishi mumkin. SHunday bo'lsa-da, doston ijrochisining badihago'ylik mahorati orqali bunday qadimiy musiqiy namunalarning rango-rangligi, ta'sirchan va ifodaviyligi ta'minlanadi. Surxondaryo va Qashqadaryo vohalarida eng keng tarqalgan tarixiy, bahodirlik, ishqiy dostonlardan "Alpomish", "Avazxon",

“Rustamxon”, “Go’r o’g’li” va boshqalarni tilga olish mumkin. Doston o’zbek folklorining keng tarqalgan yirik janrlaridan biridir. Uning yaratilishi xalqimizning ma’naviy-maishiy qiyofasi, siyosiy qarashlari, axloqiy estetik tarbiya, adolat va xaqqoniyat, ozodlik va tenglik, qaxramonlik va vatanparvarlik xaqidagi ideallari bilan chambarchas bog’likdir. Asriy kurashlar va ideallar mavzusi g’oyaviy mazmunni, voqelikning mohiyatini belgilaydi. «Doston» so’zi qissa, hikoya, sarguzasht, ta’rif va maqtov ma’nolarida ishlatiladi. Adabiy atama sifatida u, xalq og’zaki ijodida yirik xajmli epik asardir.

Xorazm dostonlari. Xorazm og’zaki ijodiyotining janri bo’lmish dostonlarda o’tmish zamon to’g’risida, turli qahramonliklar haqida hikoya va rivoyatlar hamda xalqimiz boshidan kechirgan kurashlarning badiiy bayoni aytilgan. Xorazm dostonchiligining ildizlari juda qadim zamonlarga borib taqaladi. Markaziy Osiyo xududida, ilk madaniyat o’chog’i bo’lmish bu diyorda dostonchilik an’analari miloddan avvalgi VI-V asrdayoq keng taraqqiy topganligiga oid ayrim ma’lumotlar mavjud. Jumladan, Zardo’shtlarning muqaddas «Avesto» kitobidagi «Yashta» deb ataluvchi xudolar va qaxramonlar haqidagi doston va afsonalar, ularda Siyovushni-Siyovarshin, Jamshidni esa Yima nomlari bilan aks etishi, “Vandadida” nomli diniy marosimlar va qoidalarning musiqiy ohanglar jo’rligida ijro etilganligi «Qo’yqirildi qal’a» topilmalarida o’z aksini topgan. Gerodotning «Tarix» kitobida: «Araks» (Amu) bo’yida yashovchi xalqlar, daraxtning quruq meva shoxlarini tutatib, bu tutundan mast bo’lib o’yinga tushadilar va sho’x qo’shiq aytadilar» deb yozilgan. Bu manbalardan tashqari ko’hna doston namunalaridan bo’lmish «Rustami doston» ayniqsa Siyovush xaqidagi afsonani Xorazm bilan bog’lik tomonlari «SHoxnoma» da ham o’z aksini topgan.

Milodiy VII-VIII asrlarda islom dini kirib kelishi bilan Xorazmda musulmonchilik urf-odatlariga moslashgan dostonchilik hamda shu tarzda bizgacha yetib kelgan uslublar joriy etila boshlagan. SHariat asoslarini targ’ibot qiluvchi islom dini, xususan Kur’oni Karim negizida har xil qissalar doston va doston sifat nomalar yaratilib keng tarqaldi. Masalan: «Me’rojnoma», «Bobo Ravshan», «Payg’ambarlar hikoyati», «Sultonboyning me’roji», “Juxud o’g’lon», «Yusuf va Zulayxo», «Kiyiknoma» kabilar musiqiy jihatdan boy dostonlar. Musiqashunos olim R.Yunusov mazkur voqea dostonlariga

quyidagicha ta'rif beradi: “Xorazmda keng tarqalgan dostonchilik udumlari turkiy tilli qo'shni xalqlar, ya'ni Markaziy Osiyoning boshqa mintaqalaridagi, xususan, O'zbekistonda mavjud boshqa dostonchilik an'analaridan sezilarli farq qiladi. Umuman olganda Xorazm dostonlari ko'proq musiqiylashgan. Ularda voqealar bosqichma-bosqich bayon etilishi bilan bog'liq she'riy matnlar ham qo'shiqchilikka ko'proq moslangan. Dostonchi nomalarni yuqorida aytilganidek, “ochiq”, ya'ni tabiiy ovozda kuylaydi. Unga ko'pincha dutor, bo'lamon, g'ijjak va doira jo'rlik qiladi. Ma'lumki, ayrim xorazmlik dostonchilar so'nggi 70-80 yil davomida ozarbayjon torida chalishni o'zlashtirib, uni o'z cholg'u jo'rnavozligi uchun qo'llab kelishgan”. Turlicha mazmundagi doston nomalari ancha rivojlangan va tugal musiqiy shakllarga ega. Nomalarning ayrimlarini terma, qo'shiq, boshqalarini esa xalq ashula janrlariga qiyoslash mumkin. E'tiborli tomonlaridan biri shundaki, dostonlar tarkibidagi nomalarning aksariyati tinglovchilar orasida juda mashhur bo'lib ketgan. Zero ularni nafaqat bevosita doston ko'rinishida, balki ko'p san'atkor va havaskor xonandalar toonidan erkin, alohida-alohida ham kuylash Xorazmda odatga aylangan. Xorazm dostonlari yuzasidan so'nggi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida yangi, e'tiborga sazovor ma'lumotlar topildi. Binobarin, mavjud doston nomalari o'zining umummushtarak adabiy-musiqiy sifatlari qatori, ayni paytda, qisman sezilarli darajadagi ichki xilma-xillikni ham qamrab olgan ekan. Misol tariqasida, sof musiqiy uslubi va xislatlarini nazarda tutgan holda barcha Xorazm dostonlarini “SHirvoniy” yoki “Eroniy” nomli ikki asosiy yo'nalishga, bir qator ijod va ijro “maktablariga” mansubligini qayd qilish mumkin. Ushbu vohada o'nlab turli mavzularga bag'ishlangan katta-kichik dostonlar juda keng tarqalgan. Bulardan eng mashhurlari, jumladan, “Oshiq G'arib va Shohsanam”, “Avazxon”, “Boziryon”, “Xirmondali”, “Yusuf va Zulayho”, “Rustamxon” va boshqalardir.

Baxshilar va doston kuylash tartibi. Xalq og'zaki ijodining yuksak professional san'at turi doston va dostonchilikning paydo bo'lishi taraqqiyoti baxshilar nomi bilan bog'liqdir. Xalq ommasi madaniy-siyosiy hayotida ulkan o'rin tutgan baxshilar, mehnatkash xalq o'rtasida juda kata xurmat va e'tiborga sazovor bo'lganlar. Olimlarimizning yozishicha: «baxshi» mo'g'ulcha «baxsha», «bag'sha» so'zlaridan olingan bo'lib «ustoz» “ma'rifatchi” degan

ma'nolarni anglatadi. O'zbeklarda baxshi keng ma'noda xalq dosgonlarini kuylovchi, yodda saqllovchi va nasldan naslga o'tkazuvchi san'atkordir. Xalq orasida baxshi so'zi turli xarakterdagi ikki vazifani bajaruvchi shaxsga nisbatan qo'llangan. Doston aytuvchilar O'zbekistonning har yerida turli nomlar bilan yuritiladi. Masalan, Surxondaryo Qashqadaryoda yuzboshi, Janubiy Tojikiston o'zbeklari orasida sohi, sozanda, Farg'ona vodiysida sanovchi, ayrim joylarda jirov, jirchi, oqin, oxun deb ataladi. O'zbeklarda xalq dostonchilarini shoir deb ham atashadi. Og'zaki nutqda shoir arabcha so'z bo'lib, adabiyot vakili, she'riy asar ijodkori, ko'chma ma'noda hozirjavob, shirinsuxan shaxsga nisbatan ham qo'llaniladi.

Xalq ijodida epik asar ijodkori va yangi doston yaratuvchilar-baxshilarni shoir deyishadi. Xorazmda doston kuylovchilarni baxshi deb kelganlar. «Baxshiy» so'zi fors tilidagi «baxshidon» so'ziga yaqin bo'lib, «Baxshidon» so'zini o'zbekchaga o'girganda «bag'ishlamoq» «in'om qilmoq» ma'nolarini bildiradi va Xorazmda baxshilar ijodiga mos keladi. Xaqiqatdan ham, baxshilar bir voqeaga bag'ishlangan dostonlarni yoddan o'z boshidan kechirganday qilib san'atkorlik bilan ijro qilib kelganlar.

Xorazm baxshilari esa dostonlarni asosan dutor bilan ijro etganlar ularga gijjak, bulamon, doira sozlari jo'r bo'lgan. O'tgan asrning 30- yillaridan boshlab Xorazm baxshilari dostonlarni asosan tor cholg'usida kuylay boshladilar. SHu munosabat bilan ayrim baxshilar va ularning ansambl dastalari o'ziga xosligi, musiqaviyligi bilan ajralib turadi. Bunga Bola baxshi Abdullaevning ijrochilik va ijodkorlik faoliyati misol bo'la oladi. Xorazmda dostonlar, ko'pincha ulardan parchalar garmon sozida ham ijro etilishi xollari mavjud. O'zbekistonda mavjud bo'lgan Qashqadaryo-Surxondaryo va Xorazm dostonchilik maktablari ijro uslublarining orasidagi farq shundaki, Qashqadaryo-Surxandaryo dostonchilari tomoq orqali (bo'g'iq ovozda) kuylaydilar; Xorazm baxshilari esa ochiq ovoz bilan kuylaydilar. O'zbek xalq dostonlarining tarixiy-madaniy ahamiyati tengsizdir. Dostonchilik san'ati xalqimizning o'ziga xos badiiy tarixidir. Unda xalqimizning asrlar bo'yi qilgan orzu-umidlari, porloq kelajagi xaqidagi o'y-fikrlari mujassamlashgan. Demak, doston va dostonchilikdan maqsad xalqning kayfiyati va ruhiyatini kuylash, shu ruh va kayfiyatga mos ajdodlar sabog'i orqali baxshi bilan yuzma-yuz turgan tinglovchilar doirasining ko'nglini ko'tarish, ularda yanada

ezgulik va olijanoblik tuyg'usini kuchaytirishdir. Xalq dostonlari milliy iftixor va o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik tuyg'ularini tarbiyalashda muhim g'oyaviy estetik vazifani o'taydi.

“ALPOMISH” DOSTONI – O’ZBEK XALQINING MADANIY MEROSIDIR

“Alpomish” – xalq qahramonlik dostonidir. Turkiy xalqlar orasida uning bir necha versiyalari tarqalgan bo'lib, noyob badiiy asar hisoblanadi. “Alpomish” asari qadimda yaratilgan bo'lib, asrlar davomida kuylanib, xalq og'zaki ijodi sifatida bizlargacha yetib kelgan. **“Alpomish”** - qadimiy turkiy tilda yozilgan dostonidir. 1999 yilda O'zbekistonda "Alpomish" dostonining 1000 yilligini keng nishonlandi. Bu dostonida Alpomish laqabli Hakimbek degan qo'rqmas bahodir pahlavonning begona Qalmoqlar yurtida aziyat chekayotgan amakisi (qaynotasi) bilan sevgilisi Barchinoyi qutqarib kelishi va murod-maqсадiga yetishi juda jonli tasvirlangan. Alpomish Qalmoqlar yurtida ko'p qiyinchiliklarga, hiyla-nayranglarga duch kelib, ularni mardona yengib o'tadi. O'zining mardligi, haqqoniyligi, tantiligi tufayli Qalmoqlar yurtida ham, o'z vatanida ham adolatni qaror toptiradi. Ushbu dostonida o'zbeklarning fe'l-atvori juda mahorat bilan tasvirlangan.

“Alpomish” dostoni qahramonlik, mardlik, vatanparvarlik, turli elatlar va xalqlarning birodarligi, sevgi va sadoqat, oila mustahkamligi va urug'lar birligini kuylovchi ulkan eposdir. Respublikamizning birinchi prezidenti Islom Karimov aytganidek, “Alpomish” dostoni bizga insonparvarlik fazilatlaridan saboq beradi. Odil va haqqoniy bo'lishni, vatanimizni, oila qo'rg'onimizni qo'riqlashni, do'stu yorimizni, or-nomusimizni, ota-bobolarimizning muqaddas mozorlarini har qanday tajovuzdan himoya qilishni o'rgatadi.

Doston qo'ng'iroq urug'i boshliqlari – aka-uka Boybo'ri va Boysarining farzandsizligi tasviri bilan boshlanadi. Unda Hakimbek (Alpomish), Barchin, Qaldirg'ochlarning bir kunda dunyoga kelishlari, go'daklik chog'idanoq Barchinning Hakimbekka beshikker qilinishi tasvirlanadi. O'rtadagi fitna sababli aka-ukalarning o'rtasiga sovuqchilik tushib, Boysari o'n ming uyli elat bilan qalmoq eliga

ko'chib ketadi va katta xatoga yo'l qo'yadi. Alpomish yorini olib kelish uchun o'zga mamlakatga safar qilar ekan, safar chog'ida Qorajon bilan do'st tutinib, Barchinning sovchilarga qo'ygan shartlarini bajaradi va yorini olib o'z yurtiga qaytadi.

Bo'linganni bo'ri yer, degan gap bejiz aytilmagan. Boysari yovuz qalmoqlar qo'lida qullikka tushib qoladi. Bundan xabar topgan Alpomish amakisini qutqarish uchun qalmoq eliga borib, u yerda yetti yil tutqunlikda qolib ketadi. Bu orada esa Boybo'ri ham fitna sababli qabila boshlig'idan qullikka tushib qoladi. Alpomish zindondan oti Boychibor yordamida qutulib, Qalmoq elida adolatni qaror toptiradi. O'z eliga qaytar ekan, Barchinning zo'ravon Ultontoz bilan bo'layotgan majburiy to'yi ustiga kelib qoladi hamda raqibini yengib, murod-maqсадiga erishadi. Bu voqealarning barchasi dostonda juda qiziqarli, eposga xos rang-barang badiiy bo'yoqlarda tasvirlangan. Alpomish va Qorajon, Qultoy va Yodgorlarning o'zaro munosabatlari, hatto qahramonning oti Boychibor bilan munosabati tasvirida olijanob soddalik, ulug'vor vazminlik, insoniylik, bolalarcha beg'ubor samimiylik g'oyatda go'zal mujassamlashgan. "Alpomish" dostoni badiiy barkamol asardir. U o'zbek xalqining boy madaniniy merosi hisoblangan durdona asaridir.

QADIMGI YUNON MADANIYATI

Qadimgi Sharq madaniyati ta'sirida shakllangan bu madaniyat an'anaviy madaniyat taraqqiyoti davrining davomchisi va yakunlovchisi bo'ldi. qadimgi Yunonistonda shakllanib, keyinchalik yuksak bosqichga ko'tarilgan bu madaniyat er. avv. III asrda Rim madaniyati vujudga kelishiga katta ta'sir ko'rsatda va «Antik madaniyat» nomi bilan dunyo madaniyati tarixida o'chmas iz qoldirdi. Antik madaniyatda san'at, mifologiya, din va boshqa ijtimoiy hodisalar ilk davrda qorishiq holatdagi ko'rinishga ega bo'lib, birinchi marta yaratildi, dunyoning boshqa joylarida bunday madaniyat hali yo'q edi. Antik madaniyat degan termin ana shu birinchi marta yaratilgan osori atiqalarga, yozma va og'zaki adabiyotga nisbatan qo'llanadi. Soddaroq aytsak, antik davr madaniyatning —tug'ilish davri, ya'ni Yevropa madaniyatini paydo qilgan davrdir. Dunyoning boshqa hududlarida antik davrga oid madaniy yodgorliklar Aleksandr

Makedonskiy yurishlaridan keyin paydo bo'ldi. Jumladan, O'rta Osiyodagi, xususan, O'zbekiston hududidagi —antik san'at¹ yoki ellinizm madaniyati degan termin aynan mil. avval. IV- III asrlardagi yodgorliklarga nisbatan qo'llanmoqda. Masalan, Yunonistondagi haykaltaroshlikning qadimgi O'zbekiston hududida paydo bo'lgani ana shu tarixiy jarayon bilan bog'lanadi. Haykaltaroshlik tasviriy va amaliy san'atni, mifologiyani, folklorni, mafkurani ifoda etadi. Bu davrda tafakkurda ham o'zgarish yuz berdi. Fikrlashda moddiy mavjud narsalarga nisbatan aqlda mavjud narsalar va tushunchalar asosiy o'rin egallay boshlaydi. Ammo Yunoniston va Rim madaniyati bora - bora keskin ajralib, har biri o'z yo'lidan ketdi, mustaqil, bir - birini takrorlamaydigan oqimni shakllantirdilar. Yunoniston asosan, Eron, Kichik Osiyo, Afrika va Old Osiyo xalqlari madaniyati bilan uzviy aloqaga kirishdi. O'rta Osiyo misolida ham bu jarayonni kuzatish mumkin. Aleksandr Makedonskiy (Iskandar) Eron saltanatini, buyuk Axmoniylar sulolasini bosib olgandan keyin (mil. aval. 330 - 327 y.) Yunon va Rim badiiy madaniyati O'rta Osiyoning azaliy madaniyatiga kuchli ta'sir etdi. O'zbekiston zaminida antik badiiy madaniyatning eng gullagan davri - mil. aval. 3, milodiy - 3 asrlardir¹. Rim madaniyati esa qadimiy Yevropa bilan munosabatni mustahkamladi. Vizantiya madaniyatida milodning IV - XV asrlarida antik Rim madaniyati izlarini ko'rish mumkin.

Egey yoki Krit - miken davri (mil.ol. IP-P ming yilliklar) Qadimgi Yunon madaniyatiniig birinchi davrini Egey yoki Krit - Miken deb atalishining sababi, Egey dengizidagi orol davlatlaridan dastlab topilgan arxeologik kashfiyotlardir. Bu yodgorliklar dastlab Miken va Kritdan topilgan. Egey madaniyatiniig eng gullagan davri er. av. II minginchi yillarga to'g'ri keladi. Bu davrda hashamatli me'morchilik binolari, podsho saroylari, amaliy - dekorativ san'at namunalari topilgan. Bu saroyning tuzilishi, unda ibodatxonaning borligi, ularning o'zaro zina va narvonlar bilan bog'langanligi uning o'ziga xosligini belgilaydi. Saroyda ustunlardan ko'p foydalanilgan. Devoriy suratlarda kritliklarning hayoti, faoliyati aks ettirilgan. Krit madaniyatida kulolchilnk muhim o'rin egallaydi. Shuningdek,ular toshdan unumli foydalanganlar va san'at asarlari yaratganlar. Mikenada eramizdan avvalgi XIV - XIII asrlarda yaratilgan qal'alar, qurg'onlar bizgacha yetib kelgan. Bu qo'rg'on devorlari 5-6 tonna keladigan toshlardan qurilgan bo'lib, qalinligi 6 -10 metr, hatto 17,5

metrgacha bo'lgan, uning ichi bo'sh bo'lib, xazina rolini ham o'tagan. XIX asrning 70 - yillarida nemis arxeologi Shliman Egey dengizn qirg'oklarida qazuv ishlari olib bordi. Qazuv natijasida yettita shaharni aniqladi. Yunoniston madaniyati-uzoq taraqqiyot mahsuli bo'lib, Sharq mamlakatlari bilan Egey dengizi bo'ylarida joylashgan yunon qabilalari bilan Bolqon yarim orollarining janubi, Krit orollari va boshqa Egey dengizi orollari, Egey dengizining Osiyo qismi o'zaro munosabatlari natijasida paydo bo'lgan. Bu joylar Miken davlatlari deb nom olgan. Ikkinchi ming yillik oxirida Miken davlatlari Bolqon yarim orol shimolidan bu yerga kelib o'rnashgan va bu yerdagi qabilalarga qarindosh bo'lgan yunon qabilalari tomonidan tor - mor qilindi. Gomer davri madaniyati (mil.ol. XI-IX asrlar) Gomer davri madaniyati asosan Gomerning va Gesiodning asarlari asosida belgilanadi. Bu davr madaniyatida xudolar xaqidagi miflar asosiy rol o'ynaydi. Yunonlar Gomerni xudolar haqidagi tasavvurlarimizning ijodkori, deb baholagan edilar. Yunonistonda ko'chish davri (m.o. XI asr) tugashi bilan zodagonlar o'zlarining ijtimoiysiyosiy tuzilmasini yaratdilar va «Gomer ilohiy davlati»ni barpo qildilar. Bu davlatning tepasiga Zevs tasviri qo'yilgan bo'lib, bu kultni bu yerga kelgan bosqinchilar o'zlari bilan birga olib kelgan edilar. Zevs yerli xudolarga duch kelganda, ularning vazifasini o'ziga olib, siqib chiqardi, boshqa xudolar bilan qo'shib ketdi va ularning nomlarini va sifatlarini o'ziga oldi. Yana boshqa ba'zi xudolar bilan murosa qilib, birga yashadi. Shuning uchun oldingi xudolar Zevsning ukalari, singillari, bolalari bo'lib koldi. Zevs ba'zi xudolar bilan oila qurdi. Ammo Gomerda ham, 13 Gesiodda ham xudolar olamning yaratuvchisi emas, o'sha xudolarning o'zlari tug'ilganlar. Qachonlardir ular mavjud bo'lmagan edilar. Arxaik davr madaniyati (mil.ol. VIII-VI asrlar) Arxaik davrdagi yunon madaniyati ega bo'lgan xususiyatlar krit-miken davriga va undan keingi mil.ol.XI-IX asrlarga borib taqaladi. Bu madaniyat o'sha vaqtda barcha xo'jalik tarmoqlarida qo'llanilgan qo'l mnhnati qurollari bazasida rivojlangan. Bu davrning dunyoqarashi ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish munosabatlari darajasiga muvofiq bo'lgan. Tabiat hodisalari va ijtimoiy munosabatlar ko'pincha diniy ruhda talqin qilingan. Barcha qadimgi madaniyatlar kabi yunon klassik (antik) madaniyatining muxim tarkibiy qismi din bo'lgan. Din me'morchilikning, tasviriy san'atning, adabiyotning ajoyib namunalarida o'z aksini topdi.

qadimgi yunon dinining asosiy shakllari arxaik davridayoq tarkib topgan, uning ildizlari esa eng qadimgi krit-miken davriga va qadimgi sharq ta'sirlariga borib taqaladi. Yunonlarning tasavvuricha, olam avvalida Xaosdan iborat bo'lgan, Yer-Geya va yer osti olami Tartar xam bo'lgan. Geyadan o'g'li Uran-osmon xudosi kelib chiqqan. Uran bilan Geyadan titan Kronos tug'ilgan va o'z otasi Uranni ag'darib tashlagan. Bular titanlar- katta xudolar ekan. Kronosdan Aid, Poseydon, Gestiya, Demitra, Gera va Zeve kabi kichik xudolar kelib chiqqan. Zeve boshchiligida kichik xudolar Titanlarni ag'darib tashlab olamni idora qila boshlaganlar. Zeve bosh xudo, xudolar ajdodi, chaqmoqsochar xisoblangan. Uning xotini Gera- osmon ma'budasi va nikox xomiysi bo'lgan. Poseydon- dengiz xudosi, Demitra- xosildorlik ma'mudasi, Gestiya – uy-ro'zg'or ma'budasi, Aid – yer osti olami xudosi xisoblangan. Zevsning ko'p farzandlari xudolar bo'lgan. Mil. ol. 776 yildan boshlab Olimpiada shahrida Zevs sharafiga Olimp musobaqalari bo'lgan. viloyati Ioniya (Milet)(Kichik Osiyoning g'arbiy qirg'og'ida)da naturfilosofiya rivojlandi. Bu falsafa materialistik falsafa edi. Materializm va obyektiv qonuniyatlarni izlash bu falsafiy oqim uchun harakterli edi. Fales (mil.ol. 624 546) hamma narsalarning ibtidosi va asosi suv degan bo'lsa, Anaksimn (taxminan mil.ol. 585 525) - havo, Anaksimandr (taxminan mil.ol. 611 -546) - (apeyron) cheksizlik, deb qaragan edilar. Mil.ol. VI asrda Sisiliyada yashagan Pifagor va uning izdoshlari, butun borliqning asosi miqdor (son) va miqdor munosabatlaridir, deb hisoblab, matematika, astronomiya va musiqa nazariyasi taraqqiyotiga muhim hissa qo'shdilar. Mashhur yunon faylasuflaridan Geraklit (taxminan mil.ol. 554 – 483 yy.Efes shahrida yashagan) materiyaning asosi olov, degan xulosaga keldi. Yunon yozuvi. Yunon alifbosi mil.ol. IX-VIII asrlarda finikiyaliklar alifbosi asosida yuzaga kelgan. Yunonlar finikiyaliklarning yozuvidan foydalanganlar, lekin uni o'zgartirib, faqat undosh tovushlarni emas, balki unli tovushlarni ham bildiruvchi alifbo tuzganlar. Shunday qilib, ular 24 harfdan iborat yangi yunon alifbosini yaratganlar. Adabiyot. Yangi alifbo va yozuvning yaratilishi yunon adabiyotining rivojida juda muhim qadam bo'lgan edi. Arxaik davrdagi adabiyotda epik janrlar yetakchi rol o'ynadi. Gomerning —Iliadasi, —Odisseyasi (mil.ol. VIII asrning oxiri) buning namunasidir. Bu davrda yana Gesiod —Teogoniya (ya'ni Xudolar shajarasi, unda yunonlarning xudolar va olamning kelib chiqishiga 14

oid qarashlari bayon qilingan) va "Mehnat va kunlar" dostonlarini yozdi. Ezopning (mil.ol.VI asr) masallari ham yunon madaniyati taraqqiyotida muhim rol o'ynadi. San'at. Arxitektura ham rivojlandi. Mil.ol.VII asrda ba'zi ibodatxonalar xom g'ishtdan qurilgan. Keyinchalik tosh me'morchilik rivojlanib ketadi va u yunon arxitekturasi taraqqiyotining eng oxirigacha davom etib keladi. Yunonistonda haykaltaroshlik ham eng ibtidoiy shakllardan boshlab rivojlana boradi. Mil.ol.VIII asrda xudolarning yog'och suratlari yasalgan. Yunon rassomchiligi bizgacha binolarning devorlarida yetib kelgan. Tom ma'nodagi kartinalar Italiyaning janubidagi shaharlar vayronalarida, yer osti sag'analarining devorlarida saqlanib qolgan. Yunonlar hatto ilk zamonda ham vazalarga chiroyli gullar solganlarki, bular ham qadimgi rassomlikning namunasi. Mil.ol. VI asrda qora figurali vazalar yasalgan, ya'ni tabiiy qizg'ish tusdagi vazalar ustiga qora lak bilan har xil rasmlar solingan. Klassik davr madaniyati (mil.ol. V-IV asrlar) Bu davr Perikl, Suqrot, Aflotun, Arastu, Demokrit, Esxil, Sofokl, Evripid va boshqa qator allomalarning nomlari bilan bog'liq. Bu davrda haykaltaroshlik rivojlanib, haykallarning turli shakllari va turlari yaratildi. Marmar bilan birga bronzadan foydalaniladigan bo'ldi. Mil.ol. V asrda yunon jamiyatining madaniy mezonlari shakllana boshladi. Ovqat va ichimliklarda mo'tadillik, axloqda tiyqlik, haqiqatgo'ylik, o'z so'ziga sodiqlik, ishda halollik, jismoniy bardoshlilik va boshqa qator axloqiy mezonlarga ko'ra jamiyat odamlarga baho bergan. Insonga hurmat shu tariqa shakllana boshladi Kos orolida tug'ilgan yunon tabibi Gippokrat (mil. av. 460-375 yil) tibbiyot bilimlarini otasi Geraklitdan o'rganadi. U mashxur tabib bo'lib, tibbiyotning barcha masalalari bilan shug'ullangan va ulug' faylasuf xam bo'lgan. U shogirdlari bilan birga 72 kitobdan iborat «Gippokrat to'plami» nomli tibbiy asar yozib qoldirgan. Qadimgi Yunonistonda falsafa. Arxaik davrda, klassik zamondayoq tabiat va kishilarning faoliyati ustidan olib borilgan kuzatishlarning natijalarini umumlashtirishga intilishning oqibatida falsafiy-estetik fikr ravnaq topdi. Fan sifatida yunon falsafasi paydo bo'lishi jarayonidayoq materializm bilan idealizm o'rtasida boshlangan kurash bu tez va porloq taraqqiyotga ko'maklashdi. Antik falsafa ayni shu paytda yuksak cho'qqiga yetdi. Uchta faylasuf - Sukrot, Aflotun va Arastu antik falsafani yaratdilar. Adabiyot. Quldorlik demokratiyasi rivojlanishi bilan, ayniqsa Afinada,

adabiyotning ommaviy turi bo'lmish dramatik tomoshalar taraqqiy qiladi. Bu dramatik tomoshalar esa ommaviy xalq bayramlari asosida tragediyalar va komediyalar shaklida paydo bo'ladi. Mil. av. VI-IV asrlarda Esxil, Sofokl, Yevripid tragediyalari Aristofan komediyalarini teatrda tomoshabinlar maroq bilan ko'rishgan. Esxilni «tragediya otasi» deb ataganlar. Uning «Zanjirband Prometey», «Forslar» tragediyalari, Sofokolning «Shox Edip», «Antigona» tragediyalari mashhur bo'lgan. Sofokol 120 dan ko'proq tragediya yozgan. Aristofan «Tinchlik», «Suvoriylar» degan komediyalarida urush voqyealarini va o'sha davrdagi illatlarni tasvirlagan. Bu ijodkorlarni xalq hurmat qilib Afina teatriga xaykallarini o'rnatganlar va «donishmandlik yo'l boshchilari» deb ataganlar. Butun qadimgi yunon madaniyati singari, tragediya ham mifologiya asosida paydo bo'lgan. Arxitektura, haykaltaroshlik, rassomlik. Qadimgi grek arxitekturasini va umuman tasviriy san'ati, qadimgi grek madaniyatining boshqa elementlari singari, undan keyingi zamonlarning 15 badiiy taraqqiyotiga ajralmas qism bo'lib mahkam kirib oldi. Ularning elementlari hozirgi vaqtda ham yashamoqda. Qadimgi yunonlarda me'morchilik, xaykaltaroshlik va rassomchilik Krit-Minen davrlarida vujudga kelib, keyingi davrlarda rivojlanadi va mil. av. V asrda yuqori pog'onaga ko'tariladi. Afina akropolidagi Parfenon, Erehteyon ibodatxonalari yunon me'morchiligining nodir asarlaridan bo'lib, xozirgacha saqlanib qolgan. Parfenon ustunlari doriy uslubda bo'lsada, tarz tarovati ioniycha uslubdadir. Uning qarshisidagi Erehteyon ibodatxonasi sof ioniycha uslubda, qiz xaykallar ustun vazifasini bajarib, nafis ishlangan. Yunon xaykaltaroshligi ham mil. av. V-IV asrlarda yuksak darajada rivojlandi. Xaykaltaroshlar bu davrda odam gavdasining xarakter qilib turgan holatini tasvirlashni bilib olganlar. Miron, Poliklet, Fidiy, Traksitel, Skopas, Lisini kabi xaykaltaroshlar yaratgan xaykallar jonli xarakterli xolatda ishlangan. Eramizdan avvalgi V asrda Miron (—Diskoboll, —Afina bilan Marsiy), Poliklet (—Nayzabardor, —Diodumen) va Fidiy (Afina, Zevs haykallari) ayniqsa mashhur haykaltaroshlar edilar. Fidiy, Miron, Poliklet va boshqalar klassik davr haykaltaroshligiga asos soldilar. Qadimgi Gresiyada rassomlik keng tarqalgan, lekin afsuski, bizniig zamonimizgacha uning namunalari deyarli saqlanib qolmagan. Rassomchilikda Polignopa (V asr boshlari) va Apollodora (V asrning ikkiichi yarmi) yangicha usullarni, syujetlarni olib kirdilar. Klassik

davr adabiyotida tragediya va komediya janri paydo bo'ldi. Esxil (mil.ol. 525-456), Sofokl (taxminan mil.ol. 496-406) va Evripid (mil.ol.485--406) tragediya janriga asos soldilar Yunon teatri. Qadimgi yunon madaniyatining eng ajoyib hodisalaridan biri teatrdir. Teatr yunonchada «tomoshalar joyi» degan ma'noni anglatadi. Keyinchalik qurilgan Yunon teatrlariga 17-25 ming tomoshabin joylashgan. Doston va afsonalar teatr uchun boy ma'lumot bergan. qadimgi Yunon teatri mil. avv. VI asrlarda qishloq xo'jaligi xomiysi, xudo Dionis sharafiga o'tkaziladigan bayramlar vaqtida ijro etiladigan qo'shiqlar va o'yinlar asosida vujudga kelgan. Ellinistik davr madaniyati (mil.ol.IV asrning II yarmi mil. ol.I asrning o'rtasi) Ellinizm davrida (mil. av. III-II asrlar) madaniyat xilma-xil bo'lib, asosan ilm-fan taraqqiy etdi. Aleksandr Makedonskiy istilo qilgan xududlarga yunon madaniyati kirib borishi bilan birga Yaqin va o'rta Sharq mamlakatlari madaniyatiga uyg'unlashib, madaniyat sintezi yuz berdi. Mamlakatlarni o'zaro aloqalari kengaydi. Aleksandr Makedonskiy bosib olgan yerlarda yunon madaniyati tarqalgan davr alohida bosqich hisoblanadi. Bu davrdagi madaniyat ellinizm madaniyati deyiladi. Yunon va mahalliy madaniyagning aloqalari yagona ellinistik madaniyat paydo bo'lishiga yordam berdi. Aleksandr Makedonskiy imperiyasi yiqilgandan keyin ham alohida mustaqil davlatlarda ellinistik madaniyat saqlanib qolaverdi (Misr, Salavkiylar davlati, Pergam davlati, Baqtriya, Pontiy shohligi va b.). Bu davrda ilmiy bilimlar taraqqiy qildi. Arximed (taxminan mil.ol. 287-212), Evklid (taxminan 365-300), Aristarx Samoskiy (mil.ol.320-250)larning kashfiyotlari yuzaga keldi. Ilmiy bilimlarning taraqqiyoti yig'ilgan axborotlarni sistemalashtirishni va saqlashni talab kilardi. Bir qator shaharlarda kutubxonalar barpo qilindi. Ulardan eng kattasi Aleksandriyada va Pergamda edi. Filologiyaning grammatika, matn tanqidi, adabiy tanqid sohalari rivojlandi. 16 Yunon-Makedoniya va Ellinlashgan maxalliy zodagonlar orasida umumyunon tili «Koyne» (umumiy) keng yoyildi. Yangi dunyoqarash falsafiy tus olib kosmopolitizm (dunyofuqorosi) nomi bilan mashxur bo'ldi. Iskandariyadagi va Sharqiy o'rta dengiz bo'yidagi boshqa shaxar kutubxonalarida Yunoniston va Sharq mamlakatlaridan olib kelingan ilmiy asarlar to'plangan. Iskandariyada teatr, saroy, gimnaziya va mashxur Muzey bo'lgan. Muzeyda rasadxona va ulkan kutubxonada 700 mingga yaqin qo'l yozma saqlangan. Shaxar oldidagi orolga 140

metr balandlikdagi mayoq qurilgan. Bu mayoq kemalarning gavanga kirish yo'lini ko'rsatib turardi. Ellinizm davrida fanlar tizimiga asos solindi. Straton xizmati bilan fizika fani paydo bo'ldi. Yevklid va Arximed matematikani rivojlantirdi. Aristrax astronomiya sohasiga ulkan hissa qo'shdi. U Yer va boshqa planetalar Quyosh atrofida aylanadi degan gipotezani ilgari surdi. Teofrast (tax.mil.ol. 370-285) faqat faylasufgina emas, balki olim ham edi. U —botanikaning otasi deb nom chiqargan. Sharq mamlakatlarida yunon me'morlari, xaykaltaroshlar, rassomlar nodir asarlar yaratganlar. Biroq, mil. avv. III-II asrlarda yunon san'atining xususiyatlari o'zgargan. Xukmdorlar saroylari korinfcha uslubdagi ustunlar bilan qurilgan. Tasviriy san'atda odamlarning tashqi qiyofasini va ichki kechinmalarini ko'rsatishga intilishi yangilik edi.

Qadimgi Rim madaniyatining shakllanishiga antik dunyodagi ikki buyuk madaniyat - etrusklar va yunonlar madaniyati an'analari ta'sir ko'rsatdi. Rim ibodatxonalari etrusk ibodatxonalari namunasi bo'yicha qurildi, lotin alifbosi ham etrusklarning alifbosi asosida yaratildi. Yunonlarning ta'siri mil.ol. III asrdan boshlandi. —Odisseyaning lotinchaga ta'siri Rim she'riyatiga ta'sir ko'rsatdi. Ammo Rim she'riyati tom ma'noda xalq og'zaki ijodidan o'sib chikdi. Qadimgi Rim tarixi uch davrga bo'linadi:

1. Shohlik davri (mil.ol. VIII - VI asr boshlari).
2. Respublika davri (mil.ol. 510/ 509 - 30 / 27 yillar).
3. Imperiya davri (mil.ol. 30/27 - mil. 476 yillar).

17 Rim sivilizasiyasining taraqqiyoti Rim shahrining o'sishiga olib keldi, mil.ol. Sh- I asrlarda Rim shaxri aholisi 1 milliondan 1,5 millionga yetgan edi. Antik davrga oid Rim me'morchiligining noyob namunalari sifatida Panteon (hamma xudolarga bag'ishlangan joy)ni ko'rsatish mumkin. Panteon - ibodatxona bo'lib, imperiyadagi ko'plab xalqlarning birligi g'oyasini gavdalantiradigan barcha xudolar uchun qurilgan. Amfiteatr (yunon. amphot - agrof va hyearron - teatr) tomosha uchun (ko'pincha gladiatorlar jangi uchun) qurilgan inshoot bo'lib, cho'ziq shakldagi maydon bo'lgan va atrofida tomoshabinlar uchun zinaloyalardan iborat o'rindiqlar joylashgan. Kolizey eng mashhur amfiteatr bo'lib, 50 ming tomoshabinga mo'ljallangan edi. Rimda issiq va sovuq suvi bor hammomlar (terma), gimnastika zallari, dam olish xonalari qurilgan. Ko'p shaharlarda 3-6 qavatli uylar qurilgan. Imperiya davrida Rim shaharlari rejasi anchagina

yaxshilangan, chiroyli maydonlarga, yashash uchun qulay bo'lgan uylarga alohida e'tibor berilgan. Neron hukmronligi davrida Rimda yong'in yuz bergan va 14 ta tumandan 10 tasi yonib tugagan. Bu tumanlarda uylar asosan yog'ochdan qurilgan, yo'llar tor edi. Yong'indan keyin imperator shaharni yangi reja bo'yicha - ko'chalari keng, uylarni toshdan, imperator saroyini ham toshdan qilib qurishga farmon berdi. Imperiya davridagi shaharlarning farqli xususiyatlaridan biri-kommunikasiya vositalarining-tosh ko'priklari, vodoprovodlar, kanalizatsiyalarning borligi edi. Imperiya davrida Rimda II ta vodoprovod bo'lib, ikkitasi hozirgacha ishlaydi. O'sha davrlarda qurilgan yo'llar, ko'priklar hozirgacha xizmat qiladi. Rimda fan va maorif katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Ta'lim uch bosqichdan iborat edi: boshlang'ich ta'lim, grammatika maktabi va ritorika maktabi. Imperatorlar ritorika maktabi uchun katta mablag' ajratardilar. Barcha talim bosqichlarida o'qish, yozish va hisoblash o'rgatilgan. O'rta maktablarda grammatika muallimlari yunon tili va yettita fan - grammatika, dilektika, ritorika, musiqa, arifmetika, geometriya, astronomiyani o'rgatganlar. Bular qatorida arxitektura va tibbiyot ham o'qitilgan. Oxirgi bosqich oliy ta'lim bo'lib, notqlik san'ati va falsafa o'qitilgan. Mansabdor odam bo'lish uchun va siyosatda ritorikani egallash shart bo'lgan. Rim ta'lim tizimi yunonlardan namuna olgan holda rivojlandi. Birinchi o'rinda huquq, tillar, adabiyot, tarix, ikkinchi o'rinda matematika turgan edi. Oliy talimda falsafadan ko'ra, notqlikka ko'proq e'tibor berilgan. Rim, Aleksandriya, Afina, Korfagen shaharlari ilmiy markazlar sifatida faoliyat ko'rsatgan edi. I - II asrlarda Rimda geografik bilimlarga, tibbiyot va tarixga e'tibor berilgan. Strabonning (mil.ol. 64/ 63 mil. 23/24 yillar), Ptolomey (I - II asrlar)ning kitoblari yaratildi. Pliniy (I asr) fizik geografiya, botanika, zoologiya, mineralogiyani o'z ichiga olgan —Tabiiy tarix qomusini yozdi. Tibbiyot rivojlandi: Galen (129- 199 yillar) nafas yo'llari, bosh miya bo'yicha tajribalar o'tkazdi, birinchi bo'lib odam a'zolarining anatomik tuzilishini berdi. Vrachlar tayyorlash uchun maktablar ochildi. Miloddan oldingi III asrda yunonlar ta'siri ostida Rim adabiyoti paydo bo'ldi. Muarrixlar yunon tilida Rim yilnomalarini yozdilar. Jumladan, Siseron (mil.ol.106 - 43 yillar) ning publisistikasi Rim nasrining eng yaxshi namunalaridandir. Uning 50 dan ortiq nutqlari va notqlik nazariyasiga oid ishlari saqlanib qolgan. Siseronning ijodi Rim adabiyotida —Oltin lotin davrini kashf qildi.

Bu davrda nasrning go'zal namunalari yaratildi. Rim shariyati ham mil.ol. I asrda katta muvaffaqiyatga erishdi. Lukresiy (mil.ol. 96 - 55 yillar) ning —Buyumlarning tabiati haqida nomli falsafiy poemasi, Gorasiy (mil.ol. 65-8 yillar)ning 18 satiralari, qasidaları va boshqa she'riy asarlari, Ovidiy (mil.ol. 43 - mil.18 yillar)ning ishqiy she'rlari va maktublari Rim she'riyatiga asos soldi. Rim teatr san'ati, haykaltaroshlik yunonlarning ta'siri ostida rivojlandi. Ammo materiallar teatr san'atida Rim jamiyatining hayotidan olindi. Haykaltaroshlikda ham bizgacha yetib kelganlari yunonlar ta'siridan holidir. Haykaltaroshlar insonning ichki olamini ko'rsatishga ko'proq e'tibor qaratganlar. Rimliklarning diniy e'tiqodi dastlab majusiylikka asoslangan edi. Milodiy IV asrda Rim imperiyasi G'arbiy va Sharqiy qismlarga bo'linib ketgandan keyin, masihiylik g'alaba qildi va katolik oqimi hayotga singib bordi.

Qadimgi Yunoniston o'zining ko'p asrlik madaniyatiga ega. Milloddan avvalgi III-II mingyilliklardayoq Krit-Miken madaniyati ravnaq topgan edi. Ular o'zlarining chiziqli yozuvlariga ega bo'lganlar. Lekin bu yozuv keyinchalik unutilgan, Gomer davrida yunonlar finikiyaliklarning yozuvlari bilan tanishganlar. Shu asosda ular 24 harfdan iborat o'z yozuvlarini yaratganlar. Yunonlar xat va yozuvni papirus o'simligi bargidan tayyorlangan varaqqa, sopol parchalarga va ustiga mum surtilgan taxtachalarga yozganlar. Yunonlar xat yozishda metallardan tayyorlangan qalamcha—stilda yozganlar. Stilning bir uchi ingichka bo'lib u yozishga mo'ljallangan. Ikkinchi tomoni to'mtoq bo'lib, u o'chirg'ich vazifasini o'tagan. Qadimgi yunonlar kitobni sevishgan va ularni ehtiyot qilib saqlaganlar. Shu tufayli bo'lsa kerak Yunonistondan juda ko'p faylasuf, olim, adiblar yetishib chiqqanlar. Yunonlar o'qishga ishtiyoqmand bo'lib, erkin yunonlarning o'g'illari 7 yoshdan maktabga borganlar. Dehqon va xunarmandlarning bolalari maktabni bitirib, otaonalariga yordam berganlar. Badavlat va o'ziga to'q kishilarning bolalari 18 yoshgacha gimnaziyalarda o'qishni davom ettirganlar. Yunon maktablarida bolalar chiroyli yozishga, aniq va ravon so'zlashga o'rgatilgan. O'qituvchilar bolalarga Gesiod, Gomer, Sofokl, Esxil, Aristofan kabi adiblarning asarlarini o'qitganlar. Yunon bolalari Gomerning “Odisseya” va “Iliada” dostonlarini sevib o'qigankar va yod olganlar. Maktabda o'quvchilarga rasm chizish, raqs tushish, ashula aytish va lira chalish o'rgatilgan. Maktabga bolalarga

har turli jismoniy va harbiy ta'lim ham berilgan. Maktabda intizom qattiq bo'lib, yalqov, dangasa, intizomsiz va so'zga kirmaydigan bolalar kaltaklangan. Qullar o'quv yozuvdan maxrum edilar. Yunonistonda qizlar uchun maktablar bo'lmagan. Qizlar buvilari, onalari va opalari rahbarligida har xil hunar va ro'zg'or ishlariga o'rgatilgan.

QADIMGI YUNON ADABIYOTI

Qadimgi yunon adabiyotining kelib chiqishi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Yunon adiblari ajoyib afsona, rivoyat, she'r, qo'shiq, doston, tragediya va komediyalar yaratishgan. Yunon baxshilari esa qadimgi afsona va rivoyatlarni og'zaki tarzda ijro etib avloddan-avlodga yetkazganlar. "Gerakl", "Didal va Ikar", "Argonavtlar", "Iliada" va "Odisseya" kabi afsona, doston va rivoyatlar Yunon adabiyotining eng nodir asarlaridan hisoblanadi. Yunon adabiyotining eng mashhur namoyandalaridan biri GOMER bo'lib, u miloddan avvalgi VIII asrda, boshqa ma'lumotlarga qaraganda XII asrda yashagan ekan. Gomer "Iliada" va "Odisseya" dostonlarining muallifidir. Dostonlarda yunonlarning Kichik Osiyodagi Troya shaxriga qilgan yurishlari, qaxramonlarning kurashlari va boshlaridan o'tkazgan sarguzashtlari hikoya qilingan. Yunon adabiyotining yirik namoyandalaridan biri GESIOD bo'lib, u miloddan avvalgi VIII asr oxiri — VII asr boshlarida yashagan. Uning "Mehnat va kunlar" poemasi yunon mehnatkashlariga mehr-muhabbat, tekinxo'r aslzodalarga nafrat ruhida yaratilgan. Gesiod o'z asarida mehnat axlini ulug'lagan. Miloddan avvalgi VI-IV asrlarda Yunonistonda Esxil, Sofokl, Yevkripid kabi mashhur shoir-drammaturlar ijod etganlar. Ularning har biri o'lmas qo'shiq, she'r va tragediyalar yozib qoldirganlar. Ularning eng mashhuri Esxil bo'lib, u miloddan avvalgi 525-456-yillarda yashagan. U 90 dan ortiq tragediya yozgan. U "Tragediya otasi" hisoblanadi. Uning eng mashhur tragediyalari "Zanjirband Prometey" va "Forslar"dir. "Zanjirband Prometey" asarida paxlavon Prometeyning xudo Zevs irodasiga qarshi borib, odamlarga qamish poyasida osmondan olov keltirib beradi. Rivoyatga ko'ra, u odamlarga uy-joy qurishni, hayvonlarni qo'lga o'rgatishni, kema yasashni, "hisob ilmi" va xat savodni o'rgatgan ekan. Bu ishlar

Zevsni g'azablantirib Prometeyni tog' qoyasiga zanjirband qilishni buyuradi. Zevs temir tumshuqli qushga Prometeyning jigarini cho'qib yeyishni buyuradi. Prometey kelajakda kimlar Zevsni hokimiyatdan maxrum qilajagini biladi. Ammo u bu sirni Zevs yuborgan Germesga aytmaydi. Shunda Zevs Prometeyga shunday g'azab qiladiki, zanjirband Prometey qoya bilan yer qa'riga tushib ketadi. Esxilning 'Forslar' tragediyasi miloddan avvalgi 492-449-yillardagi Yunon-Eron urushlari voqeasiga bag'ishlangan. Yunonistonning yana bir shoir dramaturgi SOFOKL dir. U miloddan avvalgi 496-406 yillarda yashab ijod etgan tragik shoirdir. U 120 dan ortiq tragediya yozgan bo'lib, uning "Shox Edip" va "Antigona" tragediyalari mashxurdir.

YUNONISTONDA ILMIY BILIMLARNING RIVOJLANISHI

Qadimgi Yunonistonda fanning turli soxalari bo'yicha mashxur olimlar yetishib chiqqanlar. Qadimgi Yunon olimlari Misr, Bobil va kichik Osiyo xalqlarining bilimlaridan ko'p baxramand bo'lganlar. Qadimgi Sharq fani yunon dunyosi ilm-fanning rivojiga barakali ta'sir ko'rsatdi. Miloddan avvalgi VII-I asrlarda Yunoniston Gomer, Geosid, Gerodod, Demokrit, Protagor, Gippokrat, Suqrot, Aflotun va Arastu (Aristotel) kabi ulug' siymolarni yetkazib berdi. Miloddan avvalgi VI-V asrlarda Kichik Osiyoning g'arbiy sohilidagi Milet shaxri ilm-ma'rifat markaziga aylangan. Bu shaxarda o'sha zamonning mashxur olimlari, tarixchilari to'plangan edi. Ularning biri miloddan avvalgi 490-424 yillarda Kichik Osiyodagi Balikarios shaxrida yashab o'tgan Gerodotdir. U juda bilimli olim bo'lib, miloddan avvalgi 477-455 yillarda Misr, Bobil, Suriya, Kichik Osiyo va Qora dengiz sohillaridagi mamlakatlarga sayohat qilgan. Gerodot "Yunoniston-Eron urushlari tarixi" va ko'p jildli "Tarix" kitobining muallifidir. Gerodot o'zi haqida: "Gerodot ellinlar va boshqa xalqlarning ulug' ishlari nom-nishonsiz qolib ketmasin deb bu ma'lumotlarni to'pladi va yozdi", deb qoldirgan. Yunon dunyosining ulug' donishmandlaridan biri, Kichik Osiyo sohiliga yaqin joydagi Kosda tug'ilgan mashxur tabib Gippokratdir. U miloddan 460-375 yillar orasida yashab ilod etgan. Uning eng sevgan mashg'uloti tabiblik bo'lib, tabobat ilmining asoslarini otasi Geraklitdan o'rgangan.

U tabobatning hamma sohalari bilan shug'ullanib, 70 dan ortiq ilmiy asar yozgan. U hozirgacha saqlanib kelayotgan shifokorlar qasamyodining muallafidir. Gippokrat musulmon dunyosida Buqrot nomi bilan mashhur bo'lib, miloddan avvalgi 375yili 85 yoshida vafot etgan. Vatandoshimiz Ibn Sino o'zining tibbiy ijodida Gippokrat asarlaridan foydalangan. Yunonistonda me'morchilik va haykaltaroshlik ayniqsa keng rivojlangan. Qadimgi yunonlarda me'morchilik, haykaltaroshlik va rassomchilikning kelib chiqishi Krit Mikenada davriga borib taqaladi. San'atning bu turlari asta-sekin rivojlana borib miloddan avvalgi V asrda o'zining yuqori pog'onasiga ko'tariladi.

YUNON XUDOLARI

Yunon mifologiyasida minglab hikoyalarda ko'plab **yunon xudolari** tilga olingan - Olimpia xudolaridan tortib ko'plab kichik xudolargacha. Tarixning yunon mabudlariga o'xshab, xudolar juda bo'rttirilgan xarakterga ega bo'lib ular qanchalik kuchli va super qahramonga o'xshash tasvirlanmasin, lekin baribir shaxsiy kamchiliklari hamda salbiy his-tuyg'ulari bilan ham xarakterlidir. Qadimgi yunon mifologiyasidagi xudolar va ma'budalarning hikoyalari juda mashhur. Ularning qahramonlari Gomer va Gesiod kabi mashhur qadimgi yunon dramaturglari tomonidan ommalashgan va keyinchalik abadiylashtirilgan. Ushbu qadimgi yunon xudolari ortidagi folklorni ajratib turadigan narsa, ularning hikoyalari boshqa zamonaviy antik dinlarning hikoyalaridan og'ishganligidir. Yunon xudolari nafaqat o'z shaklida, balki tabiati va hissiyotlari bilan ham odamlarga o'xshardi. Ko'pchiligimiz Tesey Minotavrni qanday o'ldirganini, Hades yer osti dunyosini qanday boshqarganini va Zevs o'z g'azabini kuchli momaqaldiroq bilan qanday ko'rsatishini eslashimiz mumkin. Biz bu hayajonli hikoyalarning barchasini bolaligimizda o'qiganmiz. Ma'budalar o'ziga xos muhim shaxslar bo'lganligi sababli, ularni keyingi postimizda alohida sanab o'tish adolatdan bo'ladi. Qadimgi Yunonistonning ulug'vor xudolari bilan tanishib chiqamiz:

10. Germes: "Xabarchi" sifatida ham tanilgan Germes Zevs va Mayaning o'g'li edi. U she'rlar, pyesalar va afsonalarda turli yo'llar

bilan tasvirlangan. Ommabop, u kelishgan, sportchi, soqolsiz yosh va ba'zan yoshi kattaroq soqolli odam sifatida uchraydi. Germes tez fikrlaydigan va harakatlarida ham tezroq edi va u xudolar orasida ayyorligi bilan mashhur edi. Qadimgi Yunonistonning mifologik paradigmasidagi uchta asosiy dunyo: osmon, dengizlar va yer osti dunyosi o'rtasida osongina harakatlana olgani uchun u ko'pincha xudolar uchun xabarchi sifatida harakat qilgan. U o'z o'yin-kulgi uchun boshqa xudolarga o'ynagan hiyla-nayranglarini hisobga olsak, u va mashhur Norse xudosi Loki o'rtasida juda o'xshashliklarni topish mumkin. Uning hiyla-nayranglari qanchalik murakkab bo'lganiga misol keltirish uchun, u go'dakligida beshikdan sakrab tushgani aytiladi. Apollonning mollarini o'g'irlab, beshikka begunohlik suratini qaytardi. U ayyorlik va o'g'rilik xudosi sifatida ham tanilganligi ajablanarli emas.

9. Gefest : Yunon folklorida mashhur, olov xudosi Gefest osmon shohligi bilan bog'liq edi. Uning boshlanishi Gomer va Gesiod tomonidan qarama-qarshi so'zlar bilan tasvirlangan. Gomer uni Zevs va Geraning nogiron o'g'li sifatida tasvirlaydi, Hesiod esa Gera uni yolg'iz o'zi tug'dirganini aytib, noan'anaviy (va ancha qiziqroq) yo'lni bosib o'tadi. U oqsoqlanib tug'ilgan, bu onasi uni Olimp tog'idan uloqtirishga majbur qilgan, garchi u Zevs va Gera o'rtasidagi janjalga aralashgan va qudratli Zevs tomonidan Olimpdan sudrab ketgan. U yerga qulagandan so'ng, u ajoyib hunarmand bo'ldi va oxir-oqibat osmonga qayta tiklandi va u yerda xudolar va ma'budalar uchun bir qancha ajoyib narsalarni yasadi. Shuningdek, u xudolar uchun ulug'vor zirh va qalqonlarni yaratdi.

8. Ares: Zevs va Geradan tug'ilgan Ares urush xudosi sifatida ham tanilgan. Ammo u urushning zo'ravonlik va dahshatli tomonlarini katta manfaatlar uchun adolatli va adolatli zo'ravonlikdan ko'ra ko'proq aks ettirdi. U har doim jangda o'z kuchini ko'rsatish uchun vayronagarchilikka tayyor edi va kamdan-kam hollarda adolat yoki o'zini himoya qilish uchun kurashish haqida o'ylamasdi. Uning beparvoligi ikkala ota-onasini ham undan nafratlanishiga va uning o'rniga singlisi Afinaga qarashiga olib keldi. Urushning shafqatsizligini aks ettirganiga qaramay, u jangdagi eng kichik jarohatlarga ham o'zining shafqatsiz munosabati bilan qo'rqqoq sifatida namoyon bo'ldi. U allaqachon Gefestga turmushga chiqqan Afroditaning telbalarcha sevib qolgan edi. Ularning munosabati olimpiyachilar

orasida sir emas edi va ko'p nafratga olib keldi. Shunday qilib, Ares hech qachon odamlar yoki xudolar orasida juda mashhur bo'lmagan va omma tomonidan ta'qib qilinmagan yoki unga sig'inmagan.

7. Kronos: Qadimgi titanlar orasida keng ma'lum bo'lgan Kronos Olimpiya xudolari yoshidan oldin hukmron xudo bo'lgan. Titanlar o'zlarining ulkan tanalari va bir xil darajada qo'pol kuchlari bilan mashhur edilar, ular orasida Kronos o'zining otasi Uranni kastratsiya qilish orqali hukmdor bo'lganida o'zini eng kuchli ekanligini isbotladi. Ammo hokimiyat tepasiga kelganidan keyin, xuddi nafratlangan ota-onasi singari, Kronos o'z farzandlaridan shubhalana boshladi - eng ko'zga ko'ringanlari Zevs, Poseydon va Afrodita edi. O'zining mutlaqo paranoyasida, u hech qachon undan oshib ketmaslik uchun ularni yutib yubordi. Ammo uning onasi Gaya va rafiqasi Reya Zevsni qutqarib qolishdi, u o'z aka-ukalarini ozod qilgandan so'ng, u bilan jang qildi va uni er osti dunyosidagi qo'rqinchli Tartarusga haydab yubordi.

6. Apollon: Artemidaning egizak ukasi Apollon ko'p qirrali xudo edi. Uning otasi yana Zevs edi va u Delos orolida onasi Letoda tug'ilgan - ular g'azablangan Geradan topa oladigan yagona boshpana (u yerda hech qanday ajablanib bo'lmaydi). Leto Delos aholisining g'amxo'rligidan shunchalik hayratda ediki, u Apollon har doim ularga yordam berishini va ularning farovonligini ta'minlashini va'da qildi, u bu va'dani bajarishda davom etdi. Yuqorida aytib o'tilganidek, Apollon juda ko'p qarama-qarshi tomonlarga ega. U xotirjamlik va musiqa xudosi edi va ko'pincha lira bilan tasvirlangan. U, shuningdek, kumush kamon bilan tez-tez ko'rinadigan mohir kamonchi edi. U shifo va dori xudosi hisoblangan, ammo g'azablanganida, u o'qlari bilan o'lim va umidsizlikka olib kelardi. U to'rt otli aravaga minib, quyoshni har kuni osmon bo'ylab harakatlantirib, yerga yorug'lik va hayot baxsh etardi. U bashoratli xudo bo'lganligi sababli, u folbinlar orasida mashhur shaxs edi va ular Delfini unga sajda qilish uchun mo'ljallangan joy sifatida o'rnatdilar.

5. Dionis: Bayram, zavq va sharob xudosi bo'lib, u xudolar va odamlar orasida juda mashhur xudo edi. U onasi Semele qiyofasida o'lik ota-onasi bo'lgan yagona xudo, uning otasi qudratli Zevs edi. Zevsning xotini Hera erining nikohdan tashqari ishqiy sarguzashtlariga hasad qilgani uchun u tog 'nimfalari himoyasida tarbiyalangan. Dionis asta-sekin dunyo bo'ylab sayohatlarida unga

hamroh bo'ladigan izdoshlar kultini qurdi. U boshqa xudolarga qaraganda o'z izdoshlari bilan ko'proq muloqotda bo'lgan, ular bilan ziyofat o'tkazgan, ichishgan va to'liq hayot kechirgan. U Naxos orolida uxlab qolganda Tesey tomonidan nafrat bilan tashlab ketilgan Ariadnani qaytarib bo'lmaydigan darajada sevib qoldi. Yunonlar uning sharafiga ko'plab bayramlarni nishonlashgan va u qadimgi Yunonistonning ko'p joylarida Zevsdan ko'ra ko'proq mashhur edi, desak ortiqcha bo'lmaydi.

4. Prometey: Eng mashhur Titan xudolaridan biri Prometey insoniyatning buyuk xayrixohlari orasida juda hurmatga sazovor. Uning otasi Yapetus ham titan edi, lekin onasi okeanid edi. U oldindan o'ylash xudosi bo'lgan holda, yangi Olimpiya xudolari qo'lida titanlarning mag'lubiyatini oldindan ko'ra oldi va jang paytida aqlli ravishda olimpiyachilar tomoniga o'tdi va shu bilan boshqalar bilan birga Tartarda qamoqdan qutuldi. Keyin Prometeyga insoniyatni loydan yasash vazifasi yuklatildi. U insoniyatni yaratib bo'lgach, ular bilan qattiq bog'lanib qoldi va doimo ularning farovonligi haqida qayg'urdi. Bu uni qudratli Zevs bilan qayta-qayta kesishishiga olib keldi, chunki u odamlarga unchalik ahamiyat bermadi. Zevs odamlardan olovni olib tashlaganida, Prometey uni osmondan o'g'irlab, odamlarga qaytarib berdi. Zevs uni xiyonati uchun jazoladi, uni har kuni burgut jigarini yeyadigan toshga zanjirband qildi (u o'lmas bo'lganligi uchun uning jigari har kecha yangilanib turdi). Oxir-oqibat, u kuchli yarim xudo Gerkules tomonidan azob-uqubatlardan xalos bo'ldi.

3. Poseydon: Zevs va uning akalari kim qaysi davlatning xo'jayini bo'lishini aniqlash uchun somon tortganda, Poseydon dengizlar shohligini chizdi. Shunday qilib, u dengizlar hukmdori bo'ldi va xotini Amfitrit bilan birga Triton va Nereidlarni o'z ichiga olgan kichik xudolar guruhiga rahbarlik qildi. Dengizlarning xo'jayini sifatida unga keng sig'inishgan va dengizchilar va sayohatchilar unga ergashgan. Ammo uning ta'siri yanada kengaydi. Tarixchilar uni qadimgi Yunonistonning bir qancha shaharlarida asosiy xudo sifatida tilga olishadi. Qudratli kuchi bo'yicha u qudratli Zevsdan keyin ikkinchi o'rinni egalladi. Dengizlarning kuchini to'g'irlash bilan bir qatorda, u bir zarba bilan kuchli zilzilalar keltirib chiqaradigan tridentni ham olib yurgan. Bir lahzada u Demeterga umidsizlik bilan tushdi, u undan eng noyob mavjudotni yaratishni so'radi, agar u uni yutib yuborsa.

Aytishlaricha, u o'z izlanishlarida bir qancha hayvonlarni yaratgan va nihoyat birinchi ulug'vor otni yaratgan.

2. Hades: Olimpiya xudolari davri paydo bo'lgandan so'ng, Hades yer osti dunyosining hukmdoriga aylandi - bu faqat o'liklar kirishi mumkin bo'lgan joy (garchi bundan istisnolar ham bor edi). Tabiiyki, bunday ma'yus va ma'sud olam ustidan hukmronlik qilish kamdankam hollarda uning uchun yaxshi taassurot qoldirdi, bu esa uni yunon mifologiyasida unchalik mashhur qilmaydi. Biroq, ko'plab yunonlar uni o'limning timsoli deb hisoblashgan (u bo'lmagan) va xurofotlari kunlar tufayli unga muntazam ravishda hurmat ko'rsatishgan. Ammo uning yovuz qiyofasi u aslida qanday bo'lganidan ancha farq qiladi, chunki u biz ishongandek yomon odam emas edi. Umumiy e'tiqoddan farqli o'laroq, ruhlarni qutqarish uchun Hades emas, balki uchta yarim xudo Minos, Ayakos va Rhadamanthys hukmni amalga oshiradilar. U o'zining uch boshli itini qo'lga olish niyatida unga yaqinlashgan Gerkules bilan munosabatlarida ham adolatli edi. Biroq, Hades o'zining sevgisi Persephoneni aldab, u bilan er osti dunyosida qolishga majbur qilgani uchun hech qanday bo'shashmadi.

1. Zevs: Zevs Olimpiyachilar Titanlardan g'alaba qozongan butun koinotning xudosi edi. Titanlarni zabt etgandan so'ng, Zevs ham akalari Hades va Poseydon bilan qur'a tashlashda g'alaba qozondi va otalari Kronosdan keyin taxtga kimlar ega bo'lishini va butun osmon xudosi hamda qolgan barcha xudolarning tan olingan hukmdori bo'lishini kelishib olishadi. Zevs barcha xudolarning malikasi Gera bilan turmush qurgan, lekin u nikohdan tashqari o'zining romantik qochishlari bilan ham mashhur edi. U xudolarning otasi sifatida tanilgan va siz allaqachon payqaganingizdek, u o'zining ko'p ishlaridan bir nechta bolalarning otasi bo'lgan. U hamma narsaning tabiatining timsoli bo'lib, turli sohalar uchun asos bo'lgan tartibni yaratdi. U, shuningdek, vaqtni fasllarning o'zgarishi va kechayu kunduz almashinishi shaklida tartibga solgan. U o'z koinotida mutlaq hokimiyat va qo'mondonlik bilan hukmronlik qildi, lekin u ham yomon fe'l-atvorga ega edi.

Qadimgi Yunon Xudolari

- 1 AEOLUS Shamollar va yunonlarning havon xudosi
- 2 EFIR Yuqori havo, yorug'lik, atmosfera, kosmos va osmonning dastlabki xudosi.
- 3 ALASTOR Oilaviy janjallarning Xudosi va yomon ishlar uchun qasos oluvchi.
- 4 APOLLON Olimpiada musiqa, she'riyat, san'at, folbinlik, kamondan otish, o'lat, tibbiyot, quyosh, yorug'lik va bilim xudosi.
- 5 ARES Urush xudosi. Urushning jismoniy, zo'ravon va noaniq tomonini ifodalagan.
- 6 ARISTEY Chorvachilik, asalarichilik va mevali daraxtlarning kichik homiysi xudosi. APOLLONNING o'g'li.
- 7 ASKLEPIY Tibbiyot, sog'liq, shifo, yoshartirish va shifokorlarning Xudosi.
- 8 ATLAS Astronomiyaning dastlabki titanlari. Titanlar urushda mag'lub bo'lganidan keyin dunyoni orqasida ko'tarishga Zev tomonidan hukm qilingan.
- 9 ATTIS O'simliklarning kichik xudosi, yerning mevalari va qayta tug'ilish.
- 10 BOREAS Shamol xudosi (Anemoi) va sovuq shimol shamolining yunon xudosi va qishni keltiruvchi. "Shimoliy shamol" deb nomlanadi.
- 11 CAERUS Imkoniyat, omad va qulay daqiqalarning kichik xudosi.
- 12 BOREAS Shamol xudosi (Anemoi) va sovuq shimol shamolining yunon xudosi va qishni keltiruvchi. "Shimoliy shamol" deb nomlanadi.
- 13 CAERUS Imkoniyat, omad va qulay daqiqalarning kichik xudosi.
- 14 KASTOR Egizaklardan biri, KASTOR VA POLLUX , Dioskuri nomi bilan tanilgan. Zevs ularni Egizaklar turkumiga aylantirdi
- 15 SERUS Katta va kuchli yovvoyi buqani Persephone qo'lga

- kiritdi va Toros yulduz turkumiga aylandi.
- 16 XAOS Boshqa hamma narsadan kelib chiqqan hechlik. Osmon va Yer orasidagi bo'shliqni to'ldirgan va Gaya, Tartar, Uran, Niks va Erebusning birinchi mavjudotlarini yaratgan xudo.
- 17 CHARON Hades paromchisi. Yangi o'lgan odamlarni Styx va Acheron daryolari orqali yunon yer osti dunyosiga olib bordilar, agar ular unga uchta obolus (yunon kumush tangasi) to'lashsa.
- 18 KRONOS Vaqt xudosi. Zevsning otasi Titan Kron bilan adashtirmaslik kerak.
- 19 CRIOS Samoviy yulduz turkumlarining Titan xudosi va yil o'lchovi..
- 20 KRONUS Qishloq xo'jaligi xudosi, etakchi va Titanlarning birinchi avlodining eng kichigi va Titanlarning otasi. Vaqt xudosi Kronos bilan adashtirmaslik kerak.
- 21 DINLAS Qadimgi Lamark shahrining qo'riqchi xudosi, u yerda yarador qahramonlar jangdan keyin taskin topib, shifo topishlari mumkin edi. U Afroditaning o'g'li edi.
- 22 DEIMOS Deimos qo'rquv va dahshatning timsolidir.
- 23 DIONIS Uzum yig'im-terimi, vinochilik va vinochilik, ritual aqldan ozish, diniy ekstaz va teatrning Olimpiya xudosi.
- 24 EREBUS Zulmatning dastlabki xudosi.
- 25 EROS Jinsiy istak, joziba, sevgi va nasl xudosi.
- 26 EVROS Shamol xudolaridan biri Anemoi va omadsiz sharq shamoli xudosi. "Sharqiy shamol" deb nomlanadi.
- 27 GLAUKS Sehrli o'tni iste'mol qilgandan keyin o'lmas bo'lgan baliqchi, Argoni qurgan va boshqargan va dengiz xudosi aylangan argonavt.
- 28 HADES O'liklar va boyliklarning Xudosi va yer osti dunyosining shohi.

- 29 HELIOS Quyosh xudosi va Sol sifatida ham tanilgan.
- 30 GEFEST Olov, metallga ishlov berish, toshbo'ron qilish, temirchilik va haykaltaroshlik san'ati xudosi. Xudolar uchun qurol yaratdi va Afrodita ga uylandi.
- 31 HERAKL Yunon qahramonlarining eng ulug'i, u qahramonlar, sport, sportchilar, sog'liq, qishloq xo'jaligi, unumdorlik, savdo xudosi va insoniyatning ilohiy himoyachisi bo'ldi. Yer yuzidagi eng kuchli odam sifatida tanilgan.
- 32 GERMES Savdo xudosi, o'g'rilar, sayohatchilar, sportchilar, sportchilar va chegara o'tish joylari, Yer osti dunyosiga yo'l ko'rsatuvchi va xudolarning xabarchisi.
- 33 HESPERUS Kechki yulduz - kechqurun VENERA sayyorasi.
- 34 HYMENAIO S Nikoh marosimlari, ilhomlantiruvchi bayramlar va qo'shiqlarning Xudosi.
- 35 GIPNOZLAR Yunon uyqu xudosi.
- 36 KRATOS Quddrat va kuchning Xudosi.
- 37 MOMUS Satira, masxara, tanbeh, yozuvchilar va shoirlar xudosi va yovuz ruhli ayblov va adolatsiz tanqid ruhi.
- 38 MORFEY Orzular va uyquning Xudosi - har qanday inson qiyofasini olish va tushlarda paydo bo'lish qobiliyatiga ega.
- 39 MOROS Qiyomatning jismoniy timsoli
- 40 NEREUS Poseydon oldidagi dengiz xudosi Titan va Nereidlarning otasi (dengiz nimfalari).
- 41 NOTUS Yana bir Anemoi (shamol xudosi "Janubiy shamol" nomi bilan tanilgan.
- 42 OKEAN Titan okean xudosi. Dunyoni o'rab turgan ulkan daryo bo'lgan Jahon okeanining timsoli ekanligiga ishoniladi.
- 43 ONEIROI Orzularni aks ettiruvchi qora qanotli daimonlar.

44	PAEAN	Olimpiya xudolarining shifokori.
45	PALLAS	Titan urush va bahor kampaniyasi xudosi.
46	PAN	Tabiatning Xudosi, yovvoyi tabiat, cho'ponlar, suruvlar, echkilar, tog 'yovvoyi va ko'pincha jinsiy aloqa bilan bog'liq. Shuningdek, satir (yarim odam, yarim echki).
47	FOSFOR	Tong yulduzi - VENERA SAYYORASI ertalab ko'rinadigan tarzda ifodalangan.
48	PLUTUS	Yunon boylik xudosi.
49	POLLUX	Kastorning egizak ukasi, ular birgalikda Dioskuri nomi bilan tanilgan, ular Egizaklar turkumiga aylangan.
50	PONTUS	Qadimiy, olimpiyagacha bo'lgan chuqur dengizning dengiz xudosi, yunonlarning dastlabki xudolaridan biri va Gayaning o'g'li.
51	POSEYDON	Olimpiya yunonlari dengiz, zilzilalar, bo'ronlar va otlar xudosi.
51	PRIAPUS	Kichik qishloq tug'ilish xudosi, suruvlar, mevali o'simliklar, asalarilar va bog'larning himoyachisi va ulkan jinsiy olatni bilan mashhur.
52	PRICUS	Uloq yulduz turkumiga kiritilgan dengiz echkilarining o'lmas otasi.
53	PROMETHEY	Titan, bashoratli va ayyor maslahat xudosi, unga insoniyatni loydan yasash vazifasi berilgan.
54	ERAIA	Hamma narsadan oldin kelgan xudolar guruhi.
55	TARTARUS	Chuqur tubsizlik xudosi, yer osti dunyosi tubidagi katta chuqur va Tayfonning otasi.
56	THANATOS	Kichik xudo va o'lim xudosi.
56	TRITON	Dengiz xabarchisi va Poseydon va AMFITRITNING o'g'li.
57	TAYFON	Yunon mifologiyasidagi eng halokatli YIRTQICH HAYVON va "Barcha yirtqich hayvonlarning otasi". Gayaning so'nggi o'g'li, otasi Tartar va

- yirtqich hayvonlar, bo'ronlar va vulqonlar xudosi. U Olimp tog'ini boshqarish uchun Zevsga qarshi chiqdi.
- 58 URAN Osmon va osmonning dastlabki xudosi va titanlarning otasi.
- 59 ZELUS Fidoyilik, taqlid qilish, g'ayratli raqobat, hasad, hasad va g'ayrat xudosi.
- 60 ZEFIR Shamol xudosi (Anemoi). G'arbiy shamolning xudosi va "G'arbiy shamol" deb nomlanadi.
- 61 ZEVS Osmon Xudosi, chaqmoq, momaqaldiraq, qonun, tartib, adolat, Xudolar Shohi va "Xudolar va odamlarning Otasi".

ANGLIYA ADABIYOTI

Angliyani ma'lum darajada romantizmning ajdodlari vatani deb hisoblash mumkin. U yerdagi ilk burjua taraqqiyoti romantiklarga xos bo'lgan birinchi antiburjua intilishlarini ham yuzaga keltirdi. O'tgan asr davomida ingliz adabiyotida romantik dunyoqarashning ko'plab muhim xususiyatlari tasvirlangan: istehzoli o'zini-o'zi hurmat qilish, antiratsionalizm, "tushunib bo'lmaydigan narsalar" haqidagi g'oyalar, "qadimiylikka" intilish. Ingliz romantizmining paydo bo'lishiga turtki ham tashqi, ham ichki voqealar edi - bu vaqtda Angliyada sanoat inqilobi sodir bo'ldi. Uning oqibatlari nafaqat yigiruv g'ildiragining to'quv mashinasiga, mushak kuchining bug 'dvigateliga almashtirilishi, balki chuqur ijtimoiy o'zgarishlar: dehqonlarning yo'q bo'lib ketishi, sanoat proletariyatining paydo bo'lishi, burjuaziyaning "xo'jayinlar" sifatida o'rnatilishi edi. hayotdan".

Taxminan yarim asr davomida ingliz adabiyotida romantiklarning uch avlodi o'zgardi. Katta yoshdagilar Bleyk, Wordsworth, Coleridge, Southey, Walter Scott tomonidan ifodalanadi; o'rtada - Bayron, Shelley, Keats; kichigi Karlayl. Ingliz romantizmidagi ichki farqlar, asosan, ijtimoiy-siyosiy yo'nalishlar bo'ylab boradi, ingliz romantiklari intilishlar birligi bilan ajralib turadi, bu ularni vaqt o'tishiga doimo qarshilik ko'rsatadigan odamlar holatiga qo'yadi.

Ijtimoiy-tarixiy zamin bilan bir qatorda og'zaki she'riyat an'analariga murojaat qilish ingliz romantizmining shakllanishida alohida ahamiyatga ega edi. Ingliz romantiklarining folklorga qiziqishini uyg'otishda 1765 yildagi nashr katta rol o'ynadi.

Tomas Persi (1729-1811) ingliz xalq balladalarining turli namunalarini o'z ichiga olgan "Qadimgi ingliz she'riyati yodgorliklari" to'plami. Keyinchalik Persi nashriyoti Valter Skottga, "ko'l maktabi" shoirlariga va Keatsga ta'sir qildi. Xalq og'zaki ijodiga bo'lgan qiziqish taqlid va yolg'on gaplarni keltirib chiqardi. Shotlandiyalik bastalagan "Ossian she'rlari" Evropada shuhrat qozondi.

Jeyms Makferson (1736-1796) ... Shotlandiya folklorini o'rgangan Makferson o'z asarlarini yaratishda ba'zi motivlar va nomlardan foydalangan. Bard Ossian ularning muallifi deb e'lon qilindi va Makferson o'zini tarjimon deb atadi. 1760 yildan 1765 yilgacha nashr etilgan she'rlarning haqiqiyliги qayta-qayta shubha ostiga olindi, ammo bu ularning muvaffaqiyatiga to'sqinlik qilmadi. Klassikistlar tomonidan buyurilgan klassik mifologiya o'rniga Makferson o'quvchilarni Shimolning xira va sharpali dunyosi bilan tanishtirdi. She'rlarning lirik asosini tashkil etuvchi sirli va noaniq konturlar, melanxoliya keyinchalik romantizm mulkiga aylangan. 19-asrda "Ossian she'rlari" Bayronga hurmat ko'rsatadi. Ingliz romantizmidagi birinchi ajoyib hodisa bu ijodkorlik edi.

Uilyam Bleyk (1757-1827) ... Bleyk o'zi chop qilmagan, lekin chizilgan rasmlar kabi o'yib yozilgan chizmalar va she'rlarda o'zining maxsus dunyosini yaratdi. U yoshligidan kunduzi ajoyib vahiyalar haqida gapirgan, keyingi yillarda esa u Masih, Sokrat va Dante bilan gaplashganini aytdi. Bleykning rassom va shoir sifatidagi maqsadi butparastlik va nasroniylik komponentlariga asoslangan o'ziga xos mifologiya yaratish edi. Bu alohida dinning vazifasi umumiy sintez edi. Bleyk osmon va yerni birlashtirib, ilohiy odamni imon tojiga aylantirmoqchi edi. Bleyk 18-asrda yaratilgan "Ma'sumlik qo'shiqlari" (1789), "Tajriba qo'shiqlari" (1794), "Jannat va do'zaxning nikohi" (1790) asarlari bilan mashhur bo'ldi. "Bir lahzada abadiyat va osmonni ko'rish - gul kosasida" - Bleyk lirikasining markaziy g'oyasi. U har bir qum donasida ma'naviy mohiyatining aksini ko'rishga intilardi. Shuning uchun Bleykning barcha faoliyati empirizmga, ingliz tafakkurining etakchi an'analariga qarshi norozilik edi. Uning she'rlarida romantikaga mos keladigan ko'p narsa bor: universalizm,

panteizm, dunyoni har tomonlama ma'naviy idrok etishga intilish. Shunga qaramasdan. Bleyk bunday mistik simvolizmni haddan tashqari ortiqcha deb hisoblagan zamondoshlarining tushunchasiga duch kelmadi.

Ingliz romantizmining taniqli kashshoflari **Uilyam Vordsvort (1770-1850)** va **Teylor Kolridj (1772-1834)**, "ko'l maktabi" yoki "leykizm" (inglizcha lake - lake) asoschilari va rahbarlari. Ko'pincha shunday bo'ladiki, bu nom raqiblar tomonidan berilgan (Wordsworth o'z vatanida, Kumberlendda - ko'llar bo'yida joylashgan) va Vordsvort, Kolerij va Sauti asarlarining haddan tashqari so'zsizligini masxara qilgan, ular orasida "Ko'lchilar". Shunga qaramay, ma'lum bir ruhiy qarindoshlik sifatida "ko'l maktabi" mavjud edi - barcha ingliz romantiklari u yoki bu tarzda boshqargan.

Vordsvortning she'riy obro'sining o'rnatilishi Kolridj bilan birgalikda nashr etilgan "Lirik balladalar" (1798) dan keyin boshlangan. To'plamga Vordsvort yozgan so'zboshi she'riyatdagi romantizmning manifestiga aylandi. Vordsvort ritorik bezaklar va she'riy kelishuvlardan voz kechib, she'r tilini jonli so'zlashuv nutqiga yaqinlashtirishni talab qildi. Shunday she'riy tilgina his-tuyg'ularni, kayfiyatni yetkazish vositasiga aylana olardi. Vordsvort tuyg'uni aqldan ko'ra shunchalik yuqori qo'ydi, u "tabiiy" insoniylikning eng to'liq ifodasini bolalar va aqli zaif odamlarda ko'rdi, chunki uning fikricha, ular his-tuyg'ularini eng sof va to'g'ridan-to'g'ri ifodalaydi.

Vordsvort she'riyat hayotni ilm-fandan ko'ra ko'proq bilishga qodir, chunki u tabiat va inson qalbining mohiyatiga chuqurroq kirib boradi, chunki she'riy san'at "ilm-fan beradigan narsalarni ham o'zlashtiradi, lekin barcha bilimlarni ruhlantirish kerak va she'riyatsiz uni anglay olmaydi. erishiladi."

Vordsvort taqdim etgan shoir obrazi ham romantikaga aylandi. Shoir fikr tezligi, ehtiros kuchi bilan, lekin eng avvalo, dunyo hayoti bilan birlik hissi bilan ajralib turadi. Romantik shoir klassik va ma'rifatparvarlardan farqli o'laroq dunyoni alohida elementlarga ajratmaydi, balki olamni uzviy bir butun, ulkan tirik mavjudot sifatida ko'radi. Odamlarda tabiat bilan va u orqali - butun dunyo bilan birlik hissi mavjud. Boshqalar his qila oladigan narsani shoir boshqalardan ko'ra kuchliroq his qiladi va dunyo qarashlarini badiiy obrazlarda gavdalantirish uchun eng katta ekspressivlikka ega o'ziga xos iste'dodga ega.

Vordsvortning o'ziga xos ijodiy xislati shundaki, u she'riyatda - ko'zga ko'rinmas keskinlik va umume'tirof etilgan she'riy konventsionalarsiz gapirgandek tuyulardi. "Biz oddiy narsalarni g'ayrioddiy yoritishda taqdim qilmoqchi edik", deb tushuntirdi Kolerid. Lirik balladalarini Kolerijning "Keksa dengizchi haqidagi ertak" va Vordsvortning "Tintern abbatligi" - shoirlarning davr yaratuvchi hodisaga aylangan asosiy asarlari ochgan. Avvalgi davrlardan farqli o'laroq, shoirlar nafaqat o'zlari ko'rgan va o'ylagan narsalarini chizdilar, balki boshdan kechirish jarayonini tasvirlashni xohladilar. Har qanday hodisadan she'r topish uchun Vordsvortga alohida "poetik" shartlar kerak emas edi. Shoir o'z she'rlarida gavjum shaharlardan tabiatning mangu osoyishtaligiga da'vat etuvchi oddiy hayotni tasvirlagan, unda ratsionalistik "taraqqiyot"ni o'ziga xos romantik inkor namoyon bo'lgan.

Kolerijning etakchi poetik fikri hayotda tushunarsiz, sirli, tushunarsiz narsalarning doimiy mavjudligi haqidadir. Psixologizm shoirning romantik adabiyot rivojiga qo'shgan ijodiy hissi bo'ldi. Barcha tasviriy vositalar - og'zaki ranglardan tortib muallifning sharhigacha - gallyutsinatsiyalar yoki sof jismoniy hissiyotlar bo'lsin, tajribalarni ifodali takrorlash uchun ishlatiladi, shu bilan birga har bir ruhiy holat dinamikada uzatiladi. Romantik e'tirof janrining shakllanishida Koleridning ta'siri ayniqsa sezilarli.

"Tushunib bo'lmaydigan" haqida umumiy romantik g'oyalar eng yaxshi asarlarda sinab ko'riladi **Roberta Sauti (1774-1849)** ... Ijodi bechoralar taqdiriga bag'ishlangan balladalaridan ("Kambag'allar shikoyati", "Tilanchi janozasi") boshlangan. O'z asarlarida folklor va yarim folklor mavzularidan foydalangan Sauti asosiy e'tiborni "mo'jizaviy"ga qaratdi. Shunday qilib, V. A. Jukovskiy tarjimasida ma'lum bo'lgan "Episkop ustidan Xudoning hukmi" (1799) balladasining qahramoni o'zining ziqnaligi uchun yuqori kuchlarning hukmini kutmoqda. Biroq, "qadimgi davr" ga murojaat uni istehzoli baholashdan qutqarmadi (masalan, "Blenxaym jangi" balladasida (1798), tarixda qolgan jangning rasmiy va haqiqiy suratlari to'qnashdi).

O'tmishni orzu qilgan, ular bilan ketma-ket aloqasi bo'lmagan romantiklardan farqli o'laroq, Shotlandiya Baronett. **Valter Skott (1771-1832)** tarixga haqli ravishda milliy tarixning bir qismi sifatida qaraladi. Bundan tashqari, o'z-o'zini tarbiyalash orqali u keng tarixiy

va etnografik bilimlarga ega bo'ldi. Skottning merosi juda katta: she'rlar to'plami (jumladan, uning eng ajoyib balladalari - "Smalholm qal'asi", 1802; "Marmion", 1808; "Ikki ko'l", 1810), 41 jild roman va hikoyalar, keng epistolyar meros. Uning tarixiy romanlari milliy mavzuga ko'ra ikki guruhga bo'lingan: "Shotland" - eng muhimlari "Puritanlar" (1816), **Rob Roy (1818)**- va "ingliz" (**Ivenhoe, 1819 yil**; "Kenilvort", 1821 va boshqalar). Ba'zi romanlar boshqa mamlakatlar tarixiga asoslangan ("Kventin Dorvard", 1823; "Parijlik graf Robert", 1832), lekin baribir ularning syujeti ingliz tarixi bilan kesishadi.

Skott romanlarini boshqa romantiklarning "tumanli antikligi"dan ajratib turadigan narsa konkretlikdir. Muallifning o'zi bu farqlarni ta'kidlagan. Masalan, Rob Roy uchun epigraf Vordsvort balladasidan olingan. Ammo agar shoir uchun bu nom timsol va yarim ertak bo'lsa, Skott "eski kunlar" ni barcha tafsilotlari bilan tasvirlaydi va bu haqda xulosalar chiqaradi. Skott o'zining badiiy imkoniyatlarini to'liq hajmda xalq hayotini va u orqali - zamon va urf-odatlar o'zgarishidagi umumiy naqshlarni tushunishga harakat qildi.

Skott romanlarining kanonik xususiyatga ega bo'lgan umumiy badiiy xususiyatlarini ta'kidlash kerak. Avvalo, hikoya qiluvchining ishtiroki - deyarli yuzsiz, lekin doimo mavjud: u o'tmishni tom ma'noda bildiradi, o'tmish va kelajak o'rtasida bog'lovchi bo'lib xizmat qiladi.

Yaqin o'tmish haqidagi romanlarda hikoya o'quvchiga ko'proq o'tmish voqealari haqidagi og'zaki haqiqat sifatida taqdim etiladi. Yozuvchi o'tmish va hozirgi o'rtasidagi o'xshashliklardan qochdi; o'tmish parallel emas, balki ustunlik, zamonaviylikning manbai. Shekspir va Defo tajribasiga tayanib, Skott o'ziga xos tarzda ko'p ishlarni qildi. Shunday qilib, u fantastika va real personajlarni joylashtirishda nisbatni o'zgartirdi: fantastika figuralari birinchi o'rinda turadi va hikoyaning ko'p qismini egallaydi. Agar Shekspir afsonaning syujetiga ergashgan bo'lsa, Skott afsonaviy qahramonlarni yangidan taqdim etgan holda voqea konturini o'zi yaratdi. Muallif bitta vazifaga bo'ysunadigan 2,5 mingdan ortiq personajlarni yaratdi: ma'lum bir davr ichida inson taqdirining ishonchli hikoyasini yaratish. Boshqacha aytganda, maqsad "o'tgan asrlar odamlari nima uchun sharoit va siyosiy ehtiroslar bosimi ostida emas, balki shunday yo'l tutganliklarini" ko'rsatish edi. Skottning tarixiy romanlarida

personajlar va holatlar qanday yaratilgani 19-asr tarixiy romani tomonidan idrok etiladi.

Uolter Skottning yonida uning o'quvchisi, muxlisi va keyin do'sti turadi **Jorj Gordon Bayron (1788-1824)**, ham ingliz, ham Yevropa romantizmining asosiy figurasi. Bayron taqdirida xuddi shu holat takrorlandi, bu keyinchalik uning barcha ishlarining o'zagiga aylandi: oyoq osti qilingan qadr-qimmat, buzilgan go'zallik, kishanlangan kuch, yaqinlar orasida yolg'izlik hissi. Lermontov Bayron she'riyatida zamondoshlarni hayratga soladigan xususiyatlarni belgilab, "qayg'uli, hisobsiz ohang, ehtiroslar va ilhomlarning to'liqini"ni alohida ta'kidladi. Hisobsiz qayg'u, shubhalar, hech qayerga shoshilish - ishqiy she'riyatning bu umumiy xususiyatlari Bayron ijodida alohida kuch bilan ifodalangan. Shoirning dastlabki she'rlarida allaqachon yaralangan g'urur, hayotga tashnalik va erta achchiq tuyg'ularni o'z ichiga olgan lirik qahramon qiyofasi paydo bo'ladi.

She'r **Childe Garoldning ziyorati (1809 yil boshi, 1812-1818 yillar nashri)**, Bayronni mashhur qilgan, dastlabki rejasiz shakllangan, shuning uchun she'rning parchalanishi dastlab eng to'g'ridan-to'g'ri belgi edi. Keyin she'r ustida ishlanar ekan, "parchalanish" ongli ravishda kuzatilgan kompozitsion-uslubiy xususiyatga aylandi. Muallif dostondan lirikaga va orqaga erkin o'tish qobiliyatini egalladi. Rivoyat cheksiz bo'lib qoladi, bu esa muallifning ko'p chekinishlarida tarixiy va falsafiydan tortib to chuqur shaxsiygacha bo'lgan turli xil muammolarni hal qilishga imkon beradi.

"Child Garoldning ziyorati" janriga ko'ra sayohat kundaligi bo'lib, go'yo muallif va bosh qahramon tomonidan bir vaqtning o'zida saqlanadi. Biroq, qahramonning taqdiri va ruhiy holatini tushuntiruvchi birinchi baytlardan keyin u faqat ismga aylanadi. Uni muallifning o'zi chetga suradi – aniqrog'i, muallif bilan qahramon o'rtasidagi masofa umuman kuzatilmaydi. Muallifning qahramonga munosabati juda xilma-xil bo'lishi mumkin: hamdardlikdan tortib, kamsitishga qadar. Bayron bilvosita o'z-o'zini kuzatish asoschilaridan biriga aylandi, keyinchalik uni romantik shoirlar etishtirishadi.

Ingliz va Evropa romantizmining rivojlanishi uchun bir xil darajada muhim edi "**Sharq she'rlari**" ("**Gyaur**", "Abidos kelin", "**Korsar**", "Korinfni qamal qilish" va ularga yaqin ruhda "Larra" va "Parij"). Aynan ularda haqiqiy "bayron" qahramonining qiyofasi shakllangan - Pushkin Bayronni "Jiaurning qo'shiqchisi" deb

ataganligi bejiz emas. Har bir she'rdagi konflikt markaziy personajning alohida pozitsiyasi bilan yaratilgan. Bu hatto odamlar orasida ham doimiy yolg'izlikda bo'lgan yorqin, rang-barang va sirli shaxs (masalan, "Le Corsaire" filmidagi Konrad). Bunday qahramonning ichki kuchlari bitta maqsadga erishishga qaratilgan - qoida tariqasida, g'azablangan sevgi uchun qasos. Bunday qahramon faqat bitta qasamga sodiq qoladi, "bitta, lekin olovli ehtirosni" boshdan kechirishga qodir. Oxir oqibat, qahramonning harakatlari uchun har qanday motivatsiya zaif - u murosani bilmaydigan va aqlga berilmaydigan ruhga ega. "Tushunib bo'lmaydigan" haqida gapirganda, Bayron Valter Skottdan farqli o'laroq, tarixga emas, balki individuallikka qaraydi. Shoir sharqona lazzatni qayta tiklab, uni tuyg'ular oqimi bilan chetga surib qo'yadi: xoh Adriatik sohilida bo'ladimi, xoh Jeneva ko'li bo'ladimi, o'quvchi har qanday zamon va makonda tor-mor bo'lgan o'sha qaynoq ehtiroslarni ko'radi. "Chayld Garoldning ziyoratgohi" va "Sharq she'rlari" tufayli "Byron tipi" tushunchasi "axloqsiz ruhi bilan, O'zini sevuvchi va quruq, Beqiyos xiyonat orzusi, G'azablangan aqli bilan, Harakatda bo'sh qaynab". , jahon adabiyotiga kiradi. "Yevgeniy Onegin"ning 7-bobida Pushkin ta'riflaganidek. Ushbu an'ananing ta'siri ko'plab mamlakatlarga tarqaldi va hech bo'lmaganda XIX asrning 40-yillarigacha o'zini his qildi.

Poetik dramalarda "Byron" qahramoni pozitsiyasining o'zgarishi kuzatiladi. She'rlarda qahramon uzoq vaqt, ish boshlanishidan oldin to'qnashuvda bo'ladi. She'riy dramaning qahramoni Manfredning (1817) ruhiy holati hanuzgacha bezovtalik va norozilik bilan ajralib turadi, ammo ular yanada tushunarsiz bo'lib qoladi. Manfredga yozgan avto-sharhida muallif bu holatning sabablari noaniq qolishi kerakligini ta'kidlagan. Lekin bu "tushunib bo'lmaydiganlik" ham ruhning eskirganligi sifatida namoyon bo'ladi.

Fojiada o'z-o'zini yo'q qilish motivi paydo bo'ladi **Qobil (1821)**... Qahramonning isyoni nafaqat inson qonunlariga, balki Xudoning ijodi sifatida insonga qarshi isyondir. Yomonlik va yaxshilikning tengligi - bu she'rda ongni buzuvchi sifatida namoyon bo'lgan va qahramonni haqiqatan ham Qobilning bo'shligi holatida qoldiradigan Lyutsifer Qobilga shunday gapiradi.

Bayronning so'nggi asari qahramoni - she'r **Don Xuan (1818-1823, to'liq emas)**- qat'iy yuzsiz. Bayronning adabiy prototiplaridan

farqli o'laroq, Don Xuan yurak va sharoitlarni o'ziga bo'ysundirmaydi, balki o'zi ham ularga bo'ysunib, Ispaniyadan Turkiyaga, Rossiyadan Angliyaga ergashadi. Muallif tinmay uning yonida, o'z mulohazalari bilan hikoyaga dadil kirib boradi. Voqea fonining yorqinligi - endi fantastik emas, balki qat'iy ishonchli - aniq kundalik tafsilotlar va shaxslarning ifodaliligi tufayli erishiladi, shuning uchun xarakterlar va holatlarning realizmiga o'tish tasvirlangan. Bayronning ushbu eng yirik asari jahon adabiyotida muhim rol o'ynaydi, u davrning ko'plab ajoyib asarlarida - masalan, "Yevgeniy Onegin"da o'z aksini topadi.

Qisqa va notinch hayotga qaramay, **Persi Bysshe Shelli (1792-1822)** boy va serqirra ijodiy meros qoldirdi: she'rlar, she'rlar, she'riy dramalar, she'riyat risolalari, siyosiy risolalar, kundaliklar. Yuksak idealizm uning ijodining pafosiga aylandi. Shelley lirikasi - "intellektual go'zallik madhiyasi" (1817 yildagi xuddi shu nomdagi she'rning nomi) Bunday she'rlarda shoir nafaqat ma'naviyat haqida gapirgan, balki o'z sevgilisiga murojaat qilib, atrofidagi dunyoni she'rlari bilan ilhomlantirgan. "Maryamga"), do'stlar va tabiat kuchlariga ("G'arbiy shamol"), o'tkinchi tajribalarni aks ettiradi ("Dunyo sayohatchilari", "Xayrli tun"). Shelli siyosiy lirikasi ("Irlandlar qo'shig'i", "Angliya xalqiga qo'shiq") ham o'zining yuksak va ma'naviyati bilan ajralib turadi – ilk tashkiliy shakllangan ishchi harakati – chartizm yetakchilari shoirni bejiz ko'rishmagan. ularning ilhomchisi sifatida. Shoir she'rlarida ("Qirolicha Mab", 1813; Bo'shatilgan "Prometey", 1819; "Islomning yuksalishi", 1818) shartli allegorik obrazlarga murojaat qilib, shaxs va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatning jiddiyligini ko'rsatishga intilgan. Shu bilan birga, Shelley tabiatga va soddalashtirishga qaytmadi, balki insonning qarshilik ko'rsatish va kurashish qobiliyatini va'z qildi.

Bu avlodning uchinchi yirik shoiri - **Jon Keats (1795-1821)** - o'zining radikal siyosiy qarashlari bilan Bayron va Shelliga yaqin edi. Kasallikdan qoraygan qisqa umri davomida Keats o'zi yaratgan deyarli barcha asosiy narsalarni, birinchi navbatda, sonetlar, odelar, balladalar va she'rlarni o'z ichiga olgan 1817 va 1820 yillardagi she'rlar to'plamlarini nashr etishga muvaffaq bo'ldi. Keats lirikasi ong va yurak holatlarini qamrab oladigan romantiklarga xos xususiyatdir. She'r yozishga sabablar son-sanoqsiz, hayot rivoji bilan yuzaga chiqadi. Bunga "Iliada"ni o'qish, bulbul kuylash va do'stona maktub olish kiradi. She'riy introspeksiya ba'zan to'g'ridan-to'g'ri she'rning

mavzusi deb e'lon qilinadi ("Chepman tarjimasida Gomerining birinchi o'qilishi munosabati bilan" soneti). "Menimcha, she'r nafis ekstremal sifatida hayratda qoldirishi kerak, lekin alohida narsa sifatida emas," - dedi Keats, "u o'quvchini o'zining eng yuksak fikrlarini og'zaki ifodasi sifatida hayratga solishi, xotira kabi his qilishi kerak".

Deyarli ikki asr davomida Britaniyani vayron qilgan g'olib daniyaliklar. Alfred vayron qilingan madaniyatni tiklash, ta'limni oshirish uchun juda ko'p ish qildi, u yozuvchi va tarjimon edi (u boshqa narsalar qatorida lotin tilida yozilgan Bede cherkovi tarixini anglo-sakson tiliga tarjima qilgan).

ANGLO-NORMAN ADABIYOTI

11-asrning ikkinchi yarmida Angliya normanlarning yangi bosqiniga duchor bo'ladi. U bir necha asrlar davomida Angliyada frantsuz va frantsuz adabiyotining norman dialektining hukmronligini ta'kidlagan Normanlar hukmronligi ostida. Tarixda ingliz-norman adabiyoti davri deb nomlanuvchi uzoq davr boshlanadi.

Normandlar istilosidan keyingi birinchi asrda anglo-sakson tilidagi adabiyot deyarli yo'q bo'lib ketdi. Va faqat bir asr o'tgach, bu tilda cherkov mazmunidagi adabiy yodgorliklar va keyinchalik frantsuz asarlarining tarjimasi bo'lgan dunyoviy yodgorliklar yana paydo bo'ladi. Tillarning bu aralashmasi tufayli lotin tili yana bilimli jamiyat orasida katta ahamiyatga ega.

Frantsuzlar hukmronligi davri ingliz adabiyotining keyingi tarixida muhim iz qoldirdi, bu ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, qadimgi anglo-sakson adabiyotidan ko'ra Normand davri frantsuz adabiyotining badiiy texnikasi va uslubi bilan ko'proq bog'liq. u sun'iy ravishda yirtilgan edi.

IJTIMOIIY NOROZILIK ADABIYOTI

Ammo u yangi ingliz tilining asoschisi bo'lgan yagona odam emas edi. Chaucer o'zining mashhur zamondoshi Jon Uiklif (-) bilan umumiy ish qildi. Uiklif ruhoniylarga qarshi qaratilgan ayblovchi adabiyotga amal qiladi, lekin u islohotning salafi bo'lib, undan oldinga boradi, Injilni ingliz tiliga tarjima qiladi, papalikka qarshi kurashda

xalqqa murojaat qiladi. Uiklif va Choser o'zlarining adabiy faoliyati bilan insonning yerdagi tabiatiga, shaxsiyatiga qiziqish uyg'otadilar.

Keyingi asrda 13—14-asrlarda allaqachon mavjud bo'lgan jonli xalq she'riyatiga qiziqish katta bo'ldi. Ammo XV asrda bu she'riyat ayniqsa faol hayotni ko'rsatadi va uning bizning davrimizga qadar saqlanib qolgan eng qadimgi namunalari ushbu asrga tegishli. Robin Gud haqidagi balladalar juda mashhur edi.

ADABIYOTDA UYG'ONISH DAVRI IDEALLARI

Tomas More ingliz gumanizmining tipik vakili. Uning “Utopiya”si insonparvarlik g'oyalari ruhida qurilgan jamoat tashkilotidir. Uning maqsadi inson baxti, butun jamiyat farovonligidir. O'rta asrlar spiritizmi, katolik cherkovi qabr ortida er yuzidagi azob-uqubatlar evaziga bergan tasallilari unga begona. U er yuzida quvonchni xohlaydi. Shuning uchun uning jamoasida mulk yo'q, uning barcha a'zolari uchun majburiy mehnat ustunlik qiladi, shahar va qishloqda ish almashadi, to'liq diniy bag'rikenglik o'rnatilgan, jamiyatning ideal tashkil etilishi tufayli jinoyatlar sodir bo'lmaydi va hokazo.

Bekonning ishi - bu ijobiy fikrni rivojlantirishga yordam beradigan kitob. Muallif haqiqatni bilish manbalari sifatida kuzatish va tajribadan kelib chiqadi, ular ortida nima borligini bilmaydi, deb hisoblaydi.

XVI asr - bu erda Italiyaga qaraganda kechroq paydo bo'lgan ingliz gumanizmining gullab-yashnashi reformatsiya bilan uchrashdi. Klassik adabiyot va italyan she'riyati ingliz adabiyotiga katta ta'sir ko'rsatadi.

ELIZABETH DAVRI

Lokk tug'ma g'oyalarni inkor etib, bizning hislarimiz tashqi ob'ektlardan oladigan taassurotlarni barcha bilimlarning yagona manbai deb e'lon qildi. Miltondan keyin Lokk Russoning ijtimoiy shartnoma nazariyasini va agar u qonunni buzsa, odamlar hokimiyatga bo'ysunishdan bosh tortish huquqini kutgan. Kromvel davrida teatr to'xtab qoldi, klassik an'analar faqat qirollik uyining ta'qib qilingan tarafdorlari orasida saqlanib qoldi. Qayta tiklashdan keyin teatr qayta

ochildi, har doim ham munosib mazmunga ega bo'lmagan kulgili komediyalar paydo bo'ldi (Vycherli, Kongrev va boshqalar), dadil adabiyot qayta tiklandi va nihoyat, frantsuzcha uslubdagi klassitsizm paydo bo'ldi. Uning vakili Jon Dryden (1631-1700) - restavratsiyaning buzilgan sud jamiyatining odatiy prinsipsiz shoiri, Kornel va Rasinning baxtsiz taqlidchisi, uchta birlikni va umuman, barcha klassik qoidalarni qat'iy himoya qilgan.

AVGUSTIN DAVRI

1688 yildan keyin konstitutsiyaning o'rnatilishi bilan adabiyotning ohangini burjuaziya belgilab oldi, uning ta'siri ham romanlarda, ham sahnada yaqqol seziladi. Yangi iste'molchi o'z adabiyotini, oilaviy fazilatlar, halol savdogarlar, sezgirlik, tabiat va boshqalarni talab qiladi. Klassik qahramonlar, saroy jamiyatining aristokratik ajdodlari haqidagi afsonalar unga ta'sir qilmaydi. Unga bo'shashgan dunyoviy urf-odatlar haqida satira kerak. Axloqiy-satirik jurnallar - "Chatterbox", "Tomoshabin", "Gvardiya" - Style va Addison, o'sha paytdagi jamiyatning hashamat, bo'shlik, bema'nilik, jaholat va boshqa illatlarni qoralaydigan iste'dodli kundalik esselari mavjud. "Inson haqida tajriba" muallifi Popning ibratli mumtoz she'riyati didaktik, satirik va axloqiy xarakterga ega. Angliya nafaqat frantsuz ensiklopedistlarining ozodlik g'oyalariga turtki berdi, balki butun Evropaga tarqalgan sentimental adabiyotni, odob romantikasiga asos soldi. "Pamela", "Klarissa" va "Grandisson" muallifi Samuel Richardson fazilatli burjua qizlarini olib chiqadi va ularni ahmoq aristokratlarga qarshi qo'yadi, burjua fazilatlarini ideallashtiradi va chaynalgan oltin yoshlarning buzuq vakillarini o'zlarini tuzatishga majbur qiladi.

Godvin o'zining "Kalib Uilyamsning sarguzashtlari" romanida va boshqa asarlarida o'z davrining eng inqilobiy g'oyalarini nafaqat siyosat, balki ta'lim va nikoh sohasida o'sha paytdagi ingliz inqilobiy tafakkuridan oldinroq himoya qiladi. "Ko'l maktabi" (ko'llar atrofidagi qarorgohdan) deb atalgan shoirlar qatoriga kiradi. Ulardan Vordsvort maktab rahbari edi. Tabiatga, ulug'vor va ta'sirchan qilishni biladigan kichik hodisalarga oshiq bo'lgan xayolparast shoir u do'sti Kolridj bilan birga tabiatga muhabbat bilan birga oddiy romantizm

oqimining vakili edi. , san'atsiz til, patriarxal qadimiylik tasvirlari, tafakkur va xayolparastlik. Ko'l maktabining uchinchi shoiri - Sauti o'z do'stlari ruhida yozgan, Meksika, Hindiston, Arabistonning ekzotik mamlakatlarining fantastik rasmlarini ko'l she'riyatining pastoral tasvirlariga qo'shgan. Va ko'l maktabining shoirlari inqilobni yaxshi ko'rishgan, ammo uzoq vaqt emas. Vordsvort va Kolerij Germaniyaga sayohat qilishdi, u erda nemis romantik idealizmi ta'sirida bo'lib, sof tafakkur bilan yakun topdilar.

Ko'l maktabining xalqchil romantizmi bilan bir qatorda davrning eng buyuk shoiri Bayron inqilobiy aristokratik romantizm vakili edi. O'zining kelib chiqishi bilan bog'liq bo'lgan yuksak jamiyatdan nafratlanib, o'z tabaqasidan ajralib, kapital vakillarida, ochko'z va buzuk g'ovchilarda hech qanday jozibali narsani ko'rmagan holda, Bayron yoshligida ishchilarni himoya qilish uchun olovli nutq so'zladi. ammo shundan keyin u bu masalaga qaytmadi, butun umri davomida u sirli iblis sargardonlari va qaroqchilardan ("Gyaur", "Lara" va boshqalar) boshlab, sirli aristokrat, isyonkor individualist inqilobchi, norozi, ma'yus tabiat qo'shiqchisi bo'lib qoldi.). Xuddi shu obraz Yevropa she'riyatida keng taqlid mavzusiga aylangan Child Garoldda ham chuqurlashtirilgan. Bayron o'zining xudosiz tragediyalarida ("Manfred" va "Kain") koinot va dunyo tartibiga qarshi norozilik bilan yakunlangan. Umrining oxirlarida Bayron siyosiy va ijtimoiy satiraga yaqinlashdi («Don Xuan», «Bronza davri»). Haddan tashqari individualizm, norozilik tuyg'usi, Sharq va ekzotik mamlakatlarga jalb qilish, tabiatga muhabbat va yolg'izlik, xarobalar va yodgorliklar yaqinidagi o'tmish orzulari - bularning barchasi Bayronni ingliz romantizmi shoiriga aylantiradi va uning har qanday ko'rinishga qarshi g'azablangan ayblovchi noroziliklari. zo'ravonlik va ekspluatatsiya, italiyalik Karbonari bilan aloqalari va Gretsiyani ozod qilish uchun kurash uni Yevropa ziyolilari nazarida ozodlik qo'shiqchisiga aylantirdi. Uning do'sti, daho lirik shoir, shuningdek, Bayron kabi aristokrat Persi Bysshe Shelli o'z she'riyatida fantastik romantika olamini rivojlanayotgan burjua kapitalistik jamiyatiga qarshi inqilobiy norozilik bilan uyg'unlashtiradi. U o'zining "Mab malikasi" she'rida hamma narsa "ommaviy bozorda sotiladigan", xo'jayin og'ir ochlik yordamida o'z qullarini yollanma mehnat bo'yinturug'i ostiga haydab yurgan shu jamiyatni tasvirlaydi. Shelli o'zining boshqa she'rlarida ham (Laon va Tsitna, Zanjirsiz

Prometey va boshqalar) inqilobiy romantikdir. Uning rafiqasi Meri Shelli, Frankenshteynning muallifi, olim mas'uliyati masalasida kashshof. Valter Skott ikki buyuk shoir singari antik davrga moyillikni kashf etadi. U ishonchlilik va realizmni boy romantik fantastika bilan uyg'unlashtirib, Shotlandiya milliy tarixidagi eng dramatik lahzalarni tasvirlay olgan tarixiy romanning (Ivenhoe, Rob Roy, Quentin Dorvard, The Templars va boshqalar) yaratuvchisi edi. va Angliya.

XIX asrning birinchi uchdan birida. zodagonlar va sanoat burjuaziyasi o'rtasidagi kurashning borgan sari vaziyatning xo'jayiniga aylanib borayotgan birinchi bosqichi tugaydi. Don qonunlariga qarshi kurash, chartizm va ishchilar sinfining harakatlari, o'z talablarini kuchli e'lon qilib, feodal romantikasi va patriarxal xayolparast she'riyatga soya soladi. Amaliy manfaatlari bilan shahar, kuchayib borayotgan burjuaziya, u bilan ishchilar sinfi o'rtasida boshlangan ijtimoiy kurash ingliz adabiyotining asosiy mazmuniga aylanadi, realizm esa uning ustun shaklidir. O'rta asr qal'asi o'rniga - zavod shaharchasi, uzoq antik davr o'rniga - shiddatli zamonaviy sanoat hayoti, ixtirochilik tasavvurining fantastik tasvirlari o'rniga - haqiqatning aniq, deyarli fotografik tasviri.

REALIZM VA ASR BOSHI

Bu davrning eng mashhur yozuvchisi Dikkins o'zining mashhur romanlarida burjua-kapitalistik jamiyat hayotining keng manzarasini rivojlantiradi: "Qiyin kunlar", "Devid Kopperfeld", "Dombey va o'g'il", "Pikvik klubi", "Nikolay Niklibi" va boshqalar, galereya yaratadi. kapitalistik tiplar. Dikkinsning kichik burjua, insonparvar, intellektual nuqtai nazari unga ishchilar sinfining inqilobiy qismi tarafini olishiga to'sqinlik qiladi. U kapitalistlarning quruqligi, ochko'zligi, shafqatsizligi, johilligi va xudbinligining hayratlanarli suratlarini beradi, lekin u ekspluatatorlarni o'rgatish uchun yozadi va ekspluatatsiya qilinadigan kuchlarni tashkil etish haqida o'ylamaydi. Undan ko'zlangan maqsad – nafrat uyg'otish, isyonga chorlash emas, balki iztiroblar tomoshasi bilan inson qalbini zabt etishdir. "Vanity Fair", "Pendennis" romanlari muallifi Tekerey zodagon-burjua jamiyatini tanqid qilishda ko'proq g'azablangan, kinoyali va shafqatsiz. Muallif chiqish yo'lini ko'rmayapti. U pessimizm va

g'azabga to'la. U, xuddi Dikkens kabi, boshlanayotgan inqilobiy ishchi harakatining ozodlik rolini tushuna olmaydi. Kichik burjua tafakkuri har doimgidek yirik kapital va ishchilar harakati o'rtasida murosa yo'llarini izlar edi. *Kingsley* "Achtitqi" va "Alton Lokk" romanlarida u ekspluatatsiya va muhtojlik dahshatlarini tasvirlaydi, lekin u najotni nasroniy sotsializmida, Xudoning Ruhida, xayriya ishlariga yuzlangan tavba qilgan boylarda ko'radi. Disraeli, keyinchalik mashhur lord *Beaconsfield*, Tori yetakchisi ("Sibilla" va boshqalar) burjua-aristokratik jamiyatning illatlarini, dehqonlar va ishchilarning baxtsizliklarini yorqin ranglarda tasvirlab, inqilobga salbiy munosabat bildiradi va qutqaruvchilarni baquvvat va faol aristokratlar timsolida ko'radi. xalq farovonligini oshirish vazifasini o'z zimmasiga olganlar. Nafaqat roman, balki lirik she'riyat ham ijtimoiy mavzulardan ilhomlanib, davr qo'ygan asosiy masala – mehnatkashlar sinfini kapital tomonidan ekspluatatsiya qilish masalasi noaniq insonparvarlik, axloqiy yuksalish ruhida hal etilgan. Tomas Gud kabi shoirlar yoki *Ebenezer Elliot (sm.)*, she'rlarida mehnatkashlar va shahar qashshoqligining og'ir hayotining ayrim lahzalarini tasvirlaydi, g'alla qonunlariga qarshi qo'shiqlar yaratadi, qashshoqlik fohishalik va o'z joniga qasd qilishga olib kelgan ishchilar obrazlarini beradi. Ammo ularning ijobiy g'oyalari xayriya bilan ham bog'liq: ezgu orzu tufayli o'z burchini tushungan va o'z hayotini kambag'allarning ahvolini engillashtirishga bag'ishlagan ayolga.

Biz XIX asrning oxiriga yaqinlashamiz. Yevropada, xususan, ingliz adabiyotida realistik va ijtimoiy yo'nalish o'z o'rnini individualizm va estetika g'oyalarini jonlantira boshlaydi. Jangari kapitalistlar kurash va g'ayrat bilan yo'l ochish o'rniga, Dombey va Gradgrindlar o'rniga korxonalar yaratish o'rniga kapitalini meros qilib olgan burjuaziya vakillari og'ir hayot maktabidan o'tmagan, o'z xalqining merosidan bahramand bo'la olgan. Oshiq va ixlosmandga aylangan otalar adabiyotga, san'atga, qimmatbaho rasmlar va nafis jildli she'rlar xaridorlariga ohang bera boshladilar. Nafis his-tuyg'ular va o'tkinchi taassurotlar adabiyoti gullab-yashnamoqda. Individualizm, sof san'at, erotizm, tuyg'ularga sig'inish so'nggi asr adabiyotining o'ziga xos belgilaridir. To'g'ri, davrning bosh mavzusi – jamiyatni tashkil etish, ekspluatatsiyaga barham berish, ishchilar sinfining mavqei adabiyotda katta o'rin tutadi, lekin asr oxiridagi sotsializm ham estetik sotsializmdir. Jon Ruskin go'zal hayot idealidan

kelib chiqadi, jamiyatni ishlab chiqarishning eski patriarxal hunarmandchilik shakllariga chaqiradi va sanoatizm va kapitalizmga qarshi isyon ko'taradi. U Pre-Rafaelchilar nomi bilan mashhur rassomlar maktabini ilhomlantiradi, ular orasida biz Rossetti va "Jon Bolning orzusi" va "Hech qaerdan kelgan xabarlar" romanlari muallifi, sotsializm himoyachisi va shu bilan birga Uilyam Morrisni ko'ramiz. Rossetti bilan birga o'tgan asrlarda go'zallik ideallarini izlagan, ishchilarni estetik tarbiyalash orqali ijtimoiy inqilobni amalga oshirishni orzu qilgan ehtirosli estetika. Pre-Rafaelchilar yonida - Tennison, sof san'at shoiri, ijtimoiy kurash motivlaridan xoli, Robert Brauning va uning rafiqasi Elizabet Barret Brauning, *Suinbern*, uning she'riyatida abadiy go'zallik va ekspluatatsiya qilinadiganlarni himoya qilish g'oyalari noaniq tarzda o'zaro bog'langan. Bu yo'nalishdagi shoirlarning eng mashhuri edi *Oskar Uayld*, "Estetikalar qiroli", "Tushunchalar" va "Dorian Grey surati" romanida "go'zallik dini" va ozod qiluvchi fantastika kultini yaratgan, san'at yaratilishining yagona voqeligini e'lon qilgan, da'vo qilgan. san'at hayotni yaratadi va aksincha emas.

Sanoatning uzluksiz o'sishi adabiyotga yangi mavzular - urbanizm, mashinizmni kiritadi. Adabiyot dinamik bo'lib boradi, satira kapitalistik turmush tarziga qarshi rivojlanadi. Bernard Shou satirik yozuvchilarning eng zo'r va paradoksal, sofizmlarning virtuozi, yolg'onning aqlli muallifi, mo'tadil sotsialist, ammo burjuaziya yordamida ishchilarning ahvolini yaxshilashni maqsad qilgan. X.G.Uells texnologiya pafosi bilan sug'orilgan, hayotni sehrli tarzda o'zgartiruvchi, sayyoralarni bog'laydigan, insonning o'tmish va kelajakka ko'chishiga imkon beruvchi sanoat mo'jizalarini tasvirlaydigan ilmiy-fantastik romanlar muallifi. Sotsialistik tendentsiyalar va konservativ-individualistik va estetik intilishlarning bir vaqtning o'zida o'sishi jarayoni bir qator xilma-xil adabiy hodisalar bilan birga keladi. Chamberlen timsolida o'z vakiliga ega bo'lgan imperializm va shovinizm, Bur urushi, Kitchenerga sig'inish - bularning barchasi eng iste'dodli millatchi yozuvchilar, mustamlakachilik hikoyalari va she'rlari muallifi Redyard Kipling ijodida o'zining adabiy aksini topadi. bu yerda Angliyaning mustamlakachilik siyosati yuksaltirilgan, zulm qoloq xalqlar buyuk sivilizatsiya missiyasini amalga oshirish sifatida ulug'lanadi.

Yana bir hodisa - mashinizmga qarshi reaksiya, adabiyotda diniy oqimlar, boshqa dunyoga impulsar, teosofiya, spiritizm, okkultizm va boshqalarning jonlanishiga sabab bo'ladi. Boshqa jihatlarida bir-biriga juda o'xshash bo'lgan Samuel Batler va Jorj Meredit ham xuddi shunday yo'l tutmoqda. spiritizmga, zamonaviylik asoslarida yangi din qurishga harakat qilish, buning uchun tajriba va tadqiqotlardan foydalanish. Biz ishqiy simvolizmning o'ziga xos xususiyatlarini atalmish vakili Yeats ijodida topamiz. "Keltlar uyg'onishi" va uning yana bir vakillari, shuningdek, realizm va naturalizmga moyil bo'lgan irlandlar - Singx. Mashinizmga qarshi norozilikning yana bir shakli nitssheanizm, hokimiyatga sig'inish va gipertrofiyalangan estetika, barcha modernistik g'oyalar edi, ularning ta'sirini nafaqat Oskar Uayldda, balki ibratli sarguzasht romanlarining mohir muallifi Stivenson ijodida ham tushunish oson. shuningdek, rahm-shafqat va nasroniy axloqiga nisbatan nafrat, shafqatsizlikning go'zalligi, jinoyatning kuchi va go'zalligi haqida deyarli Zardusht tilida ("Yigitning e'tiroflari" da) gapirgan Jorj Mur.

Sanoat davriga nisbatan xuddi shu dushmanlik ingliz adabiyotida mashinizmni xotirjamlik bilan yarashtira olmaydigan yozuvchilar orasida pessimizm oqimini keltirib chiqardi. Jeyms Tomson ajoyib shoirlardan biri bo'lib, uning barcha she'riyatida asosiy mavzu leytmotiv - hayot azobi, umidsizlikning ma'yus ulug'vorligi sifatida ishlaydi. Pessimistlarning eng mashhuri va, ehtimol, eng chuquri Tomas Xardi, ulug'vor dramatik doston "Sulola" va bir qator romanlar, asosan, qishloq va viloyatlar hayotidan yaratilgan. Uning ta'limotiga ko'ra, qorong'u va yovuz taqdir, tushunarsiz ish, shafqatsiz muqarrarlik, insonning taqdirini tortadi. Ayolga zulm o'tkazadigan xurofot va zamonaviy nikohning dushmani, Russo ruhidagi tsivilizatsiya dushmani yoki *Tolstoy* Hardy uni qiynoqqa solayotgan fikrlaridan chiqish yo'lini topa olmaydi. Xuddi shu pessimizm Jorj Robert Gissingga singib ketgan - Londonning quyi tabaqasi va ochlikdan azob chekayotgan adabiy bogemiya yozuvchisi, Dikkinsning shogirdi, lekin o'zining hazil-mutoyibasidan va xayrixohlik e'tiqodidan mahrum, "boylarning xayrixohligidan ham, hech narsa kutmagan. kambag'allar qo'zg'olonidan ham." Jozef Konrad ijodining asosiy ohangi ham pessimistikdir. Konrad o'z tilining boyligi va rang-barangligi bilan ajralib turadigan zamonamizning eng kuchli va murakkab yozuvchilaridan biridir. U

inson tabiatining qa'riga kirib borishga intiladi va bizning ongimizga reallik taassurotini yetkazish uchun barcha vositalardan foydalanadi: "rasmning rang-barangligi, haykaltaroshlikning plastikligi va musiqaning seyrli ta'siri". U har xil insoniy azob-uqubatlarni o'ziga tortadi, u insonni ideallashtirmaydi, chunki u bartaraf etib bo'lmaydigan xudbinlik odamni boshqa odamga bo'ri qilishiga ishonch hosil qiladi. Arnold Bennetda ko'proq kundalik hayot va sog'lom realizm, viloyat burjuaziyasining quyi qatlamlari axloqi tasviri va sodiq ijtimoiy instinkt. *Galsvors*i, to'ry ijtimoiy ziddiyatlarning manbasini xususiy mulkning mavjudligida ko'radi. *Chesterton*-bema'nilik dushmani, faollik targ'ibotchisi, lekin o'rta asr korporatsiyalarining faolligi, sanoatning rivojlanishi ijtimoiy qullikning manbai ekanligiga ishonch hosil qilgan g'ayratli katolik. *Jeyms Barri*- Shotlandiya dehqonlarining yozuvchisi, *Konan Doyl* - tarixiy va politsiya romanlarining mashhur muallifi, *Robert Xichens*-satirik va romantik, *Isroil Zangvil*- "Ghetto bolalari" muallifi, yahudiy kambag'allarining kundalik hayotini yozuvchi va boshqa bir qator kamroq ahamiyatga ega, zamonaviy yozuvchilarning katta guruhining adabiy faoliyatini yakunlaydi. *Klarens Ruk*- London kambag'allari, ishchilar sinfi hayoti haqida asarlar muallifi.

Yangi avlodning yo'llari hali aniq belgilanmagan. Ko'pgina hollarda, bular realistlardir, ammo ular qalbning okklyuziv kuchlariga tegishni istamaydilar. Aniqlikka intilib, frantsuz an'analarida paydo bo'lgan ingliz adabiyoti kuchli rus ta'siri davrini boshdan kechirdi, ch. arr. *Dostoevskiy*... Bu ta'sir adabiyotdagi amorflikka, frantsuz plastikligiga qarshi reaksiyaga mos keladi. Xyu Uolpol, eng zamonaviy romanchilardan biri, o'zi juda moda; *Oliver piyozi* bohemiya, modellar, mashinistlar, kambag'al rassomlar va boshqalarni tasvirleydigan trilogiyasi bilan mashhur bo'ldi; *Gilbert Kannan* , *Kompton Makkenzi* , *Laurens* va ayni paytda ingliz kitobxoni e'tiborini o'ziga tortayotgan, turli mavzularga to'xtalib, jamiyatning turli tabaqalarini tasvirleydigan, ijtimoiy qadriyatlarni tanqid qiladigan, lekin o'z dunyoqarashi ko'pincha noaniq insonparvarlik tuyg'usiga aylanib qolgan boshqa bir qator yosh yozuvchilar ham. Ular ijobiy g'oyalardan ko'ra tanqidda kuchliroq va hozirgacha ularning hech biri Shou, Uells yoki Hardi kabi buyuk "qariyalar"dan oshib keta olgani yo'q.

IKKINCHI JAHON URUSHI VA UNDAN KEYINGI DAVR ADABIYOTI

Ingliz adabiyoti— bu ko‘p asrlik tarix, buyuk adiblar, milliy xarakterning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi betakror asarlar. Biz bu buyuk yozuvchilarning kitoblari bilan ulg‘ayamiz, ularning yordami bilan rivojlanamiz. Ingliz yozuvchilarining ma’nosini, jahon adabiyotiga qo‘shgan hissalarini aytib bo‘lmaydi. Biz sizga ingliz adabiyotining dunyoga mashhur 10 ta durdonasini taklif etamiz.

1. Uilyam Shekspir – “Lir qirol”

Qirol Lirning hikoyasi o‘z despotizmidan ko‘r bo‘lib qolgan, o‘zining tanazzulga yuz tutgan yillarida ilk bor hayotning achchiq haqiqatiga duch kelgan odamning hikoyasidir. Cheksiz kuchga ega bo‘lgan Lir o‘z qirolligini uch qizi Kordeliya, Goneril va Regan o‘rtasida bo‘lishga qaror qiladi. Taxtdan voz kechgan kuni u ulardan xushomadgo‘y nutqlarni va eng nozik sevgining kafolatlarini kutadi. U qizlari nima deyishini oldindan biladi, lekin u sud va chet elliklar oldida unga aytilgan maqtovlarga yana bir bor quloq solishni xohlaydi. Lir ularning eng kichigini va eng sevimli Kordeliyani o‘z sevgisi haqida shunday gapirishga taklif qiladiki, uning so‘zlari uni "singillaridan ko‘ra kengroq ulush" berishga undadi. Ammo mag‘rur Kordeliya bu marosimni munosib bajarishdan bosh tortadi. G‘azab tuman Lirning ko‘zlarini to‘sib qo‘yadi va uning rad etishini uning kuchi va qadr-qimmatiga tajovuz qilish deb hisoblab, u qizini la‘natlaydi. Uni merosdan mahrum qilib, qirol Lir o‘z qilmishining dahshatli oqibatlarini tushunmay, Goneril va Reganning to‘ng‘ich qizlari foydasiga taxtdan voz kechadi ...

2. Jorj Gordon Bayron - "Don Xuan"

“Men qahramon izlayapman!..” Buyuk ingliz shoiri Jorj Gordon Bayron qalamiga mansub “Don Xuan” she‘ri shunday boshlanadi. Va uning e‘tiborini jahon adabiyotida taniqli qahramon jalb qildi. Ammo vasvasachi va ayolparastning timsoliga aylangan ispaniyalik yosh zodagon Don Xuan obrazi Bayronda yangi chuqurlik kasb etadi. U o‘z ehtiroslariga qarshi tura olmaydi. Ammo ko‘pincha uning o‘zi ayollarning ta‘qibi ob‘ektiga aylanadi ...

3. Jon Galsvorti - Forsyte Saga

Forsyte Saga - bu hayotning o'zi, barcha fojialarida, quvonchlari va yo'qotishlarida, hayot unchalik baxtli emas, balki muvaffaqiyatli va noyobdir. "Forsayt dostoni"ning birinchi jildiga "Egasi", "To'lg'oqda", "Ijaraga" romanlaridan iborat trilogiya kiritilgan bo'lib, unda Forsitlar oilasining yillar davomidagi tarixi aks ettirilgan.

4. Devid Lourens - Oshiq ayollar

Devid Gerbert Lourens jinslar munosabatlari haqida yozgan erkinligi bilan zamondoshlarining ongini larzaga keltirdi. Brenguenlar oilasi haqidagi mashhur romanlarida "Kamalak" (nashrdan keyin darhol taqiqlangan) va "Oshiq ayollar" (cheklangan nashrda nashr etilgan va 1922 yilda uning muallifi tsenzura qilingan) Lourens bir nechta turmush qurgan juftliklar tarixini tasvirlaydi. "Oshiq ayollar" filmini 1969 yilda Ken Russell suratga olgan va "Oskar"ni qo'lga kiritgan.

"Mening buyuk dinim go'sht va qonga ishonishda, ular aqldan ko'ra donodir. Bizning fikrimiz noto'g'ri bo'lishi mumkin, lekin biz his qilgan narsamiz, qonimiz ishongan va qonimiz aytgan narsa har doim haqiqatdir".

5. Somerset Moem - "Oy va Penni"

Maughamning eng yaxshi asarlaridan biri. Adabiyotshunoslar o'nlab yillar davomida bahslashayotgan, ammo hali ham bir fikrga kela olmagan roman - ingliz rassomi Striklendning fojiali hayoti va o'limi haqidagi hikoyani Pol Goginning o'ziga xos "erkin tarjimai holi" deb hisoblash kerakmi? Bu rostmi yoki yo'qmi, Moon va Penny 20-asr ingliz adabiyotining haqiqiy cho'qqisi bo'lib qolmoqda.

6. Oskar Uayld – "Dorian Grey portreti"

Oskar Uayld - ajoyib stilist, betakror zukko, o'z davrining g'ayrioddiy shaxsi sifatida shuhrat qozongan buyuk ingliz yozuvchisi, nomi dushmanlar sa'y-harakatlari va g'iybatlar bilan ochko'zlik timsoliga aylangan odam. Ushbu nashr mashhur "Dorian Greyning surati" romanini o'z ichiga oladi - Uayld tomonidan yaratilgan barcha kitoblar ichida eng muvaffaqiyatli va eng shov-shuvli.

7. Charlz Dikens - "Devid Kopperfild"

Buyuk ingliz yozuvchisi Charlz Dikensning mashhur "Devid Kopperfild" romani butun dunyo kitobxonlarining mehr va e'tirofiga sazovor bo'ldi. Ko'p avtobiografik bo'lgan bu roman yovuz o'qituvchilar, xudbin ishlab chiqaruvchilar va qonunning ruhsiz

xizmatkorlari yashaydigan shafqatsiz, qorong'u dunyoga qarshi yolg'iz kurashishga majbur bo'lgan bola haqida hikoya qiladi. Ushbu tengsiz urushda Devidni faqat axloqiy mustahkamlik, qalb pokligi va iflos ragamuffinni Angliyadagi eng buyuk yozuvchiga aylantira oladigan favqulodda iste'dod qutqarishi mumkin.

8. Bernard Shou - "Pigmalimon"

O'yin yoz oqshomida Londonning Kovent-Gardida boshlanadi. To'satdan yog'ayotgan yomg'ir piyodalarni hayratda qoldirib, ularni Avliyo Pol sobori portali ostiga yashirinishga majbur qildi. Yig'ilganlar orasida fonetika professori Genri Xiggins va hind dialektlari tadqiqotchisi polkovnik Pikering ham bor, u Hindistondan professorni ko'rish uchun maxsus kelgan. Kutilmagan uchrashuv ikkalasini ham quvontiradi. Erkaklar jonli suhbatni boshlaydilar, uni nihoyatda iflos gulli qiz to'xtatadi. Janoblardan bir dasta binafsha sotib olishni iltimos qilib, u fonetikani o'qitish usulining afzalliklari haqida gapirib, professor Xigginsni dahshatga soladigan aqlga sig'maydigan tovushlarni chiqaradi. Bezovta qilingan professor polkovnikga qasamyod qiladiki, uning darslari tufayli bu iflos harom osongina gul do'konida sotuvchi bo'lib qolishi mumkin, endi uni hatto ostonada ham qo'yishmaydi. Qolaversa, u uch oydan keyin elchining qabulida uni gersoginyaga berib yuborishga qasam ichadi. Xiggins katta ishtiyoq bilan biznesga kirishadi. Har qanday holatda ham oddiy ko'cha qizidan haqiqiy xonim qilish g'oyasiga berilib, u muvaffaqiyatga mutlaqo amin va o'z tajribasining oqibatlari haqida umuman o'ylamaydi, bu nafaqat Elizaning taqdirini tubdan o'zgartiradi (bu qizning ismi), lekin uning hayoti ham.

9. Uilyam Tekerey - Vanity Fair

"Vanity Fair" romani ingliz yozuvchisi, jurnalisti va grafik rassomi Uilyam Makepis Tekerey ijodining cho'qqisiga aylandi. Romandagi barcha qahramonlar - ijobiy va salbiy - muallifning fikriga ko'ra, "abadiy qayg'u va iztiroblar doirasi" ga jalb qilingan. O'z davri hayotining nozik mushohadalariga boy, kinoya va kinoyaga to'la voqealarga boy "Vanity Fair" romani jahon adabiyoti durdonalari ro'yxatidan sharaflı o'rin tutdi.

10. Jeyn Osten - "Sezgi va sezgirlik"

Sezgi va sezuvchanlik - Britaniya adabiyotining "birinchi xonim" deb atalgan taniqli ingliz yozuvchisi Jeyn Ostenning eng yaxshi romanlaridan biri. Uning eng mashhur asarlari orasida Mag'rurlik va

xurofot, Emma, Nortanger Abbey va boshqalar kabi durdona asarlari bor. "Tuyg'u va sezgirlik" - bu ikki opa-singilning sevgi hikoyalarini aks ettiruvchi odob-axloq romantikasi: ulardan biri vazmin va oqilona, ikkinchisi esa butun ishtiyoq bilan hissiy tajribalarga berilgan. Jamiyat an'analari, burch va sharaf haqidagi g'oyalar fonida yurak dramalari haqiqiy "his-tuyg'ularni tarbiyalash" ga aylanadi va munosib baxt tojini oladi. Katta oilaning hayoti, qahramonlarning xarakteri, syujetning burilishlari va burilishlari Jeyn Osten tomonidan osongina, istehzoli va samimiy, betakror hazil va sof inglizcha vazminlik bilan tasvirlangan.

NEMIS ROMANTIZMI

Germaniyada Fransiya bo'layotgan voqyealarni zo'r qiziqish bilan kuzatib bordilar. Germaniyaning ilg'or vakllari ularning qoloq, o'nlab mustaqil knyazliklarga bo'lingan mamlakatida inqilobiy o'zgarishlar bo'lmasligiga ko'zlari yetdi. Shuning uchun ular maonaviy sohada inqilob qilishga harakat qildilar. Nemis romantiklari idealist Fixte falsafiy qarashlarini yoqlab chiqdilar. «O'z diqqat-etiboringni seni o'rab turgan atrof-olamga emas, balki o'zingga qarat» (Fixte). O'z intilish va harakatlari tufayli inson yanada yaxshi bo'lishi mumkin va bo'lishi kerak. Bunda unga yordam berish kerak. Nemis romantiklarining asosiy vazifa va maqsadi ana shundan iborat edi. Bu yerda Gofman, Shamisso, Hyeyne (ilk ijodi) va Byuxerlar ijod qiladi. Nemis romantiklarining katta ishlaridan biri-xalq og'zaki ijodini o'rganishlari bo'ldi. Yakob (1785-1863) va Vilpgelpm (1786-1859) Grimmlar folpklorning estetik qimmati yuksak qadrlaganlardan edi: Ularning tarix, til tarixi, huquq va mifologiya bo'yicha bir qancha ilmiy maqolalar mavjud. Ammo ularga xalqdan yozib olingan 3 tomli va 200 ta ertakdan iborat «Bolalar va xonadon ertaklari» (1812-1822) katta shuhrat keltirdi. Ertaklarni ular butun Germaniya bo'ylab yurib turli toifa odamlardan yozib olishadi. Ertaklarni 3 guruhga bo'lish mumkin: sehrli, hayvonlar haqidagi (Bo'ri va yetti echkicha», «Bremen muzikantlari») va maishiy ertaklar. Barcha ertaklarda mehnatni sevuvchi, dono, sabr-toqatli qahramonlar doimo g'alaba qozonishadi. Pushkin «Oltin baliq va baliqcha haqida» ertagi uchun «Kambala baliq haqidagi ertak» epizodidan foydalangan.

ERNST TEODOR AMADEY GOFMAN (1776-1822).

Gofmanning fantastik novella va romanlari nemis romantizmining eng katta yutug'i hisoblanadi. U muhitni aql bovar qilmaydigan (irotsional) holda qabul qiladi, chunki shunday holda dunyoviy uyg'unlik (garmoniya) mumkin emas. Gofman asarlarida ko'pincha personajlarning ikkiga ko'payish hollarini kuzatish mumkin. U XIX asr yozuvchilari orasida birinchi bo'lib, inson naturasining ikkiga ko'payishini ochdi. Yaoni, Gofman asarlarida insonning qarama-qarshi hislatlari alohida, aralashmagan holda maydonga chiqadi. Bo'lajak yozuvchi Kyonisbergda tug'ildi. Huquq fakulptetini bitiradi. Tirikchilik vajidan boy byurgerlarning qizlarini musiqaga o'qitadi. 1814 yilda to umrini oxirigacha Berlinda yashaydi. Gofman umr bo'yi nochorlikda hayot kechirdi.

Sanoat va sanoatkor mavzusi - Gofman ijodining asosini tashkil etadi. Uning asrlarida iqtidorli musiqachilar, sanoatkorlar doimo Germaniyaning zerikarli, pastkash hayotida bo'g'iladilar, o'z ideallari va nemis hayoti o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni ko'rib azob chekadilar. 1809 yilda "Umumiy musiqa gazetasi"da "Kavler Glyuk" novellasi bosilib chiqadi. Bundan so'ng kompozitor Kreyeslarga bag'ishlangan boshqa asarlari ham paydo bo'lgan va ularni "Kallo ruhidagi fantaziya" to'plamiga biriktiradi (1814-1815). (Jak Kallo – XVII asr fransuz rassomi). Ushbu to'plam hikoyalari markazida musiqachi va kompozitor Iogan Kreysler turadi. Kreysler - darbadar musiqachi. U juda ham istedadli bo'lsa-da tirikchilik uchun ko'chada kezib yurishga majbur. U sanoatni hayotdan ham ustun qo'yadi. Haqiqiy sanoat ko'plab burjua – zodogonlar uchun tushunarli emas. Ushbu jamiyatda sanoat ularning past, jirganch, maonaviyatdan uzoqdagi hayotini bezash, ovunish uchun xizmat qiladi xolos.

Gofmanning «Sinnober laqabli mitti Saxes» (1819) ertagidagi voqyealar mitti nemis knyazligida yuz beradi. Romantik bo'yoqlarda tasvirlangan barcha voqyealar Gofman yashagan davrini hajviy qiyofasini ochib tashlaydi.

Gofman hayotidagi qarama-qarshiliklarini «qora va yorug'» kuchlar kurashi sifatida tasvirlaydi. Qora kuchlar – boylik, mansabparstlik, egoistik ko'rinishlari. U bu kuchlarni chizishda grotesks va satiradan unumli foydalanadi. Ular baozida dahshatli kuchlar sifatida tasvirlanadi. Yorug' (sof) kuchlar esa insonning sof xislari va uning orzu hayollar dunyosidir. Gofmanning «Magnitizor»

da «Qoʻrqinchili mehmon» novellalarida sevgi yirtqich instinkt sifatida tasvirlanadi. Birinchi novellada Alpban ismli yigit baron xonadoniga keladi. Baronning Mariya ismli qizi boʻlib, u Ippolit degan yigitga unashtirilgan edi. Alpban Mariyani sevib qoladi va asta-sekin uni oʻziga boʻysundirib, ixtiyorini oʻziga bogʻlab qoʻyadi. Ippolit bilan Mariyaga nikoh oʻqilayotgan paytda qiz hushsiz yiqiladi. U endi Albansiz yashay olmas edi. Alpbanning yirtqichlarcha istagi Mariyani halok etadi. Gofmanning «Mushuk Murning xotiralari» romani (1821) ham juda mashhurdir.

NEMIS TANQIDIY REALIZM ADABIYOTINING OʻZIGA XOSLIGI

XIX asrning 30-40 yillarida Germaniyada ijtimoiy-siyosiy yuksalish boshlandi. Mamlakat 18 ta feodal davlatga boʻlinishiga qaramay, mashinasozlik sanoati va qishloq xoʻjaligi jadal suratlar bilan rivojlandi. San'atda, jumladan, adabiyotda ham XIX asrning boshlarida yetakchilik qilgan romantizm oʻrnini realizm egallay boshladi (Hayne, Byuxner, Veert, Gerveg, Feyligrat). 30-yillarda “Yosh Germaniya” (Gutskov, Vinbarg, Laube, Kyune, Mundt) harakati shakllandi va ular tashkiliy birlashmagan boʻlsa-da, “Yosh Germaniya” chilarni estetik qarashlari, mavjud tuzumga salbiy munosabatlari birlashtirib turar edi.

H. Hayne (1797-1856) ijodi. Buyuk nemis shoiri va mutafakkiri Hayone Dyusseldorf shahrida yahudiy savdogar oilasida duyoga keldi. Shahardagi litseyni tugatgach, 1819-yildan Bonn, Gettingen va Berlin universitetlarida oʻqidi. Huquqshunoslik diplomini olgan boʻlsa-da, bu sohada ishlamadi. Shoirning ilk neʼri Gamburg shahridagi jurnalda chop etildi. 1827-yili Haynening koʻp yillik mehnati samarasi boʻlgan “Qoʻshiqlar kitobi” lirik sheʼrlar toʻplami nashrdan chiqdi. Toʻplab: “Yoshlik izzitoblari”, “Lirik intermetssso”, “Vatanga qaytish” hamda ikki qismli “Shimoliy dengiz” deb nomlangan besh qismdan iborat. “Yoshlik izzitoblari”da shoir maʼshuqasining bevafoqligidan chuqur izzitobda qolgan yosh yigit obrazi orqali nemis yoshlarining tipik vakilini tasvirlaydi.

Ular meni qiynaydi rosa,

Qon qolmadi rang-ro'yimda,
Ba'zilar sevgandan bo'lsa,
Ba'zilari dushmanligidan.

Ular og'u qo'shdi oshimga,
Ular qo'shdi suvga ham zahar,
Ba'zisi do'st, keldi qoshimga,
Ba'zilari dushmandan battar.

Lekin o'sha dilbarki-dilbar,
Sitamidan hanuz dil nolon,
Yomonlik ham qilmadi menga,
Ham sevmadi meni hech qachon.

1830-yili shoirning ikkinchi yirik asari “Yo‘l lavhalari” ocherklar to‘plami bosib chiqarildi. Bu to‘plam muallifning g‘oyaviy-siyosiy jihatdan yetilib borayotganini ko‘rsatdi. “Yo‘l lavhalari” Germaniyaning yevropa davlatlariga nisbatan hali ham qoloq, tarqoq ekanini ta’kidladi. Shoir Germaniya bo‘ylab qilgan sayohatini ocherklar shaklida yozib, feodal tartiblarini keskin tanqid ostiga oladi. To‘plamda xalq afsonalari, mubolag‘a va romantik bo‘yoqlardan keng foydalaniladi, Garsning go‘zal manzarasi, nemis zaminining o‘ziga xos milliy rang-barangligi katta mahorat bilan chizib beriladi. 1830-yili Fransiya bo‘lib o‘tgan Iyul inqilobidan keyin Hayne Parijga keladi va umrining yigirma besh yilini(1831-1856) shu yerda o‘tkazadi. 1833-yili uning “Romantik maktab” kitobi nashrdan chiqdi. Asar adabiyot muammolari va estetik qarashlarga bag‘ishlangan bo‘lib, Hayne nemis romantizmi manbalari, uning nazariyasi va amaliy qo‘llanishi masalalarini tahlil qiladi. Muallifning fikricha, romantiklar o‘rta asr adabiyoti an‘analarini davom ettirdilar. XVIII va XIX asrlar nemis adabiyotini sharhlar ekan, u Shiller va Lessing ijodini yuqori baholadi, chunki Shiller o‘z asarlari bilan faol kurashga chorlagan bo‘lsa, Lessing buyue g‘oyalarni madh etdi, “fikrlar Bastiliyasini vayron qilib, erk qasrini qurishda ishtirok etdi”. Haynening 1839-44 yillarda yozilgan she’rlari “Zamonaviy she’rlar”(1844) to‘plamiga jamlandi. “Qo‘shiqlar kitobi”dagi lirik ohanglar ushbu to‘plamda jangovorlik ruhi bilan almashdi. Shoir o‘zining “qasoskor qo‘rg‘oshinlarini” dushmanlarining “qappaygan

razil qorinlariga” qaratdi, xalqni mavjud tuzumga qarshi murosasiz kurashga chaqirdi(“Tashlandiq bola”, “Doktrina”, “To‘xta!”). “Tashlandiq bola” she’rida u prusslarning Gogensollern sulolasi vakilini haromzoda, pastkash, vahshiy deb ataydi:

Gazandaning nomin aytish shart emas, -

U ablahni g‘arq qil, yo o‘tda yoq, gunoh bo‘lmas!

Tashlandiq Gogensollern umumlashma obraz bo‘lib, unda nemis qirollarining barcha qusurlari o‘z aksini topgan. To‘plamga kiritilgan “Teskari dunyo” she’rida shoir ironiya(kinoya)dan ustalik bilan foydalanib, xalq dushmanlarini fosh etadi:

Oshpazlarni buzoqchalar pishirar,

Ayollarni govmushlar sog‘ar;

Ilmu-fan, ziyo uchun, ey voh,

Nasroniy ukkilar janggohga borar.

Hayning satirik she’rlari o‘zining aniq yo‘naltirilganligi bilan ajralib turadi. “Xitoy bog‘dixon”, “Yangi Aleksandr”, “Siyosiy shoir”, “Tungi qorovulga” she’rlarida nemis knyazlari, liberallari tanqid qilinadi. Masalan, Xitoy ismperatori obrazida zamondoshlari pruss qiroli Fridrix Vilgelm Gogensollern IV ni osongina tanidilar:

Isonkor ruh yo‘qoldi butkul.

Hamma majbur qichqirar bardam:

“Bizga nechuk konstitutsiya?

Bizga kaltak, kerakdir kaltak”.

1844-yili Hayning “Germaniya. Qish ertagi” poemasi yaratildi. Shoirning o‘zi uni “Siyosiy-romantik” janrda yozilgan deb aytgan. Asarda Germaniyaning 1848-1849 yillar arafasidagi vaziyati tasvirlanadi. Shoir ijodining yuqori chshqqisi bo‘lgan bu doston Vatan ozodligi, kelajagi haqida yozilgan. “Germaniya. Qish ertagi” chuqur umumlshmalar dostoni. Asarning mohiyati ikki majoziy obraz orqali ochib berilgan: birinchisi – “Jirkanch qush” pruss burguti, eski jamiyat ramzi bo‘lsa, ikkinchisi, shoirning doimiy hamrohi bo‘lgan “bolta ko‘targan odam” ya’ni, xalq ramzi. Asar chinakam xalqchillik ruhida yozilgan. Xalq afsonalari, tarixiy voqealar tavsifi birin-ketin almashib turadi. Shoir Vatani sarhadlariga qadam qo‘yar ekan, ona tilisini eshitib ko‘zlaridan o‘t chaqnaydi, xursandchilikdan yuragi to‘lib-toshadi. Doston alohida yo‘l manzaralari tasvirlangan boblardan iborat bo‘lsa ham, g‘oyaviy-badiiy jihatdan butun asar. Barcha fragmentlar

asosiy qahramon – sayyoh-shoirning lirik kechinmalari va tanqidiy mushohadalari bilan birlashtirilgan. Asarda lirika, epos va publitsistika uzviy bog‘langan, unda uchraydigan ko‘plab tabiat manzaralari tasviri ijtimoiy-siyosiy ma'noga ega. H.Hayne uzoq davom etgan kasallikdan keyin 1856-yili Parijda vafot etdi. Hayne she'riyatining bir qismi o‘zbek tiliga o‘girilgan. Oybek, Mirtemir, Shukrullo, Xayriddin Saloh, Abdulla Sher kabi shoirlarimiz o‘zbek kitobxonlarini buyuk nemis shoiri lirikasidan bahramand qilganlar.

Y.V.GEYOTE IJODI

Mashhur nemis adibi Yohann Volfgang Gyote (Johann Wolfgang Goethe, 1749-1832) shoir, dramaturg, adabiyotshunos, huquqshunos, sharqshunos, tarixchi va faylasuf, rassom, teatrshunos, tabiatshunos, ya'ni biologiya va mineralogiya fanlari bo'yicha kashfiyotlar qilgan buyk olim, davlat arbobi edi¹. U birinchilardan bo'lib "jahon adabiyoti" istilohini qo'llagan.

Ijodkorning 143 jilddan iborat badiiy va ilmiy merosi orasida "Faust" ("Faust" 1808), "Yosh Verterning iztiroblari" ("Die Leiden des jungen Werthers", 1774), "G'arbu Sharq devoni" ("West-östlicher Divan", 1814-1815), "Muhammad sallolohu alayhi vasallam" ("Mohamet", 1772-1773), "Tavrida ifigeniyasi" ("Iphigenia in Taurida", 1787), "Rim elegiyalari" ("Römische Elegien", 1788), "Torkvato Tasso" ("Torquato Tasso", 1796), "Sehrli sibizg'a" ("Die Zauberflöte", 1788), "Rang haqida ma'lumot" ("Farbenlehre", 1790) kabi asarlari, shuningdek, uch mingdan ziyod she'rlari butun dunyo kitobxonlarining e'tiboriga tushgan. Ayniqsa, Gyotening badiiy merosi ichida asosiy g'oyasi yer kurrasidagi barcha xalqlar madaniyatini bir-biriga yaqinlashtirib, jahon adabiyotiga keng yo'l ochish da'vatidan iborat bo'lgan, 1814-1815 yillarda yozila boshlanib, 1819 yilda chop ettirilgan "G'arbu Sharq devoni" unga ancha shuhrat keltirdi. Bunda shoir 70 yoshida edi.

Gyote "G'arbu Sharq devoni" (yoki "Mag'ribu Mashriq devoni". "West-östlicher Divan")ni yaratishdan oldin sharqliklar sig'inadigan

¹ Йоҳан Волфганг Гёте. Ғарбу Шарқ девони./ Олмон тилида Садриддин Салим Бухорий таржимаси.2010 –Б.3

islom dinining muqaddas kitobi Qur'oni Karimni puxta o'rganishga kirishadi. Chunki bu vaqtda Qur'oni Karim nemis tiliga, bundan tashqari, lotin, ingliz, fransuz tillariga tarjima qilingan edi. Shoir bunda garchi hali yosh, aniqrog'i, yigirma to'rt yoshda bo'lsa-da, yuqorida sanab ko'rsatilgan tillarning barini mukammal bilgani uchun ushbu tarjimalarni qiyoslab o'rgandi. Hatto arabcha imloni ham o'zlashtirib, shular vositasida Qur'on oyatlarining mag'zini chuqur anglashga, tadqiq etishga urindi. Shuningdek, u Muhammad s.a.v. hayotini, uning so'zlari hisoblanmish hadisi shariflarni o'rganishga qattiq qiziqish bilan yondashdi.

Gyotening arabcha imlodagi yozgan "An-Nos" surasining to'liq qo'lyozma matni, yana "Alloh", "Muhammad Rasululloh s.a.v." so'zlari bitilgan dastxati Germaniyaning Veymar shahridagi uy-muzeyida hozirgacha saqlangan. Shu tariqa yoshligidan Sharq xalqlari tillari, tarixi, adabiyoti, diniy-falsafiy qarashlari, udumlari, urf-odatlariga qiziqqan Gyote "G'arbu Sharq devoni"ni, avvalo, Kur'oni Karim va hadisi shariflar, tasavvuf ta'limoti ta'sirida, shuningdek, Sharq she'riyatining Ro'dakiy, Firdavsiy, Hofiz Sheroziy, Sa'diy, Anvari, Nizomiy, Rumi, Jomiy, Navoiy kabi atoqli namoyandalarning g'azallari talqinida yaratdi. Hatto uni yaratish uchun o'ziga sharqona "Hotam" taxallusini tanladi. Nega bu taxallusni tanlaganini esa "G'arbu Sharq devoni"ning "Hofiznoma" (Hafis Nameh) qismidagi "Taxallus" (Beiname) deb nomlangan she'rida shoir va Hofiz o'rtasida kechgan dialog asosida izohlab o'tgan. Negaki, Gyote garchi sevgilisini Zulayhoga mengzagan esa-da, o'zini Yusuf deb emas, Hotam (Hatem) deb ataydi. Sababi, u Dits kitobi orqali Yusuf va Zulayhoning sevgi hikoyasidan xabardor edi. Devon tarkibidagi "Zulayhonoma" (Suleika Nameh) bo'limi birgina turkiy tilda 70 dan ziyod adabiy talqini mavjud bo'lgan "Yusuf va Zulayho" afsonasi va shu asosda yaratilgan dostonlar syujetiga binoan yozilgan. Dits esa Qur'oni Karimda Yusuf nomi borligini bilardi. Fir'avnning qizi va Pentefriyaning xotini Zulayho Yaqubning o'g'li Yusufning hayratlanarli go'zalligini ko'rib, qattiq sevib qoladi, ammo uning pok sevgisi shahvoniylikdan yiroq bo'lgani uchun og'izga tushadi. U haqda Jomiy ham "Yusuf va Zulayho" dostonini yozgan. Bu haqda yozishni Alisher Navoiy ham niyat qilgan. U bu dostonni "dostonlar ichida eng ulug'vori" deb atagan. Chunki Zulayho sevgisi barcha go'zalliklarning yaratuvchisiga ilohiy muhabbat tuyg'usidan iborat

edi. Shuning uchun Gyote ularning nomini Gʻarbda ham bilishlarini xohlab, asarining bir qismini „Buch Suleika“ („Kitobi Zulayho“) deb atadi.² Unda shunday misralar uchraydi:

Dass Suleika von Jussuph entzückt war
Ist keine Kunst.³

Gyote „Yusuf va Zulayho“ syujetini „ishq“, „maʼshuqa“, „shoir“, „sheʼriyat“ mavzularini qoʻshib, ijodiy rivojlantirgan, undagi soʻfiyona ruhni kuchaytirishga erishgan. Shuningdek, Gyote Yusuf ismini tilga olsa-da, uni bosh qahramon qilib koʻrsatmay, oʻrnida oʻzini Sharq adabiyotida yaxshilik, hozirjavoblik, saxovat timsoli sanalgan Hotam ismi bilan tasvirlagan. Bu obraz devonda bor-budini hammaga tarqatib yuradigan Hotamtoy qiyofasida emas, balki donishmand va zakiiy shoir Hotam qiyofasida shoir his-kechinmalariga mos stilizatsiyalashtirilgan. Xullas, Gyote oʻziga Hatam (Hatem) ismini tanlaydi. Hotam arab shoirining nomi boʻlib, u haqdagi rivoyatlarda aytilishicha, nihoyatda saxiy boʻlganligidan adabiyotda saxiylik ramziga aylangan. Shoir Hotam nomidan Hofiz, Saʼdiy, Nizomiy, Jomiy kabi zotlarni nuqtaba-nuqta oʻrganganini va navolarini yangilab, sadolarini kuyga solganini alohida taʼkidlab oʻtadi.

Devonda Yusuf va Zulayho ishq talqiniga xos timsollar va ifoda uslubi asosida Hotam va Zulayhoning muhabbat tuygʻulari ifodasini koʻproq dialog (oʻzaro suhbat, sheʼriy duet yoki lirik muloqot) shaklida bergan. Shu shaklda Hotam (Gyote) va Zulayho (Marianna fon Villemer)ning qalbidagi hayajon, iliq mehr-muhabbat, nafis xotiralar taʼsirchan va ishonarli ifoda etilgan. Demak, Gyote Zulayho nomi bilan oʻz sevgilisi Marianna fon Villemerni aks ettirganki, shuning uchun uni „oʻzimning Zulayhom“ deb koʻrsatadi.

Gyote oʻziga nisbatan nega Yusuf nomini emas, Hotam nomini qoʻllagani xususida K.O.Konradi shunday fikrga kelgan: „Gyote Sharq poeziyasidagi Yusuf timsolini koʻzda tutganu, yoshi bir joyga borib qolgani sababli, oʻzi uchun saxiy Hotam timsolini tanlagan. Zulayho boshida eri boʻlaturib Yusufni sevib qolgani singari

² Бобожонова К. Гёте ва Шарқ. – Жаҳон адабиёти. – 2007. – №4. – Б.176.

³ Johann Wolfgang von Goethe. West – östlicher Divan. Frankfurt am Main. Insel Verlag. 1988 –S. 65

Mariannaga ham u erlik ayol bo'lgani uchun Zulayho ismini tanlagan. O'sha paytda Gyote 65 da, Marianna 30 yoshda bo'lishgan ⁴.

Sadriddin Salim Buxoriy yozishicha, tabiatan hissiyotli, zukko inson bo'lgan Gyotega shoirtabiat Marianna Villemer uni anglaydigan ilhombaxsh timsol rolini o'ynagan. Gyote uning qiyofasida nafosatli, kuyunchak, teran his-tuyg'uli, qisqasi, o'z ijodiy xayolotidagi zotni ko'ra bilgan. Marianna fon Villemer ham shoirlik salohiyatiga ega bo'lganligi uchun Hofiz g'azaliyotiga xos ohanglarni xuddi Gyotedek his etib, Gyote (Hotam)ga munosib, teng keladigan she'riy javoblar qaytara olgan.

“Taxallus” (“Beiname”) she'ri shoirning Hofizga: “Nega asl isming Muhammad Shamsiddin bo'lsa-da, eling senga Hofiz deb nom qo'ygan” (Mohamed Schemseddin, sage, Warum hat dein Volk, das here, Hafis dich genannt) degan savoli bilan boshlanadi. Unga javoban shoir deydi:

O'xshash bo'lsak biz, ne ajab, Hafis, drum, so will mir scheinen,
Zotan bizga o'xshashlik xos. Möcht ich dir nicht gerne weichen.
Ayo, Hofiz, shudir sabab Denn wenn wir wie andre meinen,
To'la monand bizning ixlos. Werden wir den andern gleichen.
Biz muqaddas kitoblarni Und so gleich ich dir vollkommen,
To'la yodlab bo'ldik Hofiz.⁵ Der ich unser heiligen Bücher.⁶

Sharqda, aniqrog'i, musulmon olamida Qur'oni Karim oyat va suralarini to'la yoddan bilgan pok qalbli, iymon-e'tiqodli, ixlosmand zotlarga sharaflil Hofiz nomi berilgan. Gyote ham Qur'oni Karim oyatu suralarini, hadislarni ixlos bilan imkon qadar o'rgangani, Ollohga iymon keltirib, ilohiy nurga intilgani uchun o'zini shunday insonlarga o'xshatib, Hofiz taxallusini qo'llashga jur'at etadi. Bu bilan yana u “o'lmasdan burun o'l”, “halok bo'l va qayta tiril” kabi so'fiyona g'oyalarga amal qilayotganini ham dalillashga uringan. Shoir Hofizga havasi va intilishini “Ki, faxru iftixorim sen, havasdur”⁷

⁴ Конради Карл Отто. И.Гёте. Жизнь и творчество. – Москва.: Радуга, 1987. – С.487.

⁵ Гёте Й.В. Борлиқда ҳаёт / Ғарбу Шарқ девони. Олмон тилидан Садриддин Салим Бухорий таржимаси. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010. – Б.27-28.

⁶ Johann Wolfgang von Goethe. West – östlicher Divan. Frankfurt am Main. Insel Verlag. 1988 –S. 22

⁷ Гёте Й.В. Беҳудудлик / Ғарбу Шарқ девони. Олмон тилидан Садриддин Салим Бухорий таржимаси. – Тошкент.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010. – Б.29.

misrasida ifodalay olgan. Shoirning bu fikrni keltirgan misralarini S.S.Buxoriy quyidagicha ifodalagan:

Mavtdan keyin boshlanadi boqiy umrga rohlar,
– Desa agar tashlanadi donishmandga gumrohlar.

Demoqchiki, “mavt – o‘lim” saodatli va ibratli mangu hayotning ibtidosi bo‘lib, ayniqsa, shoirning boqiy umri boshlanishidir.

G‘arb bilan Sharq orasida do‘stlik rishtalarini bog‘lashga yo‘naltirilgan yuqoridagi jihatlar tufayli Y.V.Gyotening “G‘arbu Sharq devoni” nafaqat nemis adabiyotida, balki butun Evropa adabiyotida evropasentirizm g‘oyalariga kuchli zarba berib, unda katta burilish yasadi. Negaki, “Mag‘ribu Mashriq” devoni ko‘p jihatdan Sharq va G‘arb an‘analarini, xususan, adabiy an‘analarini o‘zida uyg‘unlashtirgan asardir. Bu hatto uning nomlanishi va mundarijasidan ham bilinib turadi. Jumladan, asar mundarijasini “Mug‘anniynoma” (Moganni Nameh), “Hofiznoma” (Hafis Nameh), “Ishqnoma” (Uschk Nameh), “Tafriqnoma” (Tefkir Nameh), “Ranjnoma” (Rendsch Nameh), “Hikmatnoma” (Hikmet Nameh), “Temurnoma” (Timur Nameh), “Zulayhonoma” (Suleika Nameh), “Soqiynoma” (Saki Nameh), “Masalnoma” (Mathal Nameh), “Forsiynoma” (Parsi Nameh), “Xuldnoma” (Chuld Nameh) deb nomlangan o‘n ikki bob tashkil etadi.

Najmiddin Komilov yozishicha, buyuk Gyote qadimgi Yunoniston, Rumo ilmu fani bilan birga, Sharq madaniyati va adabiyoti yutuqlarini ham tashnalik bilan o‘zlashtirgan hamda asarlariga sharqona ruh va she‘riyat an‘analarini singdirib yuborgan. Haqiqatan ham, ushbu asar o‘zida shakl va mazmun jihatidan G‘arbu Sharq adabiy an‘analarini o‘zaro bog‘liqlikda mujassamlashtirgani bois shunday nom olgan. Uning ta‘biri bilan aytganda, Sharqu G‘arb ruhi mujassamlangan Gyotening “Devon”i ikki madaniyat qonidan paydo bo‘lgan farzanddir.⁸

Bizningcha, asarning nomlanishida ikki juftlik (G‘arbu Sharq) muhabbatini namoyon etuvchi ramziylik ham mavjud. Chunki devonda g‘arblik Gyotening sharqliklarga muhabbati yorqin sezilib turadi. Yana shoir Sharqda chin oshiqlik, vafodorlik va sadoqat timsoliga aylangan Layli va Majnun, Farhod va Shirin kabilarning

⁸ Комилов Н. Тафаккур карвонлари / Махсус муҳаррир: Р.Қўқор – Тошкент.: «Маънавият», 1999. – Б.14.

nomini alohida tilga olib, g'arbliklarni muhabbat bobida ulardan timsol olishga chorlaydi.

Devonda nafaqat qo'shiq, shoir ruhiyati haqida, balki odob-axloq mazmunidagi she'rlar ham katta o'rin egallagan. Ulardan biri "Qo'pollik va odob" deb nomlangan. Unda doim kamtar bo'lish haqida pand ilgari surilgan. Kibrilik qoralangan. "Borliqda hayot" she'rida vatanparvarlik ulug'langan. Bu she'rda "chang hidi" hamma joyda borligi, lekin Vatan changining o'zgachaligi, uning hidi hatto mushku anbardan ziyodaligi aytilgan:

Men Shimolda changdan bezor	Staub, den hab ich längst entbehret
Edim, lekin ne bo'ldi deng,	In dem stets umhüllten Norden,
Ostonangni changiga zor	Aber in dem heißen Süden
Bugun issiq Janubda men. ⁹	Ist er mir genugsam worden ¹⁰ .

Shoir o'ziga shoirlik baxtini in'om etgan "tilidan shakar tomar qamish qalam"iga ham madh aytadi. Uning har doim ravon bo'lishini istaydi.

Devonda umr va vaqtning o'tkinchiligini eslatuvchi misralarga ham keng o'rin ajratilgan. Ulardan birida vaqt shunday tavsiflanadi:

Vaqt – kushanda, u beshafqat,	Mit langen Gesichtern
Hammaga ham sanchar tig'. ¹¹	Zogen vorbei ¹² .

Xususan, devonning "Tafriqnoma" (Tefkir Nameh) bo'limida bu fikrlar yanada rivojlantirilib, shunday deyiladi:

Kerak emas zar-zevar,	Reiche froh den Pfennig hin,
Oltindan baxt qimmatdir.	Häufe nicht ein Goldvermächtnis,
O'tgan o'tdi, ey bexabar,	Eile, freudig vorzuziehn
Angla, dam g'animatdir! ¹³	Gegenwart vor dem Gedächtnis ¹⁴ .

Yana shu qismda kim takabbur bo'lsa, do'st bo'la olmasligi, kim yovuz bo'lsa, mardi xolis bo'lmasligi, kim hasadgo'y – hayosiz, kim firibgar – e'tiqodsiz bo'lishligi eslatib o'tilgan.

Devonda halol va o'ktam yashashga da'vat etuvchi, o'g'ri va kazzoblar xor bo'lishini eslatuvchi, fuqarolik pozitsiyasini himoyalovchi misralar ham uchrab turadi. Shoirning bu boradagi fikricha:

⁹ Гёте Й.В. Борлиқда ҳаёт / Ғарбу Шарқ девони. – Б.25.

¹⁰ J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - S 19.

¹¹ Гёте Й.В. Офат / Ғарбу Шарқ девони. – Б.38.

¹² J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - S 39.

¹³ Гёте Й.В. Тафриқнома. Беш хислат / Ғарбу Шарқ девони. – Б.41-42.

¹⁴ J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - S 47.

Davlatga sodiq ersang, bas. Wenn du nützlich und gelassen
Hamma seni sevib qolgay.¹⁵ So dem Staate treu geblieben,
Wisse! niemand wird dich hassen,
Und dich werden viele lieben ¹⁶.

Ma'lumki, islom dini hamisha ayollarga mushfiq, mehribon bo'lishga chorlaydi. Ular Olloh tomonidan erkakning egri qovurg'asidan bino etilgani, shuning uchun nozikligidan shikastni ko'tara olmasligi afsonalar orqali bayon etiladi. Devonning "Masalnoma" qismidagi "Marhabo" she'ri boshlanishida shu afsonaga ishora qiluvchi quyidagi misralar o'rin olgan.

Odam Áto jannatul ma'vo Bei Mondeschein im Paradeis
Ichra uxlar edi bemalol. Fand Jehova im Schlafe tief,
Yaratdi-yu Havoni Xudo Adam versunken, legte leis
Va bag'riga qo'ydi jon misol.¹⁷ Zur Seit ein Evchen, das auch
entschlief.¹⁸

Shoirning quyidagi misralari uning islom diniga e'tiqodi va hurmatini yana bir karra oshkor etadi:

Nodon har hodisani o‘zicha sharhlashga shay,
Har hodisa sababin bilgum, degan avom-da!
Allohga itoatdur Islom degan so‘z asli,
Islomda yashab hamma, o‘lajakmiz Islomda.¹⁹

Närrisch, daß jeder in seinem Falle,
Seine besondere Meinung preist!
Wenn Islam Gott ergeben heißt,
In Islam leben und sterben wir alle ²⁰.

Quyidagi she'riy misralarda islomning nasroniylar dinidan ustun qo'yilayotgani yorqin seziladi:

Nasroniylar qiyomatgacha Aniq soʻzni bilmay oʻtarlar. ²¹	Doch damit können sich die Christen Bis zu dem Jüngsten Tage fristen ²² .
--	---

¹⁵ Гёте Й.В. Тафриқнома. Беш хислат / Ғарбу Шарқ девони. – Б.43.

¹⁶ J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - S 50.

¹⁷ Гёте Й.В. Масалнома. Мархабо / Ғарбу Шарқ девони. – Б.97.

¹⁸ J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - S 156.

¹⁹ Гёте Й.В. Ҳикматнома / Ғарбу Шарк девони. – Б.64.

²⁰ J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - S 82

²¹ Гёте Й.В. Масалнома / Ғарбу Шарк девони. – Б.96-97.

²² J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - S 156.

Yoki:

Bid'at erur poplarning so'zi,
Yo'ldan urar har nafas.

Adashganni manzilga aslo
Egri yo'l hech eltolmas.²³

Denen das Wesen, wie du bist,
Im stillen ein ewiger Vorwurf ist?

Daß sie sich in großen Tagen
Sollten bescheidenlich erweisen ²⁴.

Gyote yana "Shuhrat aravasi – o'tkinchi savdo" (Der Ehren anerkannte Zier, das Loben), "Hayot g'oz o'yinga mengzar" (Das Leben ist ein Gänsepiel), "Hayot asli bemaza hazil ekan" (Das Leben ist ein schlechter Spass)²⁵ kabi misralari orqali kimdir hayotdan baxt topsa, kimningdir chekiga baxtsizlik tushishi mumkinligini, lekin baribir u olg'a qadam tashlashni talab etishini qayd etadi. Shoir hayotning asl mohiyatini quyidagicha tushuntirishga urinadi:

Mudom savob ish aylagil Denn er lobt wohl das Geringe,

Eng oxirda bor imtihon... Schilt auch, wo er sollte loben;

Ranj cheksang ham savob ish et, Aber bleibst du guter Dinge,

Bo'lmagin hech sen ozurda.²⁶ Wird er dich zuletzt erproben ²⁷.

Devonda Firdavsiy, Jaloliddin Rumiy, Zulayho tillaridan aytilgan to'rtliklarda Dunyo va sevgining mohiyati haqidagi falsafiy fikrlar ilgari surilgan.

Shoirning quyidagi misralarida dunyo xalqlarini birdamlik va ahillikka, hamjihatlikka da'vat etish g'oyasi ustuvordir:

Xalqlar esa nafratlanib Und wo sich die Völker trennen

Bir-birini etar badnom. Gegenseitig im Verachten,

Bilmaslarki maqsad birdir Keins von beiden wird bekennen,

Birdir ko'zlangan tomon.²⁸ Daß sie nach demselben trachten ²⁹.

Gyote barcha xalqlarni do'stona yashashga, Evropada, jumladan Germaniyada o'z davrida hukmron bo'lgan irqchilik, tor millatchilikning xavf-xataridan ogoh bo'lishga chaqiradi.

Gyote aqli noqis, kaltabin, axmoq kishilarning shuhratparastlik qilib, donolarni hamisha ezishidan nafratlanadi. Lekin dono Hofiz va Ulrix Huttenning o'z dushmanlarini oldindan bilishganiga qoyil

²³ Гёте Й.В. Ҳикматнома / Фарбу Шарқ девони. – Б.61.

²⁴ J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - S 76.

²⁵ Ж J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - . Tefkir Nameh – С 97.

²⁶ Гёте Й.В. Тафриқнома. Беш хислат / Фарбу Шарқ девони. – Б.46.

²⁷ J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - S 54.

²⁸ Гёте Й.В. Ранжнома / Фарбу Шарқ девони. – Б.50.

²⁹ J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - S. 61

qoladi. Johillikka duch kelganda, sukut saqlash eng to'g'ri yo'l ekanini, o'z-o'zini maqtash asli xatoligini maslahat beradi.

Gyote Sharq va G'arb munosabati va ayni damda, ularga o'z munosabatini yoritishga urinar ekan, ko'pincha ularni bir-biriga qiyoslashga ham uringan:

E'tirof et, ekan ulkanroq	Gesteht's die Dichter des Orients
Sharq shoiri g'arblikdan, biroq	Sind größer als wir des Okzidents..
Teng ekanmiz bir hisda faqat	Worin wir sie aber völlig erreichen,
Bir xil ekan bizdagi nafrat ³⁰ .	Das ist im Haß auf unsresgleichen ³¹ .

Ushbu parcha S.S.Buxoriy tomonidan o'zbek tiliga o'girilib, dastlab "O'qituvchilar gazetasi" (1989 yil 9 dekabr sonida)da e'lon qingan. Bu esa muallifning devon tarjimai ustida uzoq yillar, bosqichma-bosqich ish olib borganini dalillaydi.

Sharq shoirlari she'riyatida tilni tiyish odobi talqiniga alohida e'tibor qaratilgani ma'lum. Gyotening quyidagi misralari ularga hamohangligi bilan e'tiborlidir:

Ofat yo'q jim turgan mahali,	Wer schweigt, hat wenig zu sorgen,
Tilidandir har kim ajali. ³²	Der Mensch bleibt unter der Zunge

verborgen³³.

Devonning "Temurnoma" qismida "Zulayhoga" qaratilgan she'rlar mavjud. Unda Temur taxti yer yuzidan qulatolmay o'tgan minglab jonlar haqida so'z yuritilgan. Shundan so'ng maxsus "Zulayhonoma" qismiga o'rin berilgan. U shoirning sevikli ayoli Mariannaga qaratilgan "Taklif" ("Einladung") nomli she'r bilan boshlanadi. Unda dastlab, Zulayho nega Yusufga mahliyo bo'lganining sababi hamda shoir nima uchun sevgilisini Zulayho deb qabul qilgani va o'ziga Hotam taxallusini olganiga izoh berib o'tadi. Lekin o'zining Hotamtoy singari saxiyligini she'rlari bilan isbotlashini aytadi. Mol in'om etishga qashshoqligi yo'l bermasligini ta'kidlaydi. Shundan so'ng Zulayho va Hotamning ishqiy dialoglari keltiriladi. Hotam hatto "Layliyu Majnun tirilsa, sevmolni mendan o'rganardi" deya, o'z sevgisining kuchini mubolag'alashtirib bayon etadi.

Ma'lumki, Zulayhoning sevgilisi Yusuf tushlar ta'burchisi, bashoratchi sifatida nom qozongan. Bunda ham Zulayho Hotamga o'z

³⁰ Гёте Й.В. Хикматнома / Фарбу Шарқ девони. – Б.60.

³¹ J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - S. 77

³² Гёте Й.В. Хикматнома / Фарбу Шарқ девони. – Б.63.

³³ J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - S. 81

tushi bilan murojaat qiladi. Bu bilan Hotamni Yusuf darajasida ko‘rgani ayonlashadi. Zulayho tushida shiddat bilan suzayotgan qayiqni, Hotam yuborgan sovg‘a – oltin uzukni, ammo ular Frot ichra yo‘qolganini ko‘rganini aytadi. Tushni ta’birlashda esa uning qachon ko‘rilgani muhim hisoblanadi. Shuni inobatga olib, Zulayho tushni tunda, ko‘k qizarib kelgan onda ko‘rganligini alohida ta’kidlab o‘tadi. Hotam esa uzukning suvga tushishi xayrli ekanini ta’birlaydi.

Shu qismdagi “Gingo Biloba” she’rida Mashriqdan, aniqrog‘i, Sharqning kunchiqar mamlakati Yaponiyadan Germaniyaga olib kelingan bargi qo‘shaloq, ya’ni bargi ikki bo‘lakka bo‘lingan sirli bir daraxt obrazi vositasida o‘zining bir odam bo‘la turib, xuddi ikki odamday yashashini bildirgan.

Devonning bir bo‘limi “Forsiynoma” (Parsi Nameh) deb nomlangan. Unda keksa otashparast vasiyatiga ko‘ra oftob (quyosh)ni, nurni, otashni sevish zarurligi, chunki ular ilohiy qudratni o‘zida namoyon etishi, hamma yoqni pokiza (toza) qilishi, hayvon go’shti va meva sharbatini olov mazali aylashi, quyosh va olov – asli mo‘jiza ekani bildiriladi. Ular o‘limni quyosh bilan qovushish deb anglashadi. Lekin suv olovga zid esa-da, ariqdagi suvni mudom harom etmasdan pok tutish kerakligi uqtiriladi. Buning sababi va oqibati shunday izohlanadi:

Qayda yeru suv emas iflos,
Quyosh nuri unda beqiyos.

Habt ihr Erd und Wasser so im Reinen,
Wird die Sonne gern durch Lüfte
scheinen,

Qayda mehnat sharaf bo‘lsa, bas,

Wo sie, ihrer würdig
aufgenommen,

Unda hayot boqiy; muqaddas...³⁴ Leben wirkt, dem Leben Heil und
Frommen ³⁵.

Yana odam quyosh nurini emgan yerni ardoqlasa, tok ham buni sezib, ko‘rkam bo‘lib uzum solishi, uzumdan esa may olinishi, kim bu maydan ichsa, hislari uyg‘onishi aytiladi.

Devonning so‘nggidan “Xuldnoma” (Chuld Nameh) bo‘limi joy olgan. Unda jannatiy to‘rt ayolning nomi sanab o‘tilgan. Bular Payg‘ambar Yusufni sevgan Zulayho, payg‘ambar Isoning onasi Bibi

³⁴ Гёте Й.В. Форсийнома / Фарбу Шарк девони. – Б.99-100.

³⁵ J.W.Goethe. West-östlicher Divan. - S. 160

Maryam, Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.)ning rafiqasi Xadichai Kubaro hamda qizi Fotimadir.

Shu qismda e‘zozlanib, joyi jannatdan belgilangan to‘rt hayvon: Iso Payg‘ambarning ulovi, ajib xislatli eshagi, bo‘ri, Ashobi Kahfning vafodor iti, Muhammad Rasululloh siypalagani uchun Abu Hurayraning mushugi to‘g‘risida gapirilgan. Ushbu bobda yana Ashobi Kahf, ya‘ni etti uyqudagilar haqidagi afsona syujeti yoritib berilgan. Unda aytilishicha, bir sulton “Xudoman!” deb da‘vo qilganligi uchun sevgan olti o‘g‘li saroyini tark etib, g‘orga borishadi. Ularga bir yarador it ham qo‘shiladi. Buni bilgan shoh g‘or og‘zini berkitib tashlashga farmon beribdi. G‘orni g‘ishtu ganj bilan tezda berkitibdilar. Shunda Xudo g‘or ichida qolganlarga mangu uyqu beribdi va bir farishtaga ulardan doimiy xabardor bo‘lib turishni buyuribdi. Vujudlari toza tursin uchun quyosh doim nur sochsin deb, g‘orni teshik etib qo‘yibdi. Shu teshikdan nur bilan birga toza havo ham kirib turibdi. Vaqt o‘tgan sayin itning yaralari tuzalibdi. Yil ketidan yillar o‘tib, sulton qurdirgan devor qulabdi va g‘ordagilar uyg‘onibdi. Ular orasidan Tamlixo oziq-ovqat olib kelish uchun shaharga boribdi. U borgan shahar necha yildan beri Iso alayhissalomga qavm hisoblanishidan Tamlixo bexabar edi. Yigit non olib, nonvoyga cho‘ntagidagi oltin pullardan uzatar ekan, nonvoy uni Daqqiyunus xazinasini o‘margan o‘g‘ri gumon qilib, ayuhannos soladi. Yigitdan xazinaning yarmini so‘rab, janjal ko‘taradi. Bu xabar shohgacha etib boradi. Shoh oldida Tamlixo o‘zining kimligini isbot etadi. Buning uchun u o‘zi qurgan uyni dalil keltiradi. Uning ustuni tagida yashirgan pullari borligini aytadi. Haqiqatan, uning gapi rost bo‘lib chiqadi. Avlodlari yig‘ilishadi. Hamma Bu Tamlixo – katta bobo qanday yosh holicha qolganiga hayron bo‘lishadi. So‘ng Tamlixo g‘ordagi do‘stlaridan xabar olmoq uchun ketadi. Sulton u xalq unga ergashadi. Lekin Tamlixo g‘oyib bo‘lib, g‘ordan qaytib chiqmaydi. Undan na iz qoladi, na bir ovoz. G‘or eshigi ham mahkamlanadi. Olloh buyrug‘i bilan hazrati Jabroil ularning barchasini jannatga olib borib qo‘yadi.

Aytish kerakki, Gyote “G‘arbu Sharq devoni”ni ko‘proq Hofiz she‘riyati ta‘sirida yaratgan. U Hofiz devonini Hammer fon Purgshtal (Hammer von Purgstal) tarjimasida o‘qib-o‘rganib, unga qattiq ixlos qo‘yib, juda ta‘sirlanganidan o‘zini “Sheroz bulbulining muridi”, deya

e'lon qiladi. Mazkur tarjima Gyote “G‘arbu Sharq devoni”ning yaratilishiga asosiy zamin bo‘lgan.

Gyoteni Hofizning ishqiy, oshiqona g‘azallari butunlay mahliyo aylab qo‘yadi. Gyote Hofiz she‘riyati orqali butun Sharqqa beqiyos muhabbat bog‘laydi. Sharqqa intiladi. Xayolan unga hijrat qiladi (ko‘chadi).

Ma‘lumki, Hofiz g‘azaliyotiga singdirilgan asosiy g‘oya – ishq-muhabbat edi. Insonning butun borlig‘ini egallab, uni o‘zini unutish darajasiga olib chiquvchi bu oliy tuyg‘u hamisha mumtoz she‘riyatning o‘zak g‘oyasi va motivini tashkil qilgan.

Gyote Nizomiy Ganjaviyning “Xamsa”si tarkibini tashkil qilgan “Maxzanul asror”, “Xusrav va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Yetti go‘zal”, “Iskandarnoma” nomli dostonlariga ham alohida e‘tibor qaratgan va ulardagi umuminsoniy axloqiy g‘oyalardan foydalangan. Ular haqida Hammer orqali ma‘lumotga ega bo‘lgan.

O‘zbekistonda Gyote haqidagi ilk maqolalar XX asrning 30-yillarida nashr etilgan bo‘lsa, asarlari tarjimalari faqat 50-yillarda paydo bo‘ldi. Jumladan, 1957 yilda Gyote vafotining 125 yilligi munosabati bilan “O‘zbekiston madaniyati” gazetasida shoir va tarjimon Maqsud Shayxzodaning “I.V.Gyote” maqolasi e‘lon qilindi. Unda Gyote hayoti va ijodi, asarlarining ahamiyati va dolzarbligi xususida so‘z yuritilgan. O‘quvchilarga Gyote shoir, nosir, dramaturg sifatida tanishtirilgan. Shu bilan birga, Gyotening mashhur “G‘arbu Sharq devoni” turkumidagi “Hijrat” she‘rining M.Shayxzoda amalga oshirgan ilk tarjimasi ham bosilgan. Keyinchalik M.Shayxzoda “Faust” tarjimasida ham o‘z mahoratini sinab ko‘rdi. Shu tariqa M.Shayxzoda o‘zbek adabiyotshunosligida gyoteshunoslikka asos soldi. O‘zbek gyoteshunosligi yildan-yilga rivojlanib bordi.

O‘zbek gyoteshunoslaridan S.V.To‘rayevning “Iogann Volfgang Gyote” monografiyasida Faust haqidagi afsona bayoni keltirilgan. Akademik V.Zohidov “Jahon badiiyati zarvaraqlari” nomli tadqiqotida Gyote asarlarini alohida tahlilga tortib, Gyote ijodini yuksak baholagan, uning “Faust” asari ustida alohida to‘xtalib o‘tgan.

Tarjimashunos olim Poshali Usmon o‘g‘li “Faust” tragediyasining ozarbayjon, qozoq va ruscha variantlarini qiyosiy o‘rganib, uning asl nusxadan yasalgan birinchi o‘zbek filologik tarjimasini amalga oshirdi.

Nemis asarlari tarjimasini bo'yicha mutaxassis A.Allaberganov Gyotening "Faust" tragediyasining o'zbekcha varianti asosida she'riy tarjimada asl nusxaning mazmun va shakl birligida muvofiqlashtirilishini maxsus tekshirdi.

Adabiyotshunos Sh.Karimovning "Dillardan dillarga" asarida ham Gyote ijodi, ko'proq uning "Faust" tragediyasi xususida fikr yuritilgan.

S.B. Yoqubovning "Adabiyotlarning o'zaro ta'siri va o'zaro boyib borishi muammosi (1960-1975 yillarda O'zbekiston va GDR o'rtasidagi adabiy aloqalar materiallari asosida)" mavzusidagi dissertatsiya ishida Gyote asarlariga alohida munosabat ko'rsatilgan, biroq unda shoir asarlarining sarlavhalari buzib ko'rsatilgani, jumladan, "G'arbu Sharq devoni" nomi "Gyotening janubi-g'arbiy devoni" nomi bilan keltirilgani S.Jabborov tomonidan aniqlanib, o'rinli tanqid qilingan. S.Jabborov ushbu tadqiqotda bu borada yana boshqa kamchiliklar ham borligini ko'rsatib bergan³⁶.

Gyotening "Yosh Verterning iztiroblari" romanining o'zbek tiliga tarjimasini o'zbek adabiyotshunosligida gyoteshunoslikda yangi sahifaning ochilishiga olib keldi. Uni Sh.Karimov, U.Satimov, M.Abduraxmonov kabi adabiyotshunos va tarjimon olimlar iliq kutib oldilar.

O'zbek adabiyotshunosligida gyoteshunoslikning shakllanishi va nazariy taraqqiyotiga salmoqli ulush qo'shgan olimlardan biri G'.Salomovdir. Bu tarjimashunos olimning 1974 yil "Guliston" jurnalining 8-sonida e'lon qilgan "Hofiz va Gyote" nomli maqolasida Hofiz Sheroziy va Gyote ijodining o'zaro o'xshash va mushtarak qirralari, Gyotening Sharq she'riyatiga munosabati alohida ta'kidlangan.

A.Saidov fikricha, shoir yashagan davrda, G'arbda ijtimoiy-davlat tuzumi tanazzulga yuz tutayotgan bir sharoitda, o'zi nafas olayotgan muhitda ma'naviy tirgak bo'lguli biron narsa topolmagan Gyote xayolan Sharqqa "hijrat" qiladi. Sharq she'riyatidan ilhom oladi va "G'arbu Sharq devoni"ni yozish bilan mashg'ul bo'ladi.³⁷

³⁶ Джаббаров Салим. Гёте и его "Западно-восточный диван". Монография. – Самарканд, - 2015. – С.123.

³⁷ Акмал Саидов. "Шарққа хижрат ерур вожиб...". – "Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетаси. – 2009 йил. – 31-сон.

Xullas, buyuk nemis shoiri o'zi va xalqi uchun Sharqni yangi dunyoning kashfiyoti sifatida talqin qildi. U orqali o'z badiiy uslubini yangiladi. Shoir devonida g'arb va sharq, nemis va arab-fors she'riyati an'analari o'ziga xos sintezlashtirilgan.

IKKINCHI JAHON URISHI DAVRIDA NEMIS ADABIYOTI

Birinchi va Ikkinchi jahon urushlari nemis adabiyoti tarixida katta burilish yasadi. Birinchi jahon urushi xalq boshiga og'ir kulfatlar soldi. Urush tarixda o'chmas iz qoldirdi. Birinchi jahon urushining tugashi Germaniya imperiyasining tugashini anglatardi. Birinchi jahon urushi tugashi va milliy sotsialistlar tomonidan hokimiyatni qo'lga kiritilishi o'rtasidagi bu davr har jihatdan voqealarga boy davr edi. Bu davrda nemis adabiyotining eng muhim asarlari yaratilgan. Muhim siyosiy voqealar ikkala jahon urushining boshlanishiga sabab bo'ldi. Har ikki jahon urushi ham yozuvchilar uchun katta ilhom manbai bo'lib, ular o'z asarlariga urush davrida boshidan kechirgan va dahshatlarni yoritib berishdi. Erix Mariya Remark, Tomas Mann, Arnold Tswayg yoki Ernest Yunger, Wolfgang Borxert, Haynrix Byoll kabi mualliflar Ikkinchi jahon urushidagi urush voqeligini ifodalab berishdi. Erix Mariya Remarkning "G'arbda hech qanday yangilik yo'q" romanlari, Lyudvig Rennning "Urush", Arnold Tsvaygning "Serjant Grisha ustidan tortishuvi" va Wolfgang Borxertning uchta qissasi shular jumlasidandir. Asosiy mavzu - urush haqida va urushga qarshi adabiyot.

Veymar Respublikasi adabiyoti XX asrning boshlarida Germaniyaning taraqqiy etib borayotgan ustunligi bilan Yevropa davlatlari o'rtasidagi teng kuchlar muvozanati buzildi. Yevropaning muhim davlatlari o'zlarining mustamlakachilik siyosati bilan dunyoning eng katta hududlariga ta'sir o'tkazdilar. 1914-yil 28-iyunda Sarayevoda avstriyalik taxt vorisi Frans Ferdinand d'Estening serb millatchilari tomonidan o'ldirilishi urushning boshlanishiga tashqi sabab bo'ldi. Bir oy o'tgach, AvstriyaVengriya Serbiyaga urush e'lon qildi. Keyin Germaniya Rossiya va Frantsiyaga urush e'lon qildi. Urush boshidanoq Fransiya va Rossiyaga qarshi ikki frontdagi jang edi. G'arbda nemis qo'shinlari Belgiya va Flandriya orqali Frantsiyaga

kirib borishdi. Sharqda rus qo'shinlarining hujumi qaytarildi. Keyinchalik uzoq, yashirin urush rivojlandi. Turkiya Uchlik ittifoqi, Italiya esa Antanta tomonida urushga kirganida 1915-yilda yangi jabhalar vujudga keldi. Xuddi shu-yili Bolgariya Uch ittifoqqa qo'shildi va 1916-yilda Ruminiya Antantaga qo'shildi. Urush Bolqondan boshlandi. 1915-yilda Germaniya armiyasi qo'mondonligi zaharli gazdan ommaviy foydalanishni boshladi. Nemis suv osti kemalari dushman va neytral savdo kemalarini cho'ktirishdi. 1917-yil uchta muhim voqea bilan urushning burilish nuqtasini keltirdi. 25-fevral kuni Peterburgda umumiy ish tashlash e'lon qilindi. Hukumat ag'darildi, inqilob g'alaba qozondi. 1917-yil aprel oyida g'arbiy davlatlarni qurol-yarog' bilan ta'minlab kelgan AQSh Germaniyaga urush e'lon qildi. Oktyabr inqilobi 6 g'alabasidan keyin kommunistik Rossiya bilan Brest-Litovsk tinchlik shartnomasi imzolandi (1918-yil 3 mart). Shartnoma Germaniya qo'shinlarini G'arb uchun ozod qildi. Shunga qaramay, Germaniya Amerika prezidenti Vilsonning demokratiya, birlik va xalqlar erkinligi tamoyiliga aylantirilgan va Millatlar Ligasida hamkorlikka chaqirilgan tinchlik taklifiga javob berishga majbur bo'ldi. Hatto sulh shartlari bo'yicha muzokaralar paytida ham Germaniyaning yirik shaharlarida tartibsizliklar boshlandi. Kayzer Vilgelm II taxtdan voz kechishga majbur bo'ldi. 1918-yil 9-noyabrda Germaniyada Respublika e'lon qilindi. Ushbu qiyin vaziyatda mas'uliyatni keyinchalik Reyx Prezidenti bo'lgan Fridrix Ebert (SPD) o'z zimmasiga oldi. 1918-yil 11-noyabrda Kompen o'rmonida sulh va 1919-yil 28-iyunda Versaldagi Ko'zgular zalida Versal shartnomasi imzolandi. Germaniya o'zining mustamlaka mulkini yo'qotdi. Aholining o'ndan bir qismiga ega bo'lgan yer maydonining sakkizdan bir qismini yo'qotdi va ittifoqchilarga urush zarari uchun katta tovon to'lashiga to'g'ri keldi. Respublika Germaniyada bir kechada joriy qilingan edi. Bu inqilob natijasi emas, balki tashqaridan turtki edi. Chunki urush muxoliflari Imperator Germaniyasining eski hukmdorlari bilan tinchlik muzokaralarini boshlashdan bosh tortdilar. 1919-yil 19-yanvarda birinchi Respublika saylovlari bo'lib o'tdi. Unda ayollarga birinchi marta ovoz berish huquqi berildi. Berlinda Milliy Assambleyaga saylovlar oldidan keskin inqilobiy muhit hukm surgan holda, yangi saylangan qonun chiqaruvchi organ birinchi bo'lib Veymarda yig'ildi. Shuning uchun Germaniya tarixidagi bu davr norasmiy ravishda Veymar Respublikasi

deb nomlandi. Veymarda yangi Konstitutsiya ishlab chiqildi. U muhim demokratik huquqlarni ta'minladi va monarxistik konstitutsiyadan aniq ilgarilab ketdi. Veymar Respublikasi siyosiy va iqtisodiy inqirozlarga boyligicha qoldi. Xorijiy ssudalar, xususan, Amerika moliya kapitali yordamida 7 nisbatan barqarorlashuv amalga oshirildi. Germaniya reparatsiya to'lovlarini ushlab tura olmagan uchun Rur hududi bir necha yil davomida frantsuz qo'shinlari tomonidan ishg'ol qilindi. 1929-yilgi jahon iqtisodiy inqirozi ishsizlikning katta o'sishiga olib keldi. Tashqi siyosat Millatlar Ligasiga qo'shilish orqali mag'lubiyatga uchragan Germaniya uchun siyosiy tenglikni tikladi. Veymar Respublikasining tanazzulga uchrashi 1929-yildagi iqtisodiy inqiroz bilan boshlandi. Reyxstagda endi boshqaruvchi ko'pchilik yo'q edi. Shu paytgacha ahamiyatsiz bo'lgan Milliy-sotsialistik harakat 1930-yildan boshlab chegaralarni buzib o'tish bilan ahamiyat kasb etdi va 1932-yilda eng kuchli partiyaga aylandi. Gitlarning kansler etib saylanishi Veymar Respublikasining mutlaq tugashini belgilab berdi. Bu davr adabiyoti Birinchi jahon urushi, Germaniya imperiyasining tugatilishi, Noyabr inqilobi, inflyatsiya, Gitler zarbasi, global iqtisodiy inqiroz, MSNIP-Milliy-sotsialistik nemis ishchilar partiyasi (NSDAP - Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) va milliy sotsializmning yuksalishi kabi siyosiy voqealar bilan shakllandi. Imperiyadan respublikaga inqirozli o'tish davri ekspressionizm nihoyasiga yetayotgan davr edi. Adabiy jamoatchilikning diqqat markazida "Yangi moddiylik" (1920-1930) edi. „Yangi moddiylik“ atamasi 1920-yillardagi rassomchilik va adabiyot uchun uslub belgisidir. „Yangi moddiylik“ mualliflari ijtimoiy va iqtisodiy voqelikning ob'ektiv tasviriga ahamiyat berishdi. „Yangi moddiylik“ mualliflari uchun nasr mos janr edi. Tez-tez ishlatiladigan adabiy shakllar hisobotlar, hujjatli filmlar, faktik hisobotlar va romanlar edi. Birinchi jahon urushidan keyingi davr bir qancha romanlarda tasvirlangan. Urush tasviri muhim rol o'ynadi. Bu davrda romanlarning markaziy mavzulari katta shahar, texnika, sanoat va iqtisod, mehnat va ishsizlik hamda kundalik hayot edi. 1920-yillarning o'rtalaridan adabiyot gullab-yashnadi. Bu davrda urush va urushgacha bo'lgan ekspressionizm asta-sekin o'z ahamiyatini yo'qotdi. 8 Kengroq auditoriyani o'ziga jalb qilmoqchi bo'lgan yozuvchilar tushunarliroq tilda ijod qila boshladilar va voqelikni

realroq ko'rsata boshladilar. Eng muhim mavzular birinchi navbatda Birinchi jahon urushi dahshatlari, tarixiy mavzular, ijtimoiy muammolar yoki jahon iqtisodiy inqirozi edi. Birinchi jahon urushi Veymar Respublikasi yozuvchilariga katta ta'sir ko'rsatdi. Veymar Respublikasining tarixi uch bosqichga bo'lingan: 1.Inqiroz-yillari (1919-1923) 2.Yigirmanchi-yillar (1924-1928) 3.Buyuk depressiya va tanazzul (1929-1930) 1909-yilda Nemis Yozuvchilarni Himoya Assotsiatsiyasi tuzildi va uning a'zolariga davlat aralashuvidan huquqiy himoya berildi. PENklub 1921-yilda tashkil etilgan. Bu klub dunyo tinchligi va irqchilikka qarshi kurash olib boradi. Senzura va so'z erkinligi faqat qog'ozda da'vo qilingan, ammo senzurasiz nashr kitoblarni taqiqlashga olib keldi. Nemis Yozuvchilarni Himoya Assotsiatsiyasi keyinchalik huquqiy ishonchni kafolatlay olmadi. Bu davrning eng mashhur adiblari birinchi navbatda Lyudvig Renn, Erix Mariya Remark, Tomas Mann, Herman Hesse va boshqalar edi.

URUSHGA QARSHI ADABIYOTLAR

Urushga qarshi adabiyotlar ko'plab nemis askarlarining urush tajribalari to'g'ri tasvirlangan adabiyotdir. Bu yangi adabiy oqim nemis adabiyotida XX-asrning 20-yillari oxirida o'zini namoyon qila boshladi. Bu adabiy oqimning asarlari qahramonlik haqida emas, balki frontdagi kundalik hayotning real, ba'zan hatto naturalistik tasvirlari haqidadir. Bu adabiy yo'nalishdagi ayrim asarlarda urushning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sabablari va asl sharoitlari ham tilga olinadi.

Bir nechta adabiy janrlar Veymar respublikasi kayfiyatini barcha qarama-qarshiliklarida urush romanlari va urushga qarshi romanlar kabi yorqin va shiddatli aks ettiradi. Germaniyada urushga qarshi adabiyotning eng muhim yozuvchilari qatorida Erix Mariya Remark, Arnold Zweig va Lyudvig Renn bor. Ularning asarlari, birinchi navbatda, avtobiografik romanlar bo'lib, mualliflari urushni o'zlari boshdan kechirgan (Remark, Renn). Ular individual nuqtai nazarlar va umumiy bayonotlar o'rtasida sub'ektiv va ob'ektiv haqiqiylikni birlashtirishga intiladi. Birinchi jahon urushiga bag'ishlangan ko'plab romanlar bir vaqtning o'zida, asosan 1927-1930-yillarda, Veymar Respublikasining nisbiy barqarorlashuv bosqichidan uning inqirozi va oxirigacha bo'lgan burilish nuqtasi tobora aniq bo'lib borayotgan bir

paytda paydo bo'ladi. Iqtisodiy inqirozdan tashqari, respublikaning tugatilishidan darak beruvchi bir qator siyosiy voqealar ham bor edi: Adolf Gitlarning Berlindagi sport saroyida nutqini taqiqlash muddati tugagandan so'ng (1929), oxirgi Veymar koalitsiyasidan so'ng, SSSRning tashkil topishi. Milliy sotsialistlarning rivojlanishini qo'llabquvvatlagan kansler Bryuning inqiroz hukumati, NSDAP Reyxstag saylovlarida (1930) 6,4 million ovozga ko'tarildi. Ushbu mavzuda urush va urushga qarshi romanlar Veymar Respublikasining zamonaviy tarixiy topilmasi qisqacha ko'rinadigan davrning ma'rifiy yulduz turkumiga olib keladi. Bu avvalambor Erix Mariya Remarkning "G'arbda yangilik yo'q", Lyudvig Rennning "Urush", Arnold Tsvaygning "Serjant Grisha haqidagi bahs", Edlef Kyoppenning "Armiya hisoboti" nomli romanlariga tegishli. Biroq, Ikkinchi jahon urushidagi eng muhim va ayni paytda eng samarali, "jangni ichki tajriba sifatida" tasvirlaydigan va keyingi ko'plab romanlar uchun namuna bo'ladigan roman Ernst Yungerning "Po'latmomaqaldiroq" romanidir. Eng muvaffaqiyatli romanlardan biri Erix Mariya 10 Remarkning "G'arbda hech qanday yangilik yo'q" romanidir. Shu bilan birga, bu roman Veymar Respublikasining eng katta kitob muvaffaqiyatlaridan biriga aylandi. Urushga qarshi romanlarning aksariyati bilvosita Birinchi jahon urushidan keyingi davrni, Veymar respublikasi davrini har doim yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yangi urush haqida ogohlantirish orqali ikki urush davri sifatida belgilaydi. Ular nafaqat Birinchi jahon urushi romanlari va shu nuqtai nazardan faqat yaqin o'tmishni va Veymar Respublikasining hozirgi kunga ta'sir ko'rsatadigan tarixdan oldingi davrini tasvirlashga harakat qiladigan asarlardir. Aksincha, ular hozirgi paytdan tashqariga ham ishora qiladilar. O'tmishni, dahshatlarni va hozirgina o'tgan urushning ichki vayronagarchiliklarini shakllantirish orqali ular, hech bo'lmaganda, yangi urush xavfini oldindan aytib berishadi. Milliy sotsializm va Ikkinchi jahon urushi O'zidan oldingi Italiya va keyinroq Ispaniya singari Germaniya ham milliy-inqilobiy harakatning ta'sir doirasiga tushib qoldi. Adolf Gitler hokimiyatni qo'lga kiritgach, siyosat milliy sotsialistlar qo'lga o'tdi. 1933-yilning 30-yanvarida Gitler ancha tayyorgarlikdan so'ng Reyxning o'sha paytdagi prezidenti Pol fon Hindenburg tomonidan Kansler etib tayinlandi. Milliy sotsialistlar birinchi marta 1923-yilda Myunxen bo'ylab targ'ibot marshini olib

borganlarida omma oldida chiqishdi. Gitler qamoq jazosiga hukm qilingan va shu vaqt ichida „Mening kurashim“ („Mein Kampf“) kitobini yozgan. Hatto u kansler etib tayinlanganida ham, Gitler NSDAPga mutlaq ko'pchilikni ovoz berish uchun yangi saylovlar o'tkazishga harakat qildi. Jozef Gebbels tomonidan boshqariladigan tashviqoti yordamida u partiya uchun barcha ovozlarning 44 foizini oldi. 1933-yil mart oyida Gitler unga konstitutsiyani o'zgartirish huquqini bergan „Faollashtirish to'g'risidagi qonun“ ("Enabling Act")ni qabul qildi. Hindenburg vafotidan beri Gitler o'zini nemis xalqining "Rahbari" deb atagan. U 11 umumiy harbiy xizmatni joriy qildi. Himoya kuchi bilan solishtirganda, 1933-yilgacha eng muhim milliy sotsialistik tashkilotning kuchini sezilarli darajada yo'qotdi. Biroq, himoya kuchi hech qachon Haynrich Himmler boshchiligidagi radikal mafkuraviy tayyorgarlikdan o'tgan „Himoya otryadi“ kabi hokimiyatdagilarning qo'lida ko'r vosita bo'lmagan. Gestapo (maxfiy davlat politsiyasi) u bilan aloqada bo'lgan. Partiya safiga kirishni istamagan barcha kuchlar madaniy imkoniyatlardan chetlashtirildi. Polsha armiyasi bir necha hafta ichida blitsda mag'lubiyatga uchradi. 1939-yil 17-sentyabrda, Polsha armiyasi asosan mag'lubiyatga uchragach, Sovet qo'shinlari Sharqiy Polshaga ko'chib o'tdi. Shunday qilib, Polshani bo'lish rejasi Gitler va Stalin tomonidan amalga oshirildi. Yuz minglab polyaklar "etnik nemislar"ga joy ochish uchun bosib olingan yerlardan haydab chiqarildi. Bir milliondan ortiq harbiy asirlar va tinch aholi Germaniyaga ishlash uchun olib kelingan, kontslagerlarga qamalgan yoki o'ldirilgan. Sovet Ittifoqi Polshaning sharqiy qismini va Boltiqbo'yi mamlakatlarini bosib oldi va shu bilan o'z hukmronligini G'arbga o'zgartirdi. 1940-yilda nemis qo'shinlari Daniya va Norvegiyani, Benilyuks mamlakatlari va Frantsiyani bosib oldi. Angliya ustidan muvaffaqiyatsiz havo jangidan so'ng Gitler Buyuk Britaniyani bosib olish rejasidan voz kechishga majbur bo'ldi. 1941-yil 22-iyunda nemis armiyasi 3 million askar bilan Sovet chegarasini kesib o'tdi. Gitler yana „Yashin tezligidagi urush“ orqali g'alaba qozonishga umid qildi. Dastlabki muvaffaqiyatlardan so'ng, qishning boshlanishi qurolsiz nemis askarlarini hayratda qoldirdi. 1941-yil 7-dekabrda Yaponiya havo kuchlari Pearl-Harborda to'plangan Amerika Tinch okean flotiga hujum qildi. 1941-yil 11-dekabrda Gitler AQShga urush e'lon qildi, Italiya qo'shildi. Gitlarning Yevropa urushi shu tariqa jahon urushiga aylandi. 1942-yilda nemis

qo'shinlari Sovet Ittifoqidagi Stalingradga yurishdi. Sovet Ittifoqiga qarshi urush nemislar hayotiga qattiq ta'sir qildi. 12 O'lganlar soni tezda ko'paydi. 1943-yilda Italiya ittifoqchilarga o'tdi va fashistik urush bloki parchalana boshladi. 1945-yil bahorida Germaniya sharqda sovet qo'shinlari, g'arbda esa ittifoqchilar tomonidan bosib olindi. 1945-yil 8-mayda Germaniyaning so'zsiz taslim bo'lishi to'g'risidagi hujjat imzolandi.

ICHKI EMIGRATSIYA VA SURGUN ADABIYOTI

MSNIP-Milliy-sotsialistik nemis ishchilar partiyasi (NSDAP - Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei)ning raisi Adolf Gitler bilan 1933-yil 30-yanvarda siyosiy hokimiyatni qo'lga oldi. Uchinchi Reyx davrida yozuvchilarning yashash va mehnat sharoitlari nemis adabiyoti tarixida o'ziga xos bo'lgan. 1933-yil 10-mayda "G'ayrigerman ruhiga qarshi" shiori ostida katta kitob yoqib yuborildi, unda 250 dan ortiq mualliflarning asarlari yo'q qilindi. Mualliflarda faqat ikkita variant bor edi: ichki emigratsiya yoki surgun. Germaniyada hayoti xavf ostida qolgan ko'plab mualliflar (yahudiy, kommunistlar va boshqalar) chet elga qochib ketishdi. Ichki emigratsiya" atamasi Frank Tieb tomonidan kiritilgan bo'lib, milliy sotsialistik diktatura davrida Germaniyada qolib, o'z hayotini xavf ostiga qo'yib o'z ishlarini davom ettirgan mualliflarni tasvirlaydi. Ichki emigratsiya" mualliflari: Verner Bergengruen, Reynxold Shnayder, Stefan Andres, Wolfgang Koeppen. 14 Surgun adabiyoti deganda asosan surgundagi siyosiy ta'qiblar natijasida yaratilgan barcha asarlar nazarda tutiladi. Surgun adabiyoti muhojir adabiyoti deb ham yuritiladi. Gitler tuzumi davrida hayoti xavf ostida qolgan mualliflar, ayniqsa, yahudiy yozuvchilar xorijga qochib ketishdi. 1500 ga yaqin mualliflar dastlab qo'shni mamlakatlarda (Avstriya, Shveytsariya, Chexoslovakiya) surgunga ketishgan. Natsistlar Yevropaga bostirib kirgach, ular AQSh, Sovet Ittifoqi va Isroilga qochib ketishdi. Muhojirlar katta qiyinchiliklarga duch keldilar. Qabul qiluvchi mamlakatning madaniyati va mentaliteti mualliflar uchun madaniy zarba bo'ldi. Xorijda faqat bir nechta odamlar nemis adabiyotiga qiziqish bildirishdi, bu esa ko'plab mualliflarni izolyatsiya va tushkunlikka olib keldi. Ko'pchilik boshpanasizlikdan azob

chekishdi. Yozuvchilar quvg'in davrida juda boshqacha moddiy sharoitlarda yashagan. Muhojirlikda bo'lgan mualliflarning faqat kichik bir qismi o'z adabiy ishlari bilan yetarlicha pul ishlab topishga muvaffaq bo'lgan. Bertolt Brext kabi bir nechta Gollivud uchun ssenariy yozish orqali tirikchilikka erisha oldi. Nisbatan tez birlasha olgan mualliflar orasida Tomas Mann, Lion Foyxtvanger va Frans Verfel bor. Surgun davri mualliflari bir necha ijod markazlarida uchrashdilar. Ular, masalan, nemis nashriyotlari (G.Bermann-Fisher), ular ham hijrat qilishga majbur bo'lganlar yoki nemis surgun jurnallari (Der Wendepunkt, Amsterdam) ijodkorlari atrofida birlashtirilgan. Surgun adabiyotining eng muhim vakillari - Bertolt Brext, Anna Zegers, Erix Mariya Remark, Kurt Tuxolskiy, Stefan Tsvayg, Karl Tsukmayer va boshqalar. Milliy sotsialistlar partiya mafkurasiga mos kelmaydigan har qanday adabiy iborani bostirishga maqsadli harakat qildilar. 1933- yilda ular yahudiy, pasifist va chap qanot mualliflari - Haynrix Mann, Ernst Glazer, Erix Mariya Remark, Kurt Tuxolskiy kabilarning asarlari yoqib yuborilgan kitoblarni yoqib yuborishdi. Milliy sotsialistlar ham istalmagan ishlarni umumlashtiruvchi qora ro'yxatlar tuzdilar. 1933- 15 yil oktyabr oyida "Reyx adabiyot palatasi" tashkil etildi. Kelajakda Germaniyada asar nashr etmoqchi yoki sotmoqchi bo'lgan kishi ushbu uyushmaga a'zo bo'lishi kerak edi. 1945-yildan keyingi adabiyot Ko'pgina mualliflar 1945-yil 8-mayda Germaniyaning so'zsiz taslim bo'lishidan keyingi vaziyatni "nol soat" deb ta'rifladilar. Volfgang Vayraux hatto tilni tubdan tanqid qilish ma'nosida "aniq kesish"ga chaqirdi, bu haqiqiy yangi boshlanishdan oldin bo'lishi kerak edi. Nemis adabiyoti o'n ikki yil davomida xorijiy mamlakatlar bilan aloqalardan uzilib qoldi. 1945-yildan keyin o'sha paytda mavjud bo'lgan xorijiy adabiyotlarni o'qish zarurati paydo bo'ldi. Eng muhimi, ishg'olchi davlatdan, AQSh, Frantsiya va Buyuk Britaniyadan ijodkorlar jalb qilindi. Shuningdek, ichki muhojirlik mualliflari (Rixarda Hux, Frank Tieb va boshqalar) surgun mualliflari bilan munozara boshlandi. Ular ko'pincha eng qiyin paytlarda Germaniyaning tark etganlikda ayblanardi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi adabiyotlarda ham yangi motivlar paydo bo'ldi: kontsentratsion lagerlar, yahudiylarning o'ldirilishi, tinch aholining havo hujumi natijasida o'limi, atom bombasidan qo'rqish, vayronalarda omon qolish, Amerika asirligi va boshqalar. She'riyat urushdan keyingi adabiyotda eng mashhur janrga aylandi, chunki u

ko'plab mualliflarga o'z his-tuyg'ularini va kechinmalarini ifodalash imkoniyatini berdi. Bu davr nemis adabiyotining eng muhim vakillari: Yohannes Robert Bexer (1891-1958) Bertolt Brext (1898-1956) Volfgang Borxert (1921-1947) Pol Selan (1920-1970) Gyunter Eyx (1907-1972) Nelly Zaks (1891-1970) 16 Arno Shmidt (1914-1979) Bo'ri Ditrix Shnurre (1920-1989) Gyunter Vayzenborn (1902-1969) Karl Tsukmayer (1896-1977) (<http://www.literaturwelt.com/epochen/nachkrieg.html>) Ikkinchi jahon urushidan keyin ko'plab shaharlar vayronaga aylangan edi, shuning uchun ham bu davr adabiyoti vayronalar adabiyoti deb ataladi. 1945-yildan keyin Germaniyada shoirlarning yangi avlodi, 1920-yillarda tug'ilgan, o'zlari frontda askar sifatida urushni boshidan kechirgan yosh mualliflar yetishib chiqdi. Ular Geynrix Böllning shakllanishiga yordam bergan dastur bilan boshlandi. U o'zining "Voybozlik adabiyotiga iqror" asarida urush oqibatlarini zeb-ziynatsiz aks ettiruvchi adabiyotni yoqlab chiqadi. Bu dastur she'riyatda yangicha uslub va mazmun topishga urinish bo'lib chiqdi. Bu davr romanlarida urush oqibatlari, uning odamlarga ta'siri, odamlar o'rtasidagi tartibsizlik va odamlar omon qolish va yangi hayot boshlash uchun qanday kurashishlari kerakligi tasvirlangan. Gruppe 47 qat'iy siyosiy dasturi bo'lmagan mualliflar guruhi edi. Mualliflar-yiliga bir yoki ikki marta o'z asarlarini o'qish uchun uchrashdilar. Ular tez-tez muhokama qilishdi. Birinchi o'qishni Volfditrix Shnurre o'zining "Dafn marosimi" hikoyasi bilan ochdi. Ko'pgina yosh yozuvchilar uchun bu uchrashuvlar ijodining boshlanishi edi. Ular orasida Martin Valser, Ingeborg Baxman, Geynrix Böll, Gyunter Eyx, Gyunter Grass, Piter Xartling, Zigfrid Lenz va boshqalar bor edi. A.Sveygning urushga qarshi asarlari "Serjant Grisha haqidagi bahs" Arnold Tsvayg 1887-yil 10-noyabrda Sileziyaning Glogau shahrida (bugungi kunda: Glogov/Polsha) yahudiy usta egarchi Adolf 17 Tsvaygning o'g'li bo'lib tug'ilgan. 1907-yildan Breslau (hozirgi Vrotslav/Polsha), Myunxen, Berlin, Göttingen, Rostok va Tyubingenda nemis tili, falsafa, psixologiya, san'at tarixi va iqtisodini o'rgangan. Bu vaqtda unga faylasuf Nitse ayniqsa ta'sir ko'rsatdi. Uning birinchi adabiy muvaffaqiyati Klaudiya haqidagi romanlar hajmi edi. 1915-yilda Tsvayg harbiy xizmatga chaqirildi. U ilgari aniq Prussiya-millatchi edi, lekin Birinchi Jahon urushi taassurotlari ostida, u Serbiya, Belgiya va Verdun yaqinida, boshqa joylar qatorida, pasifistga aylandi.

Sharqiy Bosh Qo'mondonning matbuot bo'limi a'zosi sifatida Tsvayg Sharqiy yahudiylar bilan aloqada bo'lib, unda unutilmas taassurot qoldirdi. Birinchi jahon urushidan keyin Tsvayg Starnberg ko'lida mustaqil yozuvchi sifatida joylashdi. Lion Feuchtwanger va Zigmund Freyd bilan do'stlik rivojlandi (u ham o'z serjanti Grishani unga bag'ishlagan). Tsvayg insholar, pyesalar va qisqa nasrlarda o'zining urush tajribasini va yahudiylik bilan to'qnashuvini taqdim etdi. 1923-yilda Gitler zarbasidan keyin Tsvayg Starnbergni tark etishga majbur bo'ldi. U Berlinga ko'chib o'tdi va Jewish Review jurnalida muharrir bo'lib ishladi. 1927-yilda Tsvayg o'zining eng mashhur asari - "Serjant Grisha haqida bahs" romanini nashr etdi. Natsistlar hokimiyatni qo'lga kiritgandan so'ng, Tsvaygning kitoblari ommaviy ravishda yoqib yuborildi. Tsvayg avval Chexoslovakiyaga, keyin Shveytsariyaga va nihoyat Sanary-syur-Merga (Fransiya) hijrat qildi. U erdan uning sionistik munosabati uni Falastinga surgunga olib keldi va u erda 1934-yilda Hayfaga joylashdi. 1936-yilda u Germaniya fuqaroligidan mahrum qilindi va mulki musodara qilindi. Uning adabiy muhitidan uzilib qolgan, uning Falastinda yashashi mumkin emas edi. Feuchtvanger va boshqa chap qanot ziyolilari bilan aloqalari tufayli Tsvayg surgun paytida sotsializmga sodiq bo'lgan va antifashistik nashrlarda nashr etilgan. 1948-yilda Arnold Tsvayg surgundan Sharqiy Berlinga qaytdi. 18 Sotsializm va GDR tarafdori bo'lganligi sababli Tsvaygning faoliyati uzoq-yillar davomida Germaniya Federativ Respublikasida unchalik e'tirof etilmagan. Tsvayg Butunjahon Tinchlik Kengashi a'zosi sifatida uning Parij va Varshavadagi konventsiyalarida delegat va ma'ruzachi bo'lgan. 1968-yil 26 noyabrda Sharqiy Berlinda vafot etdi. "Serjant Grisha haqidagi bahs" - Tsvaygning 1927-yilda nashr etilgan mashhur romani. Roman 1917-yilda yaratilgan va birinchi marta 1921-yilda drama sifatida yozilgan ("Serjant Grishaning o'yini"). Roman dastlab muallifning o'zi "o'tish trilogiyasi" deb atagan narsaning markaziy qismi sifatida mo'ljallangan edi va keyinchalik muallifning boshqa romanlari bilan birga tugallanmagan "Oq odamlarning Buyuk urushi" roman tsikliga tayinlandi. Birinchi jahon urushi. "Serjant Grisha haqidagi bahs" Birinchi jahon urushi haqidagi nemis tilidagi birinchi romanlardan biri bo'lib, urushni tanqid qilgan va Tsvaygni xalqaro miqyosda mashhur qilgan. 1930-yilda AQSHda filmga moslashuv paydo bo'ldi, 1968-yilda GDRda televideniye uchun yana bir film moslashuvi paydo

bo'ldi. Tsvayg bu roman g'oyasini 1917-yilda yozuvchi bo'lib ishlagan paytidayoq egallagan. U bu rus askarining taqdiri haqida eshitgan edi. 1921-yilda bu hikoya "Serjant Grishaning o'yini" nomli drama sifatida nashr etilgan. 1926—1927-yillarda «Hammasi biriga qarshi» sarlavhasi ostida material yozdi. Romanning ushbu versiyasi Frankfurter Zeitung gazetasida 82 qismdan iborat bo'lgan. Butun roman birinchi marta 1927-yilda Gustav Kiepenheuer Verlag tomonidan Potsdamda bosilgan, garchi bu nashrda nashr etilgan-yil sifatida 1928-yil ko'rsatilgan. "Serjant Grisha haqidagi bahs" romanida urushning g'ayriinsoniyligini, shaxs va davlat o'rtasidagi ziddiyatli vaziyatni ko'rish mumkin. Tsvayg burjua jamiyatini tanqid qildi, bu Grisha haqida emas, balki siyosiy hokimiyat haqida. 19 Roman syujeti romanistik o'zakdan, shaxs va davlat o'rtasidagi ekstremal ziddiyatli vaziyatdan rivojlanadi. Grisha nomi bilan tanilgan rus askari Grigoriy Ilyich Paprotkin, Yuqori Sharqiy harbiy ma'muriyat hududida nemis asirligida. Rus serjanti Grisha xotini va bolasini ko'rish uchun nemis asirligidan qochishga muvaffaq bo'ladi. U uni sevadigan yosh Babka boshchiligidagi rus partizan guruhiga etib boradi. Agar u nemislar tomonidan qo'lga olinsa, u o'zini Bjushevning defektori sifatida ko'rsatishni maslahat beradi. "Kazarmada men bilan birga bo'lgan va vafot etgan Ilya Pavlovich Byushevning shimi va etagini saqlayapman; Biz uni oyoqqa turolmadik. Uning ko'krak nishoni xuddi bo'yningizga taqqandek, stol ustidagi tortmada. Agar ular sizni ushlashsa va omadingiz kelmasa, siz shunchaki Ilya Pavlovich Byshev antokollik, 67-o'qchilar polki, rotasi, deb aytasiz va uyingizga onangnikiga bormoqchisiz; siz postlar orqali keldingiz, dezertir. Va hammasi yaxshi. Eng yomoni, ular sizni yana lagerga qo'yib, tekshirib ko'rishadi va bu orada kampirga xabar beraman. Natasha Pavlova Bjushev o'zining kichkina uyida. U biz xohlagan narsani aytadi. Xo'sh, askar, ahmoq?" Bu maslahat, yaxshi niyatda bo'lsa-da, halokatli xato edi. Biroq, u rus josusi deb ishoniladi va o'linga hukm qilinadi. "Mahalliy politsiya 67-piyoda polkining rus piyoda askari Ilya Pavlovich Byushevni frontdan yuz olti kilometr orqada, Mervinsk hududida, shahar chetidagi dachada, bo'sh uyda uxlab yotgan holda hibsga oldi." 14/211-sonli farmon asosida josuslikni tan olgan defektor Ilya Pavlovich Byshev 1917-yil 3 mayda o'linga hukm qilindi. Mahkum ushbu hukm ustidan shikoyat qilish huquqiga ega emas, u e'lon qilingan paytdan boshlab qonuniy

kuchga kiradi. Qatl mahalliy qo'mondonlik buyrug'i bilan tartibga solinadi, mahkum shu bilan unga topshiriladi. Endi Grisha o'z hayoti uchun kurashmoqda. U o'zining haqiqiy shaxsini ishonchli tarzda isbotlay olishi va vakolatli harbiy sud o'lim 20 hukmini bekor qilishi endi unga yordam bermaydi. Garchi u o'zining haqiqiy shaxsini aniq isbotlay olsa-da, endi bu unga yordam bermayotganga o'xshaydi. U o'z vakolati bilan harakat qilgan generalmajor Schieffenzahn sudi tomonidan o'limga hukm qilindi. Schieffenzahn uchun kuch va muvaffaqiyat eng muhimi. Adolat va insoniylikni himoya qiluvchi general fon Lychowda Grisha kuchli himoyachi topadi. Ko'p odamlar Grishaga yordam berishni xohlashadi, shu jumladan Grischani dushman deb topmagan askarlar. "Ular ketishganda, kompaniya Bjushev bilan nima bo'lishini bilmaydi. Kecha stolga do'q-po'pisa bilan urib: "Otmaymiz", deb qichqirganlar hech bo'lmaganda to'g'ri bo'lganga o'xshaydi. O'rtog'imiz, bizga ellikta yaxshilik qildi, tug'ilgandan keyin ham begunoh, biz uni o'ldirmaymiz". Oxir oqibat, endi bu odam haqida emas, balki siyosat va hokimiyat haqida, Grisha o'limga hukm qilinadi va o'ladi. "U erda Grisha Ilyich Paprotkin, Bjushev qorda yotib, jilmayib qo'ydi. Uning yuzida, mushaklarida anchadan beri sezmagan quvnoqlik aks etgan edi. Arteriya va tomirlardan qon o'pkaga to'lib, o'tkir o'q inson yuragini kesib, ko'krak bo'shlig'iga gurillatib yuborganida, ichki bo'g'ilishdan dahshatdan bo'rtib chiqqan ko'zlargina bint ostidan qichqirdi. orqa tarafdagi qovurg'alar. O'sha ko'p odamlar halok bo'ldi ... " Roman Birinchi jahon urushi va uning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlari portretidir. Romanda sud qotilligi tasvirlangan. "Roman syujeti romanistik o'zakdan, shaxs va davlat o'rtasidagi ekstremal ziddiyatli vaziyatdan rivojlanadi".

(<http://www.dhm.de/lemo/html/weimar/kunst/grischa/index.html>) Bu romanda hech qanday shafqatsiz urush kechinmalari yoki frontdagi janglar aytilmaydi, o'sha davrdagi urushga qarshi romanlardagi kabi, bu shaxsning o'limi haqida. Bosh qahramon Grisha begunoh o'limga hukm qilinadi. 21 "Roman nafaqat urush va urush mashinasi, harbiy kuch apparatining g'ayriinsoniyligini ifodalaydi. Aksincha, Grisha haqidagi bahs-munozaralar eski general fon Lixov o'zida mujassam etgan o'zining axloqiy mavjudligiga hali amin bo'lgan eski Prussiya davlatining eskirgan huquqiy tafakkuri bilan imperialistik Germaniya Vilgelmin o'rtasidagi tarixiy ahamiyatga ega kurashni yorqin aks

ettiradi. General-mayor Shieffenzanning sovuqqonlik bilan hisoblaydigan, g'ayriinsoniy shaxsi individual shaklga ega bo'ladi. Birinchi jahon urushi boshlanishidan oldin ham Tsvayg yahudiylik va sionizm muammolari bilan shug'ullangan. Urush va urushdan keyingi davr taassurotlari ostida Arnold Tsvayg zamonning shafqatsiz tanqidchisiga aylandi. Tsvaygning psixologiya va psixoanalizga bo'lgan qiziqishi, jumladan, Zigmund Freyd bilan do'stligiga borib taqaladi. Tsvaygning ishida uchta asosiy ta'sirni ajratib ko'rsatish mumkin - sionizm, kommunizm va psixoanaliz. "Serjant Grisha haqidagi bahs" romani xandaq urushi, shafqatsiz kechinmalar va minglab askarlarning o'limi va iztiroblari haqida emas, balki sud qotilligi haqida. Tsvayg insonparvarlik va pasifizmni hamma narsadan ustun qo'ydi va shuning uchun har qanday zo'ravonlik harakatiga qarshi chiqdi.

ERIX MARIYA REMARK ODDIY ASKAR SIFATIDA

Erix Mariya Remark, aslida Erix Pol Remark, 1898-yil 22-iyunda Osnabryukda kitobchining farzandi sifatida tug'ilgan. U 1922-yil noyabr oyida "Mariya" ismini qo'llashni boshladi. Boshlang'ich maktabni tugatgandan so'ng, u katolik o'qituvchilarini tayyorlash kollejiga o'qishga kirdi. 1916-yilda harbiy xizmatga chaqirilib, 1917-yil iyun oyida g'arbiy frontga jo'nab ketgan, u yerda shrapnellardan yaralangan. U Duysburgdagi gospitalga yotqizilgan va urush oxirigacha shu yerda qolgan. O'zining eng mashhur asari "G'arbda hech qanday yangilik yo'q" ning bosh qahramonidan farqli o'laroq, Remark askar sifatida ko'ngilli bo'lmagan. Urushdan keyin Remark qisqa vaqt davomida boshlang'ich sinf o'qituvchisi bo'lib ishladi, keyinchalik u o'zini turli kasblarda sinab ko'rdi, masalan. B. Buxgalter, muxbir, kotib, jurnalist va qabr tosh agenti. Va nihoyat, u Gannoverdagi "Echo-Continental" va Berlindagi "Sport fototasvirda" gazetalarining muharriri bo'lgan. Gannoverda uning qisqaroq nasriy matnlari gazetalarda chop etilgan. Remark urushni oddiy askar nuqtai nazaridan tasvirlaydigan mualliflardan biridir. Bu maktabdan frontga jo'natilgan o'g'il bolalar avlodi haqida. Sinfdoshining talabiga binoan ular Germaniya imperiyasi armiyasiga ko'ngilli bo'lishdi. Ustoz aytgan hikoyalardan urush ular tasavvur qilganidek emasligini faqat jang

maydonida anglaydilar. 24 Remark urush yillarini qanday yo'q qilishini va ular uchun tinch zamonga qaytish qanchalik qiyinligini ko'rsatadi. Uning urush tajribasi uni juda o'zgartirdi. "Men yoshman, yigirma yoshdaman; lekin men umidsizlik, o'lim, qo'rquv va eng bema'ni yuzakilikni azob-uqubat tubi bilan bog'lashdan boshqa hech narsani bilmayman." Asarlarining asosiy mavzusi - urush, frontdagi askarlarning urush tajribasi, umidsizlik, uyga qaytish muammolari, urushning ma'nosizligi, urush oqibatlari va iqtisodiy inqiroz. Qolgan narsa - urush paytida paydo bo'lgan do'stlik. Erix Mariya Remark adabiyoti o'ziga xos xususiyatlarga ega: falsafiy qismlar va qo'pollik bilan birga sentimentallik, personajlarning ajoyib tavsifi va fashizmga qarshi radikal pozitsiyasi. Uning Birinchi jahon urushidagi voqelikni tasvirlaydigan "G'arbda hech qanday yangilik yo'q" birinchi romani gazeta nashrida seriyali roman sifatida chop etilgan. Kitob shaklida paydo bo'lganidan va Lyuis Milestone tomonidan Gollivud filmlariga moslashtirilgandan so'ng, Remark dunyoga mashhur bo'ldi. 1931-yilda Remark "G'arbda yangilik yo'q" asari uchun Tinchlik uchun Nobel mukofotiga nomzod bo'ldi. Biroq, Germaniya ofitserlari assotsiatsiyasi bu nomzodga qarshi norozilik bildirdi. 1932-yilda Remark Germaniyani tark etdi va dastlab Shveytsariyaning Ticino kantonida yashadi. U erda u Tomas Mann, Karl Tsukmayer va Lyudvig Renn kabi ko'chib kelgan boshqa nemis yozuvchilari bilan muloqot qildi. 1933-yilda NSDAP hokimiyatni qo'lga kiritgach, uning kitoblari natsistlar tomonidan yoqib yuborilgan. 1938-yilda u nihoyat chet elga yuborildi va 1939-yildan AQShda yashadi. Bu yerda u Bertolt Brext, Lion Foyxtvanger va aktrisa Marlen Ditrix kabi nemis emigrantlari bilan uchrashdi. 1948-yilda u Shveytsariyaga qaytib, u erda yigirma ikki-yil yashadi. 1970-yil 25 sentyabrda Lokarnoda vafot etdi. "G'arbda hech qanday yangilik yo'q" nomli urush romani Remarkning barcha romanlari ichida eng mashhuri va eng ta'sirlisidir. 25 1928-yilda chiqarilganidan keyin u ommaviy muvaffaqiyatga erishdi. Roman 1929-yilda o'n ikki tilga tarjima qilingan va bir yarim milliondan ortiq nusxada tarqatilgan. Roman hatto Nobel mukofotiga nomzod bo'lgan. Germaniyada roman ham olqishladi, ham rad etildi. "G'arbda hech qanday yangi narsa dunyo shov-shuviga va nemis janjaliga aylanmadi". Kitob oddiy front askarlarining urush tajribalari tasvirlangan va urushga qarshi ayblovlar qo'yilgan asarlar guruhiga kiradi. "Bu kitob ayblov yoki iqror bo'lish uchun mo'ljallanmagan. U

urushdan jabr tortgan, hatto ular urushga qarshi ayblov sifatida tushunilgan qobiqlardan qutulgan avlod haqida yoritishga harakat qilingan. Roman apolitik va pasifist asardir. Kitob 1930-yilda suratga olingan va "G'arbda hech qanday yangilik yo'q" ning ko'p nusxalari 1933-yilda natsistlar tomonidan yoqib yuborilgan kitoblar paytida yo'q qilingan. 1917-yil oxirida Erix Mariya Remark o'zining urush davridagi voqealari haqida roman yozishni rejalashtirgan edi. Jarohati tufayli Duysburgdagi Sankt-Vinzenz kasalxonasiga yotqizilgan. U erda u jangovar safdoshi Georg Middendorfdan o'zining rejalashtirilgan "romanida" foydalanish uchun front voqealari haqidagi yangiliklarni so'radi. Dastlab Remark urush trilogiyasini yozishni rejalashtirgan edi. "G'arbda hech qanday yangilik yo'q" birinchi qismi Pol Baumer atrofidagi "yo'qolgan avlod"ning urush tajribasini tasvirlashi va shu tariqa bu avlodning keyingi muammolariga asos bo'lishi kerak edi. Trilogiyaning ikkinchi va uchinchi qismlari urushdan keyingi to'g'ridan-to'g'ri o'sha davr askarlarining jamiyatga qayta integratsiyalashuvida duch keladigan qiyinchiliklarga bag'ishlanishi kerak. Nihoyat, u bu kontseptsiyani o'zining "Orqaga qaytish" nomli romanida anglab yetdi, u birinchi marta 1930-yilning dekabrda mahalliy gazetada nashr etilgan. "G'arbda hech qanday yangilik yo'q"ning yaratilishi 1928-yil bahorida tugallandi, o'shanda Remark 26 o'z kotibi tomonidan terilgan va qayat tuzatilgan qo'lyozma bilan nashriyotlarga murojaat qilgan. Romanning mazmuni haqida asar bosh qahramoni - Birinchi jahon urushi davrida g'arbiy frontdagi askarlar guruhiga mansub yosh frontchi Pol Baumer. Oldindagi dam olish va maktab kunlarini eslaydi. U sinf rahbari Kantorek ko'ngilli bo'lib frontga ketishga rozi bo'lgan. "Kantorek bizning sinf rahbarimiz edi, u kulrang yubka kiygan, o'tkir nigohli, qattiqqo'l odam edi. Sinfimiz uning rahbarligida tuman harbiy qo'mondonligiga borib, hisobot berguniga qadar Kantorek bizga gimnastika darslarida ma'ruzalar o'qidi". Kitob qo'shinlarning frontdan qaytib, kazarmada dam olishlari bilan boshlanadi. Keyinchalik, Pavlusning sinfdoshlari haqida yoritilgan. "Birinchimiz kazarmadan emaklab chiqqanimizda tushlik bo'lgan edi. Yarim soatdan keyin hamma idish-tovoqlarini olib, yog'li va to'yimli hidli gulashmari oldiga yig'ildik. Asosiysi, albatta, juda och edik." Komissar Ximmelstosning mashg'ulotlari ostida u qattiq tayyorgarlikdan o'tdi va hatto boshlang'ich mashg'ulot paytida u

maktabda unga o'rgatilgan barcha qadriyatlar kazarma hovlisida endi kuchsizligini bilishi kerak edi. "Biz sayqallangan tugma Shoppengauerning to'rt jildidan muhimroq ekanligini bilib oldik." U askar sifatida urushning vahshiyliklarini boshidan kechirdi. Ular G'arbiy frontga o'tkazildi va u erda tajribali Stanislaus Katczinskiy boshchiligidagi bir guruh eski front askarlari tomonidan frontdagi xavflar haqida ma'lumot berildi. Pol va Kat obrazlari o'rtasida ota-o'g'il munosabatlari rivojlandi. Pavlus omon qolishni, og'ir sharoitlarda qanday ovqat topishni va haqiqiy dushman sifatida o'limdan qanday himoya qilishni o'rganadi. 27 Pavlus uyda bo'lganida, frontdagi tajribasi uni qanchalik o'zgartirganini tushunadi. U urushni o'zi kabi yaqindan boshdan kechirmagan "oddiy" odamlardan begonalashishni tasvirlaydi. "Bayramni boshqacha tasavvur qildim. Bir yil oldin hamma narsa boshqacha edi. O'ylaymanki, hozir o'zgargan menman. Hozir va keyin o'rtasida bo'shliq bor. O'shanda urush haqida bilmasdim, biz tinchroq joylarda edik. "Men bu yerda endi yo'l topa olmayapman, bu g'alati dunyo. Men yolg'iz qolishni afzal ko'raman, hech kim meni bezovta qilmaydi. Bu yerda boshqa odamlar ham bor, men unchalik tushunmaydigan, men ularga goh havas qilib, goh nafratlanaman". Urushning shafqatsiz kechinmalarini oilasiga aytib bera olmaydi. Hafsalasi pir bo'lib, u o'ziga eng yaqin bo'lgan frontdagi safdoshlariga qaytadi. "Men Kat, Albert, Myuller va Tjaden haqida o'ylashim kerak, ular nima qilishlari mumkin? Ular oshxonada o'tirishlari mumkin - tez orada ular old tomonga qaytishlari kerak. Hujum paytida u shrapnel dan yaralangan va bir necha hafta kasalxonada yotadi. "Urush nima ekanligini faqat kasalxona ko'rsatadi." Pol Baumer shifo topganidan keyin frontga qaytadi. Keyingi oylarda, yana frontda, Pavlus guruhi tarqalib ketdi. Ular birin-ketin gaz va granata hujumidan yoki qo'l jangida halok bo'lishadi. "Myuller vafot etdi, yaqin masofadan uning qorniga o'q uzildi. U yarim soat dahshatli og'riq bilan ingranib yashadi. Oldinda yaralangan Katni Pol sanitariya stantsiyasiga olib borganida, Kat boshiga shrapnel tushib, vafot etdi. "Kat men sezmagan holda yo'lda boshidan yorilib ketdi. Kat o'ldi." Kitobning oxirgi sahifalarida Pavlus mish-mishlar va tinchlik umidlari haqida gapiradi. "Hamma tinchlik va sulh haqida gapirmoqda. Hamma kutmoqda. Agar bu yana umidsizlik bo'lib chiqsa, ular mag'lub bo'ladi, umidlari juda kuchli, ularni endi portlamasdan olib bo'lmaydi. Agar tinchlik bo'lmasa, inqilob bo'ladi."

28 Roman qahramonning ma'nosiz o'limi bilan tugaydi. 1918-yil oktyabr oyida Pavlus ham o'z sinfidagi etti kishining oxirgisi bo'lib vafot etdi. "U 1918-yil oktyabr oyida, butun front bo'ylab juda sokin bir kunda vafot etdi. Chunki armiya hisoboti G'arbda xabar beradigan yangi hech narsa yo'q degan hukm bilan cheklangan edi". Kitobning asosiy mavzusi urushning dahshatli kechinmalari bo'lib, urushning real tasvirini, kimyoviy qurol kabi yangi ixtirolarni va urushning askarlarga qanday ta'sirini taqdim etadi. Askarlar g'ayriinsoniy sharoitda yashaydilar va ular hali ham psixologik zarbalarga chidashlari kerak. Doimiy hujumlar, jasadlar bilan qoplangan jang maydonlari, zaharli gaz va askarlar hayotiga doimiy tahdidlar. Remark frontdagi kundalik hayotni tasvirlaydi va bu romandan askarlarning urush paytidagi iztiroblari va intilishlarini tasvirlash uchun ishlatmoqchi edi. Romanning asosiy mavzusi, shubhasiz, urushning befoydaligi. Sanoqsiz mumkin bo'lgan jarohatlar ham sanab o'tilgan va kasalxonadagi dahshatli kundalik hayot tasvirlangan. Remark urushni yomon ko'rardi, lekin shu bilan birga u urush tajribasini qadrlardi, chunki u boshqa tajribaga ega emas edi. Roman shu paytgacha nemis adabiyoti tarixidagi eng katta muvaffaqiyatli kitob bo'lgan va hozirda butun dunyoda nemis adiblari tomonidan yozilgan XX asrning urushga qarshi kitobi sifatida e'tirof etilmoqda. Remark o'z romanlarida nafaqat urush mavzusini, balki urush oqibatlari va Veymar Respublikasidagi iqtisodiy sharoitlarni ham ko'rib chiqdi ("Uch o'rtoq", "Orqaga yo'l", "Qora obelisk"), nemis muhojirlarining taqdiri ("Qo'shningizni seving", "Arc de Triomphe", "Lissabon kechasi") va fashistlar kontslagerining dahshatlari ("Hayot uchquni") Yo'qotilgan avlodlar Ayni paytda Erix Mariya Remark urush odamlarni, hatto uning halokatli oqibatlaridan qochib qutulish uchun ham "yo'q qilishiga" amin edi. Pol Baumer bilan Remark bu "yo'q qilingan" odamlarni 29 "G'arbda yangilik yo'q" filmida taqdim etdi. Shunday qilib, bu roman nemis zaminida "yo'qolgan avlod" deb ataladigan birinchi muhim guvohlikdir. "Yo'qotilgan avlod" atamasini amerikalik yozuvchi Gertrude Steyn kiritgan. Bu o'n sakkiz yoshdan yigirma yoshgacha haddan tashqari dahshatni boshidan kechirgan va jamiyatga qayta integratsiyalashuvida muammolarga duch kelgan avlod haqida. "Bularning (ularni ham shunday deyishardi) "qayg'uli" yigitlarning hayoti chindan ham urushdan boshlangan edi. Ularni uylaridan urush o'chog'iga haydab yuborgan va ularning fuqarolik

farovonligini butunlay yo'q qilgan edi. Ular zo'ravonlik va o'limni bilishgan va bema'nilikni haddan tashqari boshdan kechirishgan. Ularning kelajakdagi mavjudligi har doim zo'ravonlik va o'lim soyasida qolishi mumkin edi. "G'arbda hech qanday yangilik yo'q" va "yo'qolgan avlod" asarlari qahramonlarning hayotga va dunyoqarashiga o'xshash aniq munosabatga asoslangan; bu qahramonlar ta'qib qiladigan impulsar va ularni harakatga keltiradigan narsa o'sha tajribaga qaytadi. Bu asosiy tajriba Birinchi jahon urushidir." Shuning uchun "yo'qolgan" avlod adabiyoti, umuman olganda, tarixiy sinfiy kurashlarda o'z yo'nalishini yo'qotgan "siyosatsiz", ishonchsiz, xavotirli burjua va mayda burjua qatlamlarining savollari, qo'rquvlari va tebranish hissiy ishonchlarini aks ettiradi. Va aynan shu chegaralar ichida Remark "G'arbda hech qanday yangilik yo'q" bilan harakat qiladi. Birinchi va Ikkinchi jahon urushlari buyuk tarixiy voqealar edi. Ikkala urush ham millionlab odamlarning hayotiga faqat o'lim, azob, dahshat va qashshoqlik olib keldi. Birinchi jahon urushidan keyingi vaziyat og'ir edi. Shunga qaramay, bu vaqt ichida ko'plab qiziqarli asarlar yaratildi, ularda askarlarning barcha urush tajribalari tasvirlangan. Mualliflar Erix Mariya Remark va Lyudvig Renn 30 asarlarida urush dahshatlari davridagi sarguzashtlar va tajribalar taqdim etiladi. „G'arbda hech qanday yangilik yo'q“ nomli asari yosh askarlarni urush ishtiyoqi va katta avlodning mafkuraviy e'tiqodlari bilan yo'ldan ozdiradigan umidsizlik romanidir. Qahramonlar urushni ma'nosiz hodisa deb bilishadi.

VOLFGANG BORXERT – NEMIS ADABIYOTINING TANIQLI VAKILI

Volfgang Borxert 1921-yil 20-mayda Hamburgda tug'ilgan. Uning otasi Fritz Borxert Hamburg-Eppendorfdagi boshlang'ich maktabda o'qituvchi, onasi Gerta Borxert mahalliy shoir edi. U oilada yagona farzand edi. Nikohdan keyin ota-onasi qishloqdan Hamburgga kelishdi. Onasi qishloqdan katta shaharga ko'chib o'tishda qiynalgan. U o'zgargan muhitga ko'nikishni qiyinlashtirdi. U yozishni boshladi. U Hamburgdagi mahalliy gazeta va radio uchun hikoyalar yozgan. Vaqt o'tishi bilan Gerta Borxert taniqli mahalliy yozuvchiga aylandi.

Onasining unga otasidan ko'ra ko'proq ta'siri bor edi. Volfgangning ukalari yo'q edi, shuning uchun qo'shni uylarning bolalari uning o'rtoqlari bo'lishdi. Uning amakisi, onasining ukasi ham Borxert uchun qadrdon edi. "Schischyphusch" hikoyasida u nutqi zaif bo'lgan amakisini eslaydi. 1938-yilda maktabni tugatdi. U aktyor bo'lishni xohlardi, lekin ota-onasi bunga qarshi bo'lib, kitob savdosi bilan shug'ullanadi. Borxert 15 yoshida she'r yozishni boshlagan. Uning ilk she'rlari 1938-yilda "Hamburg gazetasi"da chop etilgan. U 1940-yilda she'ri va xatlari uchun Gestapo tomonidan hibsga olingan. U boshqa yigitlar bilan gomoseksual aloqada bo'lganlikda gumon qilingan. 1940-yilda u sayohat teatrida aktyor bo'lish orzusini nihoyat amalga oshirdi. U, ayniqsa, bir sharhlovchi yozganidek, "samimiy yoqimli ko'rinishi" tufayli havaskor rollar uchun mo'ljallangan edi. Keyinchalik u hayotining bu bosqichini "hayotidagi eng mazmunli vaqt" deb esladi. Afsuski, bu vaqt 1941-yil may oyida Vermaxtga 32 chaqirilishi bilan to'xtatildi. 1941-yil iyun oyidan boshlab Borxert Veymarda 3-chi Tank razvedkasini almashtirish bo'limida xizmat qildi. Borxert uchun kamolot davri boshlandi. U kazarmada va Ostfrendda u erkinlik uning uchun qanchalik muhimligini angladi. U kazarma mashg'ulotlariga, boshliqlarning ibtidoiyligiga, xo'rланishiga va erkinlik yo'qligiga qarshi chiqdi. Uning nafratini shu davrdagi maktublarida aks ettiradi. Kazarmadagi otkritkada u shunday deb yozgan edi: "Uchinchi Reyxdagi eng go'zal qamoqxonadan sizga salomlarimni yo'llayman". Bu hukm ham uning hibsga olinishiga sabab bo'ldi. 1941-yil iyun oyida Volfgang Borxert Veymarda radio operatori sifatida o'qitildi va Ostfrongga tayinlandi. Borxert bir muddat Vitebskda edi. Dekabr oyida u birinchi otash chizig'iga yuborildi. U 1942-yilning fevraligacha Kalinin tumanida xizmat qildi. O'sha-yili qish juda qattiq, havo harorati 30 dan 50 darajagacha sovuq bo'lib, qattiq qor bo'ronlari kuzatildi. Borxert yaralanib, kasalxonaga yuborilgan. Borxert may oyida hibsga olingan va uch oyni Nyurnbergda hibsdan o'tkazgan. Keyinchalik u ko'plab qamoqxona hikoyalarida bu kunlarni tasvirlaydi. Qamoqxonada u Rossiyada uni qiynagan jigar yallig'lanishidan aziyat chekdi. Oqlanganidan ko'p o'tmay, ikkinchi sud bo'lib o'tdi, unda uning davlat va partiya haqidagi so'zlari tinglandi. Volfgang Borxert 4 oylik qamoq jazosiga hukm qilindi. Bu hukm olti haftalik qamoqda o'zgartirildi. Ko'p o'tmay u frontga qaytib keldi, dahshatli janglarda qatnashdi. Kasallik tufayli u

yana kasalxonaga tushdi, bu safar oyoqlari muzlab qoldi. U g'alati va aniq tashxis qo'yilmaydigan isitma hujumlaridan aziyat chekkanligi sababli, uni Smolenskdagi mashhur epidemiya kasalxonasiga yuborishdi. 1943-yil sentyabr oyida u ta'tilini Hamburgda o'tkazdi va o'z tug'ilgan shahri bombardimon qilinganini ko'rdi. Oktyabr oyida Borxert yana isitma va jigar bilan bog'liq muammolarga duch keldi. Uni xizmatga yaroqsiz deb yozib, frontdagi 33 teatrqa yuborishga qaror qilindi. Bir spektaklda u Gebbelsga parodiya qilgan. 1944-yil yanvar oyida Borxert yana hibsga olindi va Berlindagi tergov hibsxonasiga o'tkazildi. Bu qamoqxonadagi oylar dahshatli edi. Ochlik, deyarli gigiena yo'qligi, minimal tibbiy yordam va mahbuslar havo hujumi signalizatsiyasi bo'lganda va har bir katta hujumni o'lik qo'rquv bilan boshdan kechirgan paytda podvalga tushirilmagan. 1944-yil sentyabr oyida Borxert qamoqdan ozod qilindi va yana frontga jo'natildi. 1945-yilda Borxert polki asirga olindi, ammo u transportdan qochishga muvaffaq bo'ldi. Hamburgga isitma va jigar xurujlari bilan piyoda keldi. Qaytgandan keyin Borxert urushdan oldingi kabi o'zini teatrqa bag'ishlashga harakat qildi. U loyihalar yaratdi va ba'zi do'stlari bilan birgalikda "Die Komödie" teatrqa asos soldi. Biroq, tez orada ma'lum bo'ldiki, uning kuchi tugadi, u og'ir kasal va charchagan. 1945/46-yil qishda men kasallik tufayli yotoqda yotishga majbur bo'ldi. U yana bel og'rig'i, isitma va gepatitdan azob chekdi va hech qanday shifokor unga yordam bera olmadi. U endi sahnada chiqish qila olmagan uchun adabiyotga yuzlandi. Borxert o'zining qisqa hikoyasini 1946-yilning bahorida, Elizabet kasalxonasida bo'lganida yozgan. 1946/47-yil qishda uning sog'lig'i yomonlashdi. Uning do'stlari og'ir kasal Borxertni Shveytsariya sanatoriysiga joylashtirishga harakat qilishdi. Sentyabr oyida Borxert onasi hamrohligida Hamburgni tark etdi. Onasiga faqat chegaragacha hamrohlik qilishga ruxsat berilgan. Bazelda uni katolik Klara kasalxonasiga olib ketishdi. U yolg'iz, otaonasi va do'stlarisiz va puli yo'q edi. 1947-yil noyabr oyida Borxert qattiq qon ketishidan aziyat chekdi va 20-noyabr kuni ertalab soat 9 da vafot etdi. Qisqa hikoya (inglizcha qisqa hikoyaning tarjimasini) nasrning zamonaviy adabiy shakli bo'lib, uning asosiy xususiyati uning qisqaligidir. Bunga ko'pincha tarkibni qattiq siqish orqali erishiladi. Qisqa hikoyalar va seriyali romanlarning paydo bo'lishi XIX-asrda 34 jurnallarning rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq: "Jurnallar amerikalik

mualliflarga kitob bozoriga qaraganda yaxshiroq sotish imkoniyatlarini taklif qildi". Qisqa hikoyalarning kelib chiqishini ingliz tilidagi, birinchi navbatda Amerika adabiyotida (qisqa hikoya) topish mumkin. Nemis tilida so'zlashadigan mamlakatlarda qisqa hikoya birinchi marta 1900- yilda olingan. Nemis tilidagi qisqa hikoya urushdan keyingi davr bilan bog'liq. Urush tugagandan so'ng, hayot uchun zarur bo'lgan narsalardan tashqari, ittifoqchilar tomonidan ratsionga kiritilgan qog'oz ham kam edi. Shu bilan birga, ular chop etilgan narsalarni nazorat qilishdi. Ushbu tashqi ramka sharoitlari mualliflarning yangi janrga murojaat qilishlariga sabab bo'ldi. Urush dahshatlarini tasvirlaydigan roman va ertaklarga o'rin yo'q edi. Mualliflar katta roman yoki qat'iy tuzilgan drama yaratishga zo'rg'a kuchga ega edilar. Shuning uchun yangi adabiy shakl - qissa paydo bo'ldi. Qisqa hikoyalar bilan esa muammo va inqirozli vaziyatlarni yoritish va ularni adabiy shaklda shakllantirish imkoniyati mavjud edi. Volfgang Borxert asosan urush va uning oqibatlarini, urushdan qaytganlar duch kelgan muammolar, qashshoqlik va askarlar duch kelgan qiyinchiliklar haqida qisqacha hikoyalar yozgan. Volfgang Borxertning qisqa hikoyalari tipologiyasi Volfgang Borxert bilan nemislarning aybi haqida hech qanday ifoda yo'q. U janglarni tasvirlamasdan urushni tasvirlaydi. Borxertning so'zlariga ko'ra, urushning o'zi boshqa odamlar qilgan ish uchun javobgardir. Volfgang Borxert "yo'qolgan avlod"ning ovozi til va ijodida ifodalangan ikkinchi nemis adibi edi. Borxert nasriy asari avvalambor urush hodisasi bilan doimiy qarama-qarshilik, yozuvchi bu muammoni turli rakurslardan yoritib beradi, urush lug'atidan birorta ham so'z tushmaydigan hikoyalarida ham urushni his qilish mumkin. 35 Bugungi kunda Volfgang Borxert mashhur yoki nemis adabiyotining eng taniqli vakillaridan biri hisoblanadi. Ikkinchi jahon urushidan keyin ushbu adabiy davrning yozuvchilari eski tuzilmalarning qulashi va urushning dahshatli tajribalariga javob berishdi. Volfgang Borxert Germaniyada Ikkinchi Jahon urushi tugaganidan keyin o'zining qisqa hikoyalarida urush mavzularini ko'rib chiqqan birinchi muallif edi. Borxert urushdan nafratlangan, pessimizm, o'lim va umidsizlik uning asarlarida namoyon bo'ladi. U o'z asarlarida uyga qaytish muammosi bilan ham shug'ullanadi. Qaytganlar urushdan qaytgan askarlar edi. Uyga qaytish adabiyoti shu kabi mavzular bilan ishlaydi. Urushdan Germaniyaga, oilaga, jamiyatga qaytish kabi mavzular yoritilgan.

Askarlarning ("qaytib kelganlar") kechinmalari ham xuddi shunday edi. Ular ko'pincha xotinlarini yo'qotdilar, chunki ular boshqa erkaklar bilan yashab, uning ideallarini, oilasini yo'qotdilar. Borxert „Eshik tashqarisida“ („Draußen vor der Tür“) nomli pyesasida uyga qaytish adabiyotining ana shu tipik xususiyatlaridan foydalanadi. Erix Mariya Remark ham „Orqaga yo'l“ romanida Vatanga qaytganlar taqdirini yoritadi. Borxert ko'pincha o'z matnlarida ramzlar bilan, ayniqsa, rang ramziyligi bilan ishlaydi. Yashil ko'pincha hayot va umid belgisi sifatida ishlatilsa va sariq rang hayotni tasdiqlovchi ta'sirga ega bo'lsada, qizil kamdan-kam hollarda sevgi rangini anglatadi, aksincha urush, ko'k ham sovuq, ham tun uchun. Yorqin bo'lmagan ranglar asosan salbiydir: kulrang noaniqlikni anglatadi va pessimizmni ko'rsatadi, oq ko'pincha kasallik yoki sovuqning ramzi bo'lib xizmat qiladi. Qora qorong'ulik va tahdid belgisi sifatida xizmat qiladi. Borxert nafaqat urushni, balki qamoqxona, hukm, og'ir kasallik, ochlik, jarohatlar va o'lim qo'rquvini ham boshidan kechirgan, bu nozik yosh yigitga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Ikkinchi jahon urushidan keyin yangi adabiy shakl paydo bo'ldi. Bu davrning eng muhim muallifi Volfgang Borxert bo'lib, u o'z hikoyalarida urush va urushdan keyingi davr muammolarini ko'rib chiqdi. Borxertning nasrda ijod qilishga kirishdi. Faqat urushning bevosita tajribasi uning nasrga zamonaviy qissaning qisqacha shaklini berdi, unda tajriba o'zining munosib shaklini topdi. „It guli“ („Die Hundeblyme“) nomli qissasi Borxertning birinchi nashr etilgan hikoyasi hisoblanadi. Bu hikoya 1946-yilda yozilgan, ammo uning kelib chiqishi 1941- yilga borib taqaladi. Shu yili Borxert „Gul“ („Die Blume“) nomli qissasini yozdi, uni biz „It guli“ ning salafi deb hisoblashimiz mumkin. Volfgang Borxertning qisqa hikoyalarini to'rt toifaga bo'lish mumkin: Urush hikoyalari Uyga qaytish hikoyalari Urushga qarshi hikoyalar Boshqa hikoyalar va nasriy eskizlar Volfgang Borxert nasrida qisqa hikoyalar mavjud bo'lib, ularda urush lug'atidan deyarli hech qanday atama ishlatilmaydi, lekin ularning mohiyati urushga qarshi murosasiz tendentsiyani oxirgi satrgacha qamrab oladi. Urushga qarshi adabiyotning izlari bo'lgan hikoyalar asosan: „Non“, „Tariflar tunda uxlaydi“, „Tomlarda suhbat“ va „Oshxona soati“ kabi asarlarning nasriy qismlari ichki konsentratsiyali muhit bilan ajralib turadi. Unda har bir so'z turli xil talqin qilish imkoniyatlariga ega va har bir sintaktik tuzilma butun mafkuraviy o'lchovlarni o'z ichiga oladi.

Borxert insoniy mag'lubiyatlarni o'rganishni quradi, ularning psixologik sabablari urushga borib taqaladi. 37 Ushbu hikoyalarda Borxert urushdan keyingi tipik komplekslarni qamrab oladi, u ko'pincha patologik bo'lib qolgan reaksiyalarni tekshiradi va bu degeneratsiyalarning sabablarini aniqlaydi. "Non" nomli asari Borxert ""Non ("Das Brot") nomli qissasini 1946-yilda yozgan. Hikoya birinchi marta 1947-yil fevral oyida "Das Karussell" adabiy oylik jurnalida chiqqan. 1949-yilda u "Rowohlt Verlag" nashriyoti tomonidan Borxert to'liq nashrida nashr etilgan. Ochlikning eng yaxshi ta'rifi, deb o'ylaydi Borxert, nonning ta'rifi. Ushbu hikoyaning markazida er-xotin - ayol va erkak. Yarim tunda ayol shovqindan uyg'onadi va eri endi yotoqda yo'qligini tushunadi. U o'rnidan turib oshxonaga qaradi. U erda u oshxona stolida non bo'lagi, uning yonida pichoq va bir-ikkita non bo'laklari borligini ko'radi. Xotini erining yashirincha non yeganini tushunadi - non juda oz bo'lib, uni bo'lishishga majbur bo'ladi. U buni tan olmaydi, lekin nimadir eshitganini bahona qilishga urinadi va hammasi to'g'ri ekanligiga ishonch hosil qilishni xohlaydi. 39-yillik turmushidan keyin erining yolg'on gapirishiga chiday olmagan uchun eriga qaramaydi. Ular hech narsa bo'lmagan va shovqin sabab bo'lgan degan xulosaga kelishadi. Keyin yana yotishga ketishadi. U uxlab qolganida, uning yashirincha chaynashini eshitadi. Ancha daqiqalardan so'ng u uning jim va ehtiyotkorlik bilan chaynashini eshitdi. U asta-sekin uxlab qolganini sezmasligi uchun ataylab chuqur va bir tekis nafas olardi. Ertasi oqshom bir bo'lak nonni rahmi kelganidan likopchaga qo'yadi va kechki nonga chiday olmadim deydi. Vaziyat ikkoviga ham juda uyatli, erkak uyalib, birozdan keyin ayol bilan stolda o'tiradi.. Bu hikoya urushdan keyingi davrdagi kundalik vaziyatni tasvirlaydi. O'sha paytda "non" so'zi bir narsani anglatardi va muhim so'z edi. Hikoya birinchi navbatda psixologik hikoyadir. Odamlarning ismlari yo'q, ular anonim qolmoqda. Muallif odamni yolg'on gapirishga 38 majbur qiladigan moddiy ehtiyoj nima ekanligini ko'rsatadi. Kechasi non o'g'irlaydi, chunki xotini uxlayapti deb o'ylaydi. Lekin u uxlamadi va o'zini sezmagandek qildi. Ertasi kuni u unga non ratsionini berdi: "Siz to'rtta yeyishingiz mumkin", dedi u va chiroqdan uzoqlashdi. "Men bu nonga to'ymayman, yana bitta ber. Men bu bilan qanoatlanmayman." U uning likopcha ustiga engashib qolganini ko'rdi. U boshini ko'tarmadi. Shu payt uning rahmi keldi. "Ikki bo'lak

yeb bo'lmaydi", dedi u o'z tarelkasiga. "Lekin. Kechqurun nonga toqat qilmayman. Ovqatlanib oling. Uni yeng." U nafaqat nonni, balki ayolning unga bo'lgan ishonchini ham o'g'irlaydi. Boshqa tomondan, ayol o'zidan uyaladi, eri uchun o'zini aybdor his qiladi. Haynrix Byollning so'zlariga ko'ra, bu hikoyadagi ikki obraz o'z davrining insoniy taqdirining sinonimi bo'lib, ularda baxtsizlik ham, buyuklik ham namoyon bo'ladi. Ular bu asarda buyuk va qayg'uli ko'rinadi. Borxert o'zining "Non" hikoyasida o'quvchidan qochish mumkin bo'lmagan bayonotni talab qiladigan provokatsiyani yaratadi. Chunki Borxertning she'riy provokatsiyasi har kuni bizga tahdid solayotgan narsani aniq yoritib beradi. "Oshxona soati" nomli asari. Hikoya 1949-yilda nashr etilgan. "Oshxona soati" qissasi skameykada erkak va ayol bilan o'tirgan yigirma yoshli yigit haqida hikoya qilinadi. Qahramonlarning ismlari yo'q ("Non" hikoyasidagi kabi) va oxiri ochiq qoladi. "Uning yuzi juda qari edi, lekin yurishi uning yigirma yoshda ekanligini ko'rsatdi. U ular bilan skameykaga o'tirdi." Erkak ularga singan oshxona soatini ko'rsatadi. Oshxona soatining o'ziga xos jihati shundaki, u soat ikki yarimda to'xtadi. Bu vaqt bu odam uchun muhim rol o'ynaydi. Bu har doim u uyga kechasi keladigan va onasi unga kechki ovqat tayyorlagan payt edi. "Bu hazil bo'lgani uchun u ikki o'ttizda to'xtadi. Men har doim uyga tungi ikki yarimda kelaman. Deyarli har doim soat ikki yarimda. Va men har doim oshxonaga boraman. Va keyin, keyin onam keladi. Va 39 keyin u kechki ovqatimni isitadi va ovqatlanishimni tomosha qiladi. Har kecha shunday takrorlanadi. Va odatda har doim ikki yarimda." Yigit urushda oilasidan ayrildi. Undan qolgan yagona narsa - soat. Faqat endi oldingi kundalik hayot uning uchun jannatni ramziy hisoblanadi. "Endi men bu jannat belgisi ekanligini bilaman. Haqiqiy jannat." U nihoyat bu jannatni yo'qotdi. Bu hikoyaning diqqat markazida odamlar emas, balki ob'ekt - oshxona soati. Ushbu oshxona soati urush va otanasining o'limi tufayli vayron bo'lgan kundalik hayotning noaniqligini anglatadi. Borxert tashqi urush tasvirlari vositalari bilan juda tejamkor ishlaydi, urush bu qisqa hikoyaning dastlabki holatini darhol eslatadi, unda bombalangan uy haqida gap boradi, aks holda hech qanday joyda urush muammosiga boshqa ishora yo'q. Volfgang Borxert "Oshxona soati" qissasini birinchi shaxs nuqtai nazaridan, xolisona tashqaridan hikoya qiladi. Bu hikoya shuni ko'rsatadiki, har kungi baxtni urush orqali tezda yo'q qilish mumkin. „Ammo

kalamushlar kechasi uxlaydilar“ nomli hikoya. Bu hikoya 1947-yil yanvar oyida yozilgan va Borxertning "Bu seshanba kuni" nasriy to'plamida nashr etilgan. To'qqiz yoshli Yurgen bombalar tufayli vayron bo'lgan nemis shahri vayronalari ichida o'tiribdi. U kechayu kunduz uyining vayronalarini qo'riqlaydi, uning ostida to'rt yoshli ukasi qolib ketgan. Aks holda ukasini kalamushlar yeyishiga ishonadi. Keksa bir kishi undan bu yerda nima qilayotganini so'raydi. "Bu yerda ehtiyot bo'lishim kerak. "Ukam, u yerda yotibdi. Uyimizda bomba bor." Bola nimaga e'tibor berayotganini aytishni istamaydi. Erkak o'zining quyonlari haqida gapiradi va ularni unga ko'rsatishni taklif qiladi. Yurgen xohlaydi, lekin ehtiyot bo'lish kerak. Erkak ketmoqchi bo'lganida, Yurgen o'z sirini ochadi. U kalamushlar ukasini yemasligiga 40 ishonch hosil qiladi. O'lgan uka hali ham bomba vayron qilgan uy ostida. O'qituvchisi unga o'liklarni kalamushlar yeyishini aytgandi. Erkak unga kalamushlar tunda uxlashini hamma bilishini aytadi. "Xo'sh, o'qituvchingiz sizga kalamushlar kechasi uxlashini aytmadimi? Yo'q, pichirladi Yurgen va birdan juda charchagan ko'rindi, u buni aytmadi. Xo'sh, dedi odam, demak o'qituvchi o'zi bilmas ekan. Ammo kalamushlar kechasi uxlaydilar. Kechasi uyga borishingiz mumkin. Ular har doim tunda uxlashadi. Qorong'i tushganda, ha". Shu so'zlardan so'nggina Yurgen uyiga xotirjam qaytishi mumkin. Chol bolaga qorong'i tushganda olib ketishga va unga kichik quyon ham olib kelishga va'da beradi. Keyin u otasiga quyon kulbasi qanday yasalganini aytib berish uchun bolani uyiga kuzatib qo'yardi. Urushning dahshatli dunyosi bu hikoyada shafqatsizlik odatiy hol bo'lgan bolaning nigohi bilan ko'rinadi. "Kechasi kalamushlar uxlaydi" Volfgang Borxertning eng mashhur hikoyalaridan biridir. Bu hikoya Germaniyaning bombalangan shahridagi vaqtni o'g'il bolalar nuqtai nazaridan tasvirlaydi. Erkak unga quyonlarini ko'rsatmoqchi bo'lganida, bola ularga qarash yoki o'z lavozimini tark etish o'rtasida qaror qabul qila olmaydi. Quyondek tirik narsa bilan o'ynasa ham, o'lgan ukasini tashlab ketolmaydi. Bu hikoyada Borxert metaforalar bilan ishlaydi. Quyon vayronalarning kulrang va o'lik birodariga qarama-qarshi bo'lgan hayotning ramzi bo'lib xizmat qiladi.

ANTIFASHISTIK ADABIYOTNING TANQIDIY REALIZM TARAQQIYOTI

Tomas Mann XX asr tanqidiy realism hayotining yirik namoyandalaridandir. Uning boy g'oyaviy - falsafiy mazmun kasb etuvchi ijodi hozirgi nemis adabiyotida alohida o'rin egallaydi. 42 T.Mann ham akasi Haynrix mansub bo'lgan Lyubek muhitining farzandi. Ikki buyuk realistlarning hayotiy va ijodiy taqdirlarida qator o'xshashliklar bilan bir qatorda, farqlar ham kam emas. Burjua sivilisatsiyasiga tanqidiy munosabatga ular turli yo'llar bilan keldilar. T.Mannning yo'li H.Mannga nisbatan murakkabroq va ziddiyatliroq. Adibning bolalik va o'smirlik yillari Lyubekda kechdi. 1891-yilda otasi olamdan o'tgach, ularning savdo firmasi tugatiladi va oila Myunxenga ko'chib o'tadi. Bu yerda Tomas sug'urta kompaniyasi xizmatiga kiradi. Hali Lyubekdaligidayoq she'rlar mashq qila boshlagan Tomas Myunxenda novellalar va hikoyalar yoza boshlaydi. 1894-yilda T.Mann o'zining ilk hikoyasi "Vefallene" ni chop ettiradi. O'z adabiy iqtidoriga ishona boshlagan boshlovchi adib sug'urta kompaniyasidagi ishini tark etadi va o'zini jurnalistik faoliyatga bag'ishlaydi. 1898-yili uning novellalar majmuasi "Kichik janob Fridemann" (Der kleine Mann Friedemann) chop etiladi. Ilk asarlaridayoq o'zi yashayotgan dunyoning kemptiklari, tartibsizliklari haqidagi ogoh etuvchi fikrlari yangray boshlaganini ochiq ko'rish mumkin. Keyinchalik ijodkor bu fikrlarini chuqurlashtirib boradi, yosh yozuvchini psixologik muammolar, bemor qalb mavzusi borgan sari ko'proq band eta boshlaydi. T.Mannning nemis adabiyotidagi mavqeini belgilashda, unda faxriy o'rin egallashda „Buddenbroklar“ asarining „Buddenbrocks. Verfall einer Familie, 1901“ ahamiyati beqiyosdir. Asarda Buddenbroklar oilasi to'rt avlodining tarixi kuzatilib, avtor mazkur oilaning gullash davridan to tanazzul va aynishigacha bo'lgan yo'lini tasvirlaydi. T.Mann bu asarni bejiz „Bir oila inqirozi“ deb nomlamagan. Oilaning birinchi avlodiga mansub katta Yoxann Buddenbrok yirik don savdogari. U burjuaziya jamiyatining gullagan davrida yashagan va o'zi bu jamiyatning ma'naviy va jismoniy timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Asarda u g'ayratli, hayotga o'ch, omadli savdogar tarzida ta'riflanadi. Uning davrida u boshqargan firma boyib kengaya boradi. 43 Unga XVIII-asr

ma'rifatparvarlari singari hurfikrlilik xos. Katta Buddenbrok munofiqlik, irim- sirimlar dushmani, uning gapirish usulida biroz xalqona dag'allik bor. Ikkinchi avlod uning o'gli, elchi – kichik Yoxann obrazida o'z ifodasini topgan. U otasining ish zuritish usulini zaxshi egallagan. Ota - meros firma uning qolida rivojlanishda davom etadi. U xushzor, ishbilarmon ammo boshqa odam. Kichik Yoxann otasining hurfikrlilik, g'oyalaridan voz kechgan, dindor, ehtiyotkor, ilimli va muomalali, o'zgalarga nisbatan shirinsuxan. Uning fe'l – atvori boshqa davrda – reaksiya davrida shakllangan. Shu bois unda otasining g'ayrati va dag'alligi yo'q. Xotini ham xudojo'ylar ta'sirida eriga mutanosib. Ikkinchi avlodda ko'rina boshlagan inqiroz belgilari uchinchi avlodda to'la-to'kis namoyon bo'la boshlaydi. Bu chizgilar kichik Yoxanning farzandlari Tomas va Xristianda va ularning opa-singillari Tani va Klaralar siymolarida va harakatlarida o'z ifodasini topgan. Tomas – qobiliyatli va dono ishbilarmon, dastlabki paytlarda u muvaffaqiyat qozonadi, erkin shahar senatiga deputat qilib saylanadi. Keyinchalik muvaffaqiyat omadsizlik bilan sekin-asta o'rin almasha boshlaydi. Uning firmasi sinish chegarasiga kelib qoladi. U brogan sari charchoqni his qila boshlaydi, darmoni qurib faqatgina iroda kuchi evazigagina o'zini ish yuritishga majbur etadi. O'z mavjudligining ma'nisizligini his etish uni tobora band eta boshlaydi. Tomas ajib tarzda, tartibli kishiga xos bo'lmagan holda o'lim topadi. U ko'chada loyga yiqilib o'ladi. Kristianning fe'l atvorida tanazzul va inqiroz yorqinroq ochilgan. Kasalmand bu kishi, doimo asabi tarang, bosh og'rig'idan shikoyat qilgani-qilgan. U omadsiz va ishyoqmas, o'ziga xos xonadon –azilkashi va masxarabozi. Uning uchun muqaddas narsa yo'q. Xristian savdogarlik faoliyatini rad etadi va yengil-yelpi turmush tarzini o'ziga odat qilib olgan. U byurgerlarning asriy an'analari 44 ustidan kuladi. “Ochig'ini aytganda har bir kommersant - firibgar, mutaxxal” deydi,- u kunlardan birida savdogarlarga qarata. Xristianda artistlikka moyillik bor, u teatrga ham qiziqadi, ammo bu havasning ham oxir - oqibat samarasi yo'q. U byurgerlik sosloviyaning “adashgan o'g'lon” laridan biri. Byurgerlik bilan aloqasini uzgan-u, o'rniga biror boshqa narsa topolmagan. Xristianning hayoti ham biror mazmun kasb etmagan. U yengiltak ayolga uylanadi, u ayol esa Xristiandan qutulish maqsadida uni jinnixonaga joylashtiradi. Buddenbroklar oilasining inqirozi bir vaqtlar mustahkam oilaviy aloqalarga ega xonadan a'zolarining o'zaro

oqibatlarida ham ko'rinadi. Ana shu planda Tomasning singlisi go'zal va tabiatan samimiy Tonining taqdiri o'ta dramatikdir. U oila obro'si, firma ma'murligini juda qadrlaydi. Oilasini deb, shaxsiy baxti talaba Martinga muhabbatidan voz kechadi, manfaatni o'ylab ikki marta turmushga chiqadi. U oilaviy udumlar qobig'idan chiqa olsa, o'z erkini qalb irodasiga bo'yso'ndirsa, Toni baxtli bo'lishi mumkin edi, ammo bu qiz byurgerlik an'analarni buzishga jazm qila olmaydi. Buddenbrochlarning to'la to'kis tanazzuli to'rtinchi avlod vakili Xanno obrazida gavdalantirilgan. Tug'ilganidan boshlab xastaligi, ojizligi uqtirilgan bu bolaga real hayot begonaday. U hamma harsadan qo'rqadi, hamma narsaga loqayd. U juda erta bolaligidayoq hayotdan ko'z yumadi. Eng so'nggi intihoda ikki ovoz uni o'ziga chorlaydi – hayot va o'lim ovozlari. Keyingisi, ya'ni, o'lim ustun keladi. Romanda tasvirlangan voqealar avtor uchun tanish, qadrdon va yaqin va shu sababli yozuvchi ularni ishtiyoq bilan tasvirleydi. Avtor Buddenbroklarning vijdonli, insofli ekanliklarini, savdogarlikda halolliklarini alohida ta'kidlaydi. Shunga qaramay avtorning byurgerlar dunyosiga tanqidiy munosabati shubhasizdir. T.Mann byurgerlik muhitida gumanistik g'oyalarning, an'analarning so'nib borayotganligini alohida ta'kidlaydi. 45 Asarda eski an'anaviy byurgerlik o'rniga yangi ishbilarmonlar – egoist, toshbag'ir, qattiq qo'l kishilar kelayotganligiga ishoralar bor. Romanda Xagenshtrem, Kistenmaker kabi ishbilarmonlar obrazlarining paydo bo'lishi fikrimizning dalilidir. Jamiyatda paydo bo'layotgan bunday hayot tarziga ega kishilarga avtor qo'rquv va xavotir bilan qaraydi. "Buddenbroklar" - keng epik polotno bo'lib, unda voqelikning tor maydoni – byurgerlik oilasi tasvirlangan. Asarda birorota ham bosh qahramon yo'qki, voqealar bayoni uning atrofida markazlashgan bo'lsin. Qahramonlar sifatida goh Tomas, goh Toni, goh Xanne va boshqalar tasvirlanganlar. "Buddenbroklardan " keyin T.Mann san'at va hayotning ijodkor va voqelikni o'zaro munosabatlariga bag'ishlangan novellar yozdi. Tristan (Tristan - 1902) shu asnodagi xarakterli asarlaridandir. Novella qahramoni Shninel modernist yozuvchi, g'alati va kulgili shaxs. U o'zini o'rab turgan muhitga xazar, jirkanish bilan qaraydi. Sihatgohda u ishbilarmon bemor xotini Gabriel Kleteryan bilan tanishadi. Bu ayol uning nazdida san'at uchun tug'ilgan, turmush chirkinliklariga aloqasi yo'q zot bo'lib tuyuladi. U (ayol) chindan ham musiqani chuqur his etadi. Shifokorlar ta'qibiga

qaramay Shonen asarlarini chaladi, Vagnerning “Tristan” ini ijro etar ekan, musiqa mo`jizasidan hayratga tushadi, to`lqinlanadi, bu uning salomatligini yomanlashtiradi. Shninel ayolning eriga keskin xat yozib, Gabriel qabih prozaik hayot uchun emas, san`at uchun yaratilgani, buni esa eri tushunmasligini bayon etadi. Ammo sihatgohda Gabrielaning eriga to`qnash kelgan Shninel o`zini yaxshi tomondan ko`rsata olmaydi. Kleteryan uni qo`rqoqlik va laqmalikda ayblaydi. O`zini oqlash imkoniga ega bo`lmagan Shninel juftakni rostlab qoladi. “Tonio Kryoger” (1903), “Gladius Day” (Xuda shamshiri 1902) novellari han T.Manni lirik va psixologik tasvir ustasi sifatida tanitgan 46 novellalaridandir. Yozuvchining g`oyaviy evolyutsiyasi XX-asr 20 — yillarida yaratilgan “Mo`jizali tog`” (Der Zauberberg - 1924) romanida o`z ifodasini topgan. 1913-yilda yozishni boshlagan bu romanida avtor ko`plab baxs-u munozaralar orqali XX-asr avvalidagi burjua jamiyatining ma`naviy hayoti manzaralarini gavdalantirgan Bruno Frankning «Servantes» asari Bruno Frank bankir oilasida tug`ilgan. Strasburg, Heidelberg, Tübingen va Myunxen universitetlarida huquq va falsafa bo`yicha tahsil olgan. Tyubingen universitetida unga falsafa fanlari doktori unvoni berilgan. Birinchi jahon urushi paytida u frontda askar sifatida xizmat qilgan. O`qishni tamomlagandan so`ng B.Frank erkin kasb egasi. U yozuvchilar L.Feyxtvanger va K.Mannning yaqin do`sti edi. Yozuvchi o`z ijodi va adabiyotga qo`yiladigan talablar haqida shunday gapirdi: To`liq ravshanlik – bu, nazarimda, eng yaxshisi. Minimal suhbat, chunki eng qiyin narsa eng murakkab narsalarni oddiy so`zlar bilan ifodalashdir. Qat`iy aytganda, Tatsit kabi yozish kerak. Germaniyada milliy sotsialistlar hokimiyat tepasiga kelganidan so`ng va Reyxstagdagi yong`inning ertasiga, 1933 yil 28 fevralda Bruno Frank va uning rafiqasi Liesl (taniqli operetta aktrisasi Fritsi Massarining yagona qizi) kelib chiqishi yahudiy bo`lganligi sababli majburlangan. Germaniyadan qochish uchun - avval Avstriyaga, keyin Shveytsariya, Angliya va Frantsiyaga. Surgunda u ikkinchi yirik tarixiy romani Servantesni (1934) yozadi. 1937 yilda yozuvchi “Pasport” romanini yaratadi, unda fashistlar Germaniyasi hayoti va hayoti tasvirlanadi. B.Frank Klaus Manning nemis emigratsiyasi o`rtasida yagona antifashistik harakatni yaratishga qaratilgan sa`y-harakatlarini to`liq qo`llab-quvvatladi, biroq antifashistlar so`l va konservativ lagerlarga borgan sari aniqroq bo`linib borgan sari, u

bunday harakatlarga tobora ko‘proq shubha bilan qaradi. uyushma. Uning 47 siyosiy yo‘naltirilgan yagona asari “Davlat tamoyili sifatida yolg‘on” (Lüge als Staatsprinzip, 1939) novellasi bo‘lib, unda Germaniyadagi Gitler hukmronligini barbod qilgan. 1930-yillarning oxirida B.Frank Fransiyaning O‘rta yer dengizi bo‘yidagi Sanary-sur-Mer shahrida yashaydi, u yerda o‘sha paytda nemis antifashistik emigrantlarining katta koloniyasi bo‘lgan. B. Frank mashhur komediyalar ham yozgan. Uning "Choy piyoladagi bo‘ron" (Sturm im Wasserglas, 1930) pyesasi 1931 yildan 1989 yilgacha 7 marta kino va televidenie uchun suratga olingan. Uning yana bir komediyasi "Nina" 1931 yilda paydo bo‘lgan. B. Frank bir qancha esse va ssenariylar muallifi ham bo‘lgan (masalan, NotrDam sobori, 1939 yil filmi uchun). 1939 yildan beri yozuvchi AQShda yashab ijod qiladi. Bertolt Brext – shoir dramaturg va teatr arbobi Brecht haqida muhim - u boy ishlab chiqaruvchining oilasida tug‘ilgan, undan uzoqlashgan (oilani tark etgan), ijtimoiy. tengsizlikdan nafratlangan, yuz foiz pasifist edi. Brext haqida uning tarjimai holi haqida gapirmasdan (u yashagan vaqtni to‘xtatmasdan) gapirish mumkin emas, buni yodda tuting. Bertolt Brext (1898–1956) Augsburgda zavod direktorining o‘g‘li bo‘lib tug‘ilgan, gimnaziyada o‘qigan, Myunxenda tibbiyot fakultetida o‘qigan va harbiy xizmatga buyurtmachi sifatida chaqirilgan. Yosh tartibdorning qo‘shiq va she‘rlari urushga, Prussiya harbiylariga, nemis imperializmiga nafrat ruhi bilan e‘tiborni tortdi. 1918 yil noyabr oyining inqilobiy kunlarida Brext Augsburg askarlar kengashining a‘zosi etib saylandi, bu hali juda yosh shoirning obro‘-e‘tiboridan dalolat beradi. Bertolt Brextni haqli ravishda iste‘dodli deb atash mumkin nemis yozuvchisi, san‘at nazariyotchisi, teatr va jamoat arbobi. Bertolt Brextning ijodiy merosi vaqt o‘tishi bilan jozibali kuchini yo‘qotmaydi. O‘zining qudratli iste‘dodi tamg‘asi va o‘ziga xos o‘ziga xos shaxs 48 jozibasi bilan nishonlangan asr oxirida innovatsion dramaturgning pyesalari hamon jahon sahnalarida sahnalashtirilib, mashhurligi bo‘yicha Shekspirdan keyin ikkinchi o‘rinda turadi. Butun dunyo teatrlari uning spektakllarini sahnalashtirib, ularda oltmishinchi yillar tomoshabinlarini o‘ziga tortgan yangi qirralarini kashf etadilar. Bizning zamonda Brext pyesalarini sahnalashtirish Shekspir tragediyasi yoki Molyer komediyasi kabi teatr truppasi uchun yetuklik imtihonidir. Brextning dastlabki she‘rlarida biz mumtoz nemis adabiyoti bilan assotsiatsiyani

uyg'otadigan shiorlar va murakkab tasvirlarning jozibali, bir zumda yodlanishi kombinatsiyasini ko'ramiz. Bu assotsiatsiyalar taqlid emas, balki eski holatlar va usullarni kutilmagan tarzda qayta ko'rib chiqishdir. Brecht ularni ko'chirayotganga o'xshaydi zamonaviy hayot, sizni ularga yangicha, "uzoq" qarashga majbur qiladi. Shunday qilib, eng qadimgi lirikalarda Brecht o'zining mashhur "begonalashtirish" dramatik usulini izlaydi. "O'lgan askar afsonasi" she'rida satirik asboblardan romantizm texnikasiga o'xshaydi: dushmanga qarshi jangga ketayotgan askar azaldan faqat arvoq bo'lib kelgan, uni uloqtirganlar filistlardir, ularni nemis adabiyoti uzoq vaqtdan beri hayvonlar qiyofasida tasvirlab bergan. Shu bilan birga, Brechtning she'ri dolzarbdir - unda Birinchi jahon urushi davridagi intonatsiyalar, rasmlar va nafrat mavjud. Nemis militarizmi, Brecht 1924 yilgi "Ona va askar balladasi" she'rida urushni qoralaydi; shoir Veymar respublikasi jangari pangermanizmni yo'q qilishdan yiroq ekanini tushunadi. Brechtning dastlabki ijod davri pyesalari - tajribalar, izlanishlar va birinchi badiiy g'alabalar. Allaqachon "Baal" - Brechtning birinchi pyesasi - insoniy va badiiy muammolarni dadil va g'ayrioddiy taqdimoti bilan hayratda qoldiradi. Poetika va stilistik xususiyatlarda "Baal" ekspressionizmga yaqin. Brecht G. Kayzer dramaturgiyasini "hal qiluvchi ahamiyatga ega", "Yevropa teatridagi vaziyatni o'zgartirgan" 49 deb hisoblaydi. Lekin Brecht shoir va she'riyatning ekspressiv vosita sifatidagi ekspressionistik tushunchasini darhol begonalashtiradi. Asosiy tamoyillarning ekspressionistik poetikasini rad etmasdan, u bu asosiy tamoyillarning pessimistik talqinini rad etadi. Asarda u she'riyatni ekstazlikka, katarsisga tushirishning bema'niligini ochib beradi, insonning ekstaz, cheksiz tuyg'ular yo'lidagi buzuvchilikni ko'rsatadi. Brecht teatridagi barcha sahnalashtirish texnikasi "begonalashtirish effektlari" bilan to'la. Bosqichni sozlash ko'pincha ochiq parda bilan amalga oshiriladi; dizayn tabiatan "ishora" - u o'ta ziqna, "faqat zarur", ya'ni joy va vaqtning xarakterli belgilarini aks ettiruvchi minimal bezaklarni va harakatda ishlatiladigan va ishtirok etadigan minimal rekvizitlarni o'z ichiga oladi; maskalar qo'llaniladi; harakat ba'zan parda yoki fonda proyeksiyalangan va syujetning ijtimoiy ma'nosini o'ta keskin aforistik yoki paradoksal shaklda ifodalovchi yozuvlar bilan birga keladi va hokazo.

NEMIS SHOIRI HEINRICH XAYN VA UNING "DIE LORELEI" AFSONASI HAQIDA

Heinrich Heine Germaniyaning Dyusseldorf shahrida tug'ilgan. U 20-yillarda xristianlikka aylantirilgunga qadar Garri sifatida tanilgan. Otasi muvaffaqiyatli to'qimachilik savdogari bo'lib, Heine biznesni o'rganib, otasining izidan yurdi. Biroq u qisqa vaqt ichida biznes uchun juda ko'p imkoniyatlarga ega emasligini va qonunga o'tayotganini tushundi. Universitetda u she'riyati bilan tanilgan. Uning birinchi kitobi 1826 yilda " *Reisebilder* " ("Sayohat rasmlari") deb nomlangan sayohat xotiralari to'plami edi. Heine 19-asrda eng nufuzli nemis shoirlaridan biri edi va nemis hukumati radikal siyosiy qarashlari tufayli uni bosib olishga harakat qildi. U, shuningdek, Schumann, Schubert va Mendelssohn kabi mumtoz buyuklarning musiqasiga bag'ishlangan lirik nashri bilan ham tanilgan.

Heinening mashhur "She'r Lorelei "she'rlaridan biri nemis afsonasiga asos solgan, sehrgarlarni o'limiga sababchi bo'lgan sehrgarning sehrgariga asoslangan. Friedrich Silcher va Franz Liszt singari ko'p sonli besteciler tomonidan musiqaga aylandi.

Lorelei

Ich weiß nicht, was soll es bedeuten,
Dass ich so traurig bin;
Ein Märchen aus alten Zeiten,
Das kommt mir nicht aus dem Sinn.

Die Luft ist kühl, und es dunkelt,
Und ruhig fließt der Rhein;
Der Gipfel des Berges funkelt
Im Abendsonnenschein.

Die schönste Jungfrau sitzet
Dort oben wunderbar,
Ihr goldenes Geschmeide blitzet,
Sie kämmt ihr goldenes Haar.

Sie kämmt es mit goldenem Kamme
 Und singt ein Lied dabei;
 Das war eine wundersame,
 Gewaltige Melodei.

Den Schiffer, im kleinen Schiffe
 Ergreift es mit wildem Weh;
 Er schaut nicht Die Felsenriffe,
 Er schaut nur hinauf in die Höh.

Ich glaube, Wellen verschlingen
 Am Ende Schiffer und Kahn;
 Und das hat mit ihrem Singen
 Die Lorelei Getan.

Bilolmasman bu nedan darak
 Nega holim buncha parishon
 O‘tmishdagi ajib bir ertak
 Chiqmas sira yodimdan hamon...

Xavo salqin, oqshom ham cho‘kar
 Reyn esa oqar osuda
 Tog‘ cho‘qqisi yarqirab ketar
 Botayotgan quyosh nurida

Go‘zal pari o‘tiribdi, huv
 Qoya osha sirli qaraydi
 O‘ynab oltin marjonlarin u
 Sochlarini suyib taraydi

Doim oltin tarog‘i qo‘lda
 Qo‘shiq aytar takror va takror
 Vo ajabki, qo‘shiqlarida
 Kishini rom aylar ohang bor

Kemachini ayni o‘sha payt
 Rom etadi qo‘shiq o‘ziga
 U boqadi cho‘qqiga faqat

Qo‘rinmaydi toshlar ko‘ziga!

Shubham yo‘qki, to‘lqinlar yutar
Kemachini dengiz qa‘riga
Ajib sirli qo‘shig‘i bilan
Loralay aybdor bariga

Xeynning keyinchalik yozilgan kitoblarida o'quvchilar ko'proq ironiya, zo'ravonlik va zukko o'lchovlarini qayd etadilar. U tez-tez shirin romantizmni va tabiatning keng ko'lamli tasviri ustidan kuldi. Heine o'zining nemis ildizlarini yaxshi ko'rishiga qaramay, ko'pincha Germaniyaning millatchilik tuyg'usini tanqid qilgan. Oxir-oqibat, Heine Germaniyani tark etdi, qattiq tsenzuradan charchadi va hayotining so'nggi 25 yilida Frantsiyada yashadi.

XVIII ASR FRANSUZ MA'RIFATCHILIK ADABIYOTI

XVIII asrda Fransiya ma'rifatchilik xarakati keng quloq yozdi. Fransiya jahonga ma'rifatchilik adabiyotining tipik namunalarini berdi.

Butun asr davomida Angliya va Fransiya o'rtasida dengiz va quriqlikda birinchilik uchun kurash bordi. Asr boshida Fransiya Amerikadagi bir qancha koloniyalardan ajraldi. yetti yillik urush (1756-1763) dan so'ng Kanada, Xindistondagi Koloniyalar Angliya ixtiyoriga o'tdi. Fransiya absolyutizm (mutloq hokimiyat)ning va umuman feodalizmga qarshi kurash, yemirilish davri Lyudovik XIV hokimligining so'nggi davrlaridan boshlanadi va uning vorislari paytidla yanada zo'rayadi. Materialist Golbahning: «Taqdir taqozosi bilan taxtga ma'rifatli, adolatli, dono monarxlar o'tirishi mumkin va xalq o'tkazayotgan azob-uqubatlarni tushunib, ularni aqlli ko'rsatmalari bilan bartaraf etadi» degan "orzusi"ga ma'rifatchilar juda ham ishonishar edi. Teatr ma'rifatchilar minbariga aylandi. Volter 60 yil davomida teatr uchun asarlar yozdi. Uning trageliya va komediyalari yevropaning deyarli barcha teatrlari sahnasida (XVIII asrda) ko'rsatildi. Ma'rifatchilar teatr sohasida islohat qildilar: Ijtimoiy hayotning real konfliktlari va qahramonlari tasvirlandi. (uchinchi qatlam odamlari). Ular badiiy publistik prozaning yangi janri –

falsafiy roman va qissani yaratdilar. (Monteskpe – «Fors xatlari», Russo – «Emil», «Yangi Eloiza», Didro «Romanning jiyani». Volter «Kandid»)

Fransua Mari Arue Volter (1694-1778). Volterni fransuz ma'rifatchilarining yetakchisi deyish mumkin Parijda amaldor oilasida tug'ilgan. Kollejda o'qish paytida she'r yoza boshlagan va mashhur bo'lib ketgan. Ammo amaldorlardan biri de Roganga yoqmaganligi uchun kaltaklanib Bastiliya qamoqxonasiga tashlangan.

3 yil mobaynida Angliyada yashadi. Umrining so'nggi yillarini Fransiya va Shveytsariya chegarasidagi Ferney degan joyda o'tkazadi. «Ferney patriarxi»ni ziyorat qilish uchun turli mamlakatlardan juda ko'plab kishilar kelib turardi.

1778 yilda Parijda vafot etdi. Volter badiiy so'z ustasi. Barcha ma'rifatchilar singari inson ongiga, aql-zakovatiga san'at orqali ta'sir ko'rsatishni bosh vazifa deb bildi.

Klassitsistlar estetikasiga qarshi chiqqan Volter Rasin va Kornel ijodiga yuksak baho beradi. Shekspirni Fransiya'dagi birinchi targ'ibotchisiga aylanadi. «Shekspir buyuk daho, ammo u qo'pol, dag'al asrda yashadi va uning pyesalarida ana shu dag'aliklar ta'sirini ko'rish mumkin» degan fikrni bildirgan.

Volter ijodi ko'p qirrali bo'lib, (epik, falsafiy dostonlik, odalar, satira, sheoriy novellalar) 52 ta pyesa yozdi. (24 tasi tragediya). 1718 yilda birinchi tragediyasi «Edip»ni yozadi. Bundan tashqari yana 4 ta tragediyasida u antik davr mavzusiga murojaat qiladi va yana 5 tasida («Brut», «Sezarning o'limi» va boshqalar) Rim tarixi syujetlariga murojaat qiladi. Volter tragediya oldiga yangi vazifalar qo'yadi. (tarbiyaviy ahamiyati). U pyesalarni ma'rifatchilik g'oyalarini targ'ib qiluvchi qurol vazifasini o'taydi deb hisoblaydi. «Edip»da u Sofoklga xos bo'lgan taqdir oldida tiz cho'kishini ko'rmaymiz. Kohinlar halqni soddaligidan foydalanuvchi yolg'onchilar sifatida ko'rsatiladi. Agar Kornel ana shu mavzudagi pyesasida «O'z qiroli uchun jon bergan xalq baxtlidir» degan fikr ni ilgari surgan bo'lsa, Volter – «o'z yurti uchun jon berish – qirollar burchi» degan xulosa chiqaradi.

«Brut», «Zaira», «Muhammad» tragediyalari juda katta shuhrat qozongan. Qadimgi Rim tarixi. «Zaira» xristian qizi Zaira va Misr sultoni Orosman o'rtasidagi muhabbat. Nereston - Zairani akasi. Orosman Zairani rashk tufayli o'ldiradi.

Volter «Genriada» epik dostoni haqida. U o‘z ijodidagi shu turdagi yagona asarni yaratar ekan o‘z oldiga ikki vazifani qo‘yadi: Fransiya milliy epos namunasini berish, (Vergiliy, Tasso singari) va shu bilan birga aql-idrokni, ideal hukmronni madh etish. Asarda olim ma'budlarni o‘rnini Nizo, fanatizm alvastisi singari figuralar egallagan. Dante qahramoni singari Genrix IV do‘zaxga va osmonu falakka - taqdirlar qasriga sayohat qildi. «Orlean qizi» dostonida 1431 yil o‘tda yondirilgan qahramon qiz Janna D’Ark nomi bilan bog‘liq cherkov safsatalarini fosh qiladi. Falsafiy qissalarida Volter zulm, adolatsizlik, diniy jaholat, inson erki masalalariga to‘xtaldi. «Kandid yoki optimizmi» (1758) qissasi qahramoni Kandid sofdil, aqlli yigit. Uning ustozlari faylasuf Panglos dunyodagi barcha narsalar ezgulikka olib boradi deb bilim beradi. Avvaliga bu falsafaga ishongan Kandid ongida (bir qancha davlatlar kezib chiqqandan so‘ng) Panglos falsafasiga ishonch yo‘qoladi. U har holda dunyoda qandaydir aqlga muvofiq keladigan narsa bo‘lishi kerak, deb o‘ylaydi. Qahramon yer yuzida shunday yerni - sarobni axtaradi. Shunday tuzum deb Volter Eldorado mamlakatini tasvirlaydi. Bu yurtida tillayu javohirlarning hisobi yo‘q. Qirol olijanob, insonparvar. Sud qilish, jazolash kabi xodisalar yo‘q. Ammo Eldoradoga olib boradigan yo‘l tog‘lar, baland qoyalar bilan to‘silib yotadi. Amalda unga borish mumkin emas. Muallif asar oxirida qahramon mehnat qilish kerak, degan xulosaga keladi. “Mehnat bizni uch xil falokatdan: zerikish, nuqson va muhtojlikdan xalos qiladi”.

GLOSSARIY

Adabiy oqim – ma’lum tarixiy davrlarda o‘z mafkurasi va hayotiy tajribasi bilan bir-biriga yaqin turgan bir necha yozuvchilar ijodidagi g‘oyaviy-badiiy xususiyatlar birligi.

Antologiya – qadim zamonda antic adabiyot namunalarini o‘z ichiga olgan to‘plamlar guldasta ma’nosida shunday atalgan.

Arxaizm – eskirgan so‘zlar.

Aforizm – hikmatli so‘zlar.

Vulgarizm – dag‘al so‘zlar.

Gumanizm – insonparvarlik.

Detektiv adabiyot – sarguzasht adabiyotning bir turi.

Drama – sahnaga mo‘ljallab yozilgan badiiy adabiyotning asosiy turlaridan biri.

Impressionizm – san‘at va adabiyot va musiqada XIX asrning ikkinchi yarmida, dastlab Fransiyada paydo bo‘lgan oqim

Irlika – yurakdan aytilgan samimiy do‘stlik va muhabbat so‘zlar.

Klassik adabiyot – o‘tmishning va hozirgi g‘oyaviy-badiiy jihatdan yuksak, namuna bo‘la oluvchi adabiyot.

Klassisizm – XVII-XVIII asrlarda G‘arbiy Yevropa hamda Rossiya san‘ati va adabiyotida vujudga kelgan oqim.

Masal – axloqiy, satirik va kesatq mazmuni kinoyaviy obrazlarda aks ettirgan aksariyat kichik she‘riy ba‘zan nasriy asar.

Memuarlar – xotiralar, esdaliklar, yodnomalar.

Naturalizm – adabiyot tarixidagi ijodiy metodlardan biri.

Neologizm – hayot yangiliklarini ifodalovchi yangi so‘zlar.

Obraz – san‘at va adabiyotda turmushni o‘ziga xos badiiy usulda aks ettiruvchi yorqin manzara va xarakterlar.

Remarka – drammatik asarda muallif tomonidan beriladigan izohlar.

53 Sonet – band qurilishi murakkab bo‘lgan she‘r shakllaridan biri.

Fabula – badiiy asarda tasvirlangan voqea hodisalarning izchil bayoni.

Epos – badiiy adabiyotning hikoyaviy bir turi, adabiy turlar (epos, drama, lirika)dan asosiysi.

Lirika – torli cholg‘u asbobi lirikaning nomidan kelib chiqqan bo‘lib ma’nosi musiqa jo‘rligida ijro etiluvchi «she‘r» demakdir.

Monodik lirika – yakka xonanda tomonidan ijro etiluvchi qo‘shiq.

Xor lirikasi – ko‘pchilik tomonidan ijro etiluvchi qo‘shiq.

Ellegiya – Kichik Osiyodagi Fregiya viloyati bo‘lgan. Janrning nomi ham shu yerning xalqi tilidan olingan ma’nosi «qamish» demakdir.

Fleyta – nay cholg‘u asbobi.

Yamb – atamasining kelib chiqish tarixi ancha qorong‘u. Dmitra afsonasi bilan bog‘liq. SHo‘x va o‘ynoqi degan ma’noni bildiradi.

Drama - (yunoncha so‘zdan olingan bo‘lib) harakat degan ma’noni anglatadi. **Tragediya** – (yunoncha so‘zdan olingan bo‘lib) taka qo‘shig‘i degan ma’noni anglatadi.

Ritorika - (yunoncha so‘zdan olingan bo‘lib) notqlik san’ati ma’nosini anglatadi. **Edip** - (yunoncha so‘zdan olingan bo‘lib) tavoniga nishtar urilgan bola ma’nosini anglatadi.

Axloq - ruscha – moral, lotincha «mores», «moralis» so‘zlaridan olingan bo‘lib, ma’nosi xulq, odat demakdir. Axloq so‘zi arabcha bo‘lib, xulq so‘zining ko‘pligidir. Etika - yunoncha «ethos» so‘zidan olingan bo‘lib, buning ma’nosi xulq-odat demakdir. Demokrit – axloqiy g‘oyalarining asosida inson ruhining osoyishtalikda bo‘lishi, tabiat hodisalarini o‘rganish asosida hayotdan 54 lazzatlanish, tinch va osoyishta umr kechirish o‘z burchini bajargan holda jasur, o‘tkir, aqlli bo‘lish, do‘stliq o‘rtoqlikni kabi fikrlar yotadi.

Suqrot – birinchi marta bilim bilan axloqning uzviy birligi haqida fikr yuritadi. **Aflotun** - o‘zining etik sistemasini ustozlari Suqrotga ergashib yaratdi. Aflotun etikasining asosiy tayanch no‘ktasi – inson ongidan tashqarida, xudoning doimiy nazorati ostida bo‘ladigan yagona o‘zgarimas «yaxshilik» g‘oyasidir. Arastu – «Nikomax etikasi» va «Siyosat» asarlarida axloq haqidagi fikrlarni sistemalashtirib unga etika deb nom berdi. Arastu etikasining asosida baxtga intilish yotadi.

Motam qo‘shig‘i – bironta obro‘li sinyor yoki yaqin kishining vafotiga shoirning qayg‘usini bayon etgan she‘rdir.

Uyg‘onish davri xalq og‘zaki ijodiyoti - o‘sha davrga qadar insoniyat boshidan kechirgan keskin o‘zgarishlar ichida eng buyuk progressiv o‘zgarish edi, titanlarga muhtoj bo‘lgan, hamda tafakkur kuchi, zavqu-ehtirosi, xarakteri, har taraflama

ma'lumotlilikgi va bilimdonligi jihatidan titanlarni vujudga keltirgan davri.

Hajviya - Do'zaxga zid o'laroq jannatda doimo harakat hukm suradi. Jannat osmonlarining hammasida yorug'liq nur, ruhiy kamolot hukmronlik qiladi. **Realizm** – voqelikni aynan tasvirlash.

DURDONA

MUNDARIJA

Kirish.....	3
Qadimgi sharq adabiyoti.....	5
Qadimgi madaniyat. Antik davr adabiyoti	8
O'zbek xalq dostonlari.....	10
“Alpomish” dostoni – o'zbek xalqining madaniy merosidir	16
Qadimgi yunon madaniyati	17
Qadimgi yunon adabiyoti	27
Yunonistonda ilmiy bilimlarning rivojlanishi	28
Yunon xudolari.....	29
Angliya adabiyoti.....	38
Anglo-norman adabiyoti.....	46
Ijtimoiy norozilik adabiyoti.....	46
Elizabeth davri	47
Avgustin davri.....	48
Realizm va asr boshi.....	50
Ikkinchi jahon urushi va undan keyingi davr adabiyoti.....	55
Nemis romantizmi	58
Nemis tanqidiy realizm adabiyotining o‘ziga xosligi	60
Y.V.Geyote ijodi.....	63
Ikkinchi jahon urishi davrida nemis adabiyoti	76
Urushga qarshi adabiyotlar.....	79
Ichki emigratsiya va surgun adabiyoti.....	82
Erix Mariya Remark oddiy askar sifatida.....	88
Volfgang Borxert – nemis adabiyotining taniqli vakili	93
Antifashistik adabiyotning tanqidiy realizm taraqqiyoti.....	101
Nemis shoiri Heinrich Xayn va uning "Die lorelei" afsonasi haqida ..	107
XVIII asr fransuz ma'rifatchilik adabiyoti	109
Glossariy	112

MAXMUDOVA MUATTAR MAXSATILLOYEVNA

JAHON ADABIYOTI

Oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun

O'QUV QO'LLANMA

Muharrir:

Texnik muharrir:

Musahhih:

Sahialovchi:

A. Qalandarov

G. Samiyeva

Sh. Qahhorov

M. Bafoyeva

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original-maketdan bosishga ruxsat etildi: 24.06.2024. Bichimi 60x84. Kegli 16 shponli. «Times New Roman» garn. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset bosma qog'ozi. Bosma tobog'i 7,5. Adadi 100. Buyurtma №386.

“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ

“Durdona” nashriyoti: Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
Bahosi kelishilgan narxda.

“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy. Tel.: 0(365) 221-26-45

DURDONA